

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ

International Journal of Academic Research and Ideas

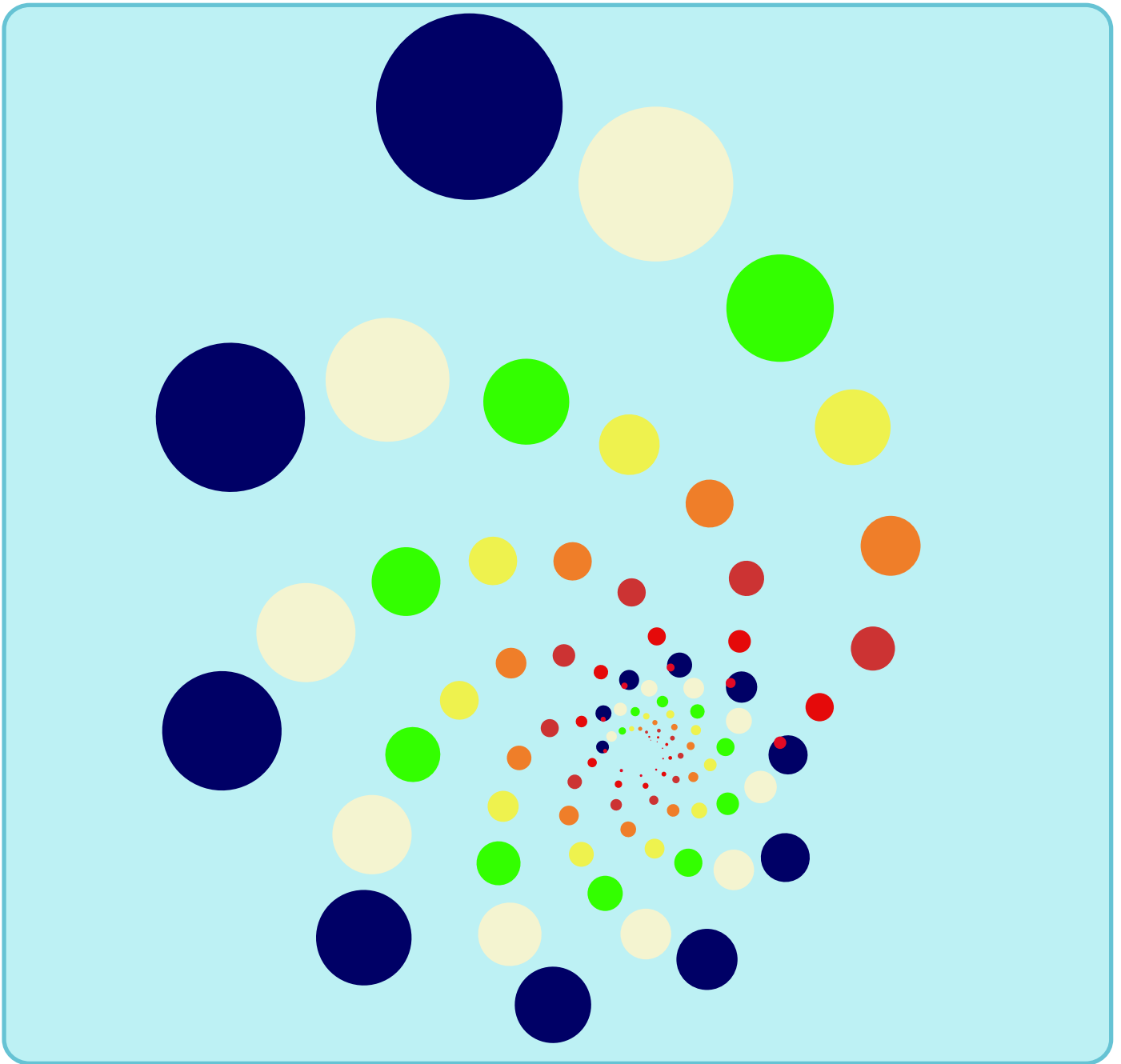
Yıl / Year: 2025

ISSN: 1308-9412

e-ISSN: 2757-7120

Dönem: Bahar - Yaz / Term: Spring - Summer

www.yenifikirdergisi.com

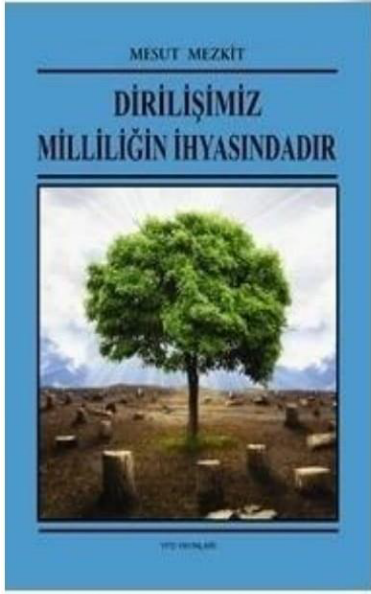
Cilt/Volume:17

Sayı/Issue:34

Yeni Fikir Dergisi (YFD) Yayınları

**MUHAFAZAKÂR DEĞİŞİM:
TÜRKİYE'NİN GELECEK VİZYONU**

**DİRİLİŞİMİZ MİLLİLİĞİN
İHYASINDADIR:**
**YENİ BİR MUŞTUNUN
HABERCİSİ**

**"NEO-CON"İZMİN
EMPERYALİST FİKRİ**

Yıl: 2025 Dönem: Bahar-Yaz

Cilt: 17 Sayı: 34

Kuruluş Tarihi: 26 Nisan 2009

Bahar-Yaz ve Güz-Kış dönemi olmak üzere yılda iki
defa yayınlanır.
(28 Aralık-28 Temmuz)

Year: 2025 Term: Spring-Summer

Volume: 17 Issue: 34

The Date of Foundation: 26 April 2009

As Spring-Summer and Fall-Winter terms, Publishing
twice a year
(28th December-28th July)

İdari Kurul / Administrative Board

Yeni Fikir Stratejik Araştırmalar Merkezi
(Yeni Fikir SAM) adına;
On behalf of Yeni Fikir Strategic Research Center
(Yeni Fikir SAM);

Sahibi / Owner
Dr. Mesut MEZKİT

Yazı İşleri Müdürü / Chief Clerk
Gönül ŞAHİN MEZKİT

Grafik-Tasarım / Graph Design By
Rabia ÇAKI

Akademik Kurul / Academic Board

Baş Editör / Editor in Chief
Dr. Mesut MEZKİT

Yardımcı Editörler / Associate Editors
Doç.Dr. Mustafa BAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN

BASKI / PRESSED BY: Detay Fotokopi Zafer Mahallesi 127 Sokak No:2/B AYDIN Tel: 0 256 215 37 30

REKLAM VE İLETİŞİM ADRESİ / COMMUNICATION

Ramazanpaşa Mahallesi 23 Sokak No 12 Kat 2 Efeler / AYDIN Tel.: 0(256) 214 48 21
www.yenifikirdergisi.com / www.yenifikirdergisi.com/yfsam / yenifikirjournal@gmail.com

ISSN: 1308-9412 E-ISSN: 2757-7120

AKADEMİK KURUL

BAŞ EDITÖR

Dr. Mesut MEZKİT, mesutmezkit@gmail.com

ALAN EDITÖRLERİ

Doç. Dr. Mustafa BAYHAN Pamukkale Üniversitesi, mbayhan@pau.edu.tr

Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK Pamukkale Üniversitesi, isimsek@pau.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, unlu100@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Erbil CÖMERTLER AKTUĞ Pamukkale Üniversitesi, ecaktug@pau.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN Pamukkale Üniversitesi, nbelen@pau.edu.tr

DİL EDITÖRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, unlu100@gmail.com

SEKRETERYA

Gönül ŞAHİN MEZKİT, g.feriha@hotmail.com

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Akif FARZALİYEV (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mesiağa Mehmedî AHMED (Azerbaycan Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Jha AVDHESH, CVM (Charutar Vidya Mandal) Üniversitesi, Hindistan

Doç. Dr. Mustafa BAYHAN (Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKŞÜDÜNOV, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN (Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Kemal HAYKIRAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Hans WERNER SCHMIDT (Goethe Enstitüsü)

ACADEMIC BOARD

EDITOR IN CHIEF

Dr. Mesut MEZKİT, mesutmezkit@gmail.com

FIELD EDITORS

Assoc.Prof.Dr. Mustafa BAYHAN Pamukkale University mbayhan@pau.edu.tr

Assoc.Prof.Dr. İsmail ŞİMŞEK Pamukkale University, isimsek@pau.edu.tr

Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU Aydın Adnan Menderes University, unlu100@gmail.com

Asist.Prof.Dr. Erbil COMERTLER AKTUG Pamukkale University, ecaktug@pau.edu.tr

Asist.Prof.Dr. Nezahat BELEN Pamukkale University, nbelen@pau.edu.tr

LANGUAGE EDITOR

Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU Aydın Adnan Menderes University, unlu100@gmail.com

SECRETARIAT

Gönül SAHİN MEZKİT, g.feriha@hotmail.com

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale University)

Prof. Dr. Akif FARZALİYEV (St. Petersburg University)

Prof. Dr. Mesiağa Mehmedî AHMED (Azerbaycan Scientific Academy)

Prof. Dr. Jha AVDESH, CVM (Charutar Vidya Mandal) University, India

Assoc.Prof.Dr. Mustafa BAYHAN (Pamukkale University)

Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU (Aydın Adnan Menderes University)

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKŞUDUNOV, Kyrgyz Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Asist.Prof.Dr. Nezahat BELEN (Pamukkale University)

Asist.Prof.Dr. Ramazan Kemal HAYKIRAN (Aydın Adnan Menderes University)

Dr. Hans WERNER SCHMIDT (Goethe Institute)

DANIŞMA KURULU

1. Prof.Dr. Abdullah İLGAZİ ----- (Dumlupınar Üniversitesi)
2. Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV ----- (Adnan Menderes Üniversitesi)
3. Prof.Dr. Akif FARZALİYEV ----- (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)
4. Prof.Dr. Ali TAŞ ----- (Kırıkkale Üniversitesi)
5. Prof.Dr. Ayşe İRMİŞ ----- (Pamukkale Üniversitesi)
6. Prof.Dr. Ayşe ÜSTÜN ----- (Sakarya Üniversitesi)
7. Prof.Dr. Duran NEMUTLU ----- (Emekli Öğretim Görevlisi)
8. Prof.Dr. Fatima MATOS ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
9. Prof.Dr. Fatima OUTEIRINHO ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
10. Prof.Dr. Feyzullah EROĞLU ----- (Pamukkale Üniversitesi)
11. Prof.Dr. Hilmi DEMİRKAYA ----- (Akdeniz Üniversitesi)
12. Prof.Dr. Hüsamettin İNAÇ ----- (Dumlupınar Üniversitesi)
13. Prof.Dr. Hüseyin ÜRETEN ----- (Adnan Menderes Üniversitesi)
14. Prof.Dr. İsmail TOSUN ----- (Süleyman Demirel Üniversitesi)
15. Prof.Dr. Maria DE FATIMA MORINHO ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
16. Prof.Dr. Maria DO NOSCIMENTO ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
17. Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN ----- (Uşak Üniversitesi)
18. Prof.Dr. Mehmet MARANGOZ ----- (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
19. Prof.Dr. Mesiağa Mehmedmed AHMED ----- (Azerbaycan Bilimler Akademisi)
20. Prof.Dr. Salih TUĞ ----- (Emekli Öğretim Görevlisi)
21. Prof.Dr. Sebahat KÖK ----- (Pamukkale Üniversitesi)
22. Prof.Dr. Süleyman İNAN ----- (Pamukkale Üniversitesi)
23. Prof.Dr. Süleyman KIZILTOPRAK ----- (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
24. Prof.Dr. Şaban ORTAK ----- (Aydın Kocatepe Üniversitesi)
25. Prof.Dr. Turgay UZUN ----- (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
26. Prof.Dr. Zulmira SAUTOS ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
27. Doç.Dr. Arzu GÜRDOĞAN ----- (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
28. Doç.Dr. Cihan ÖZGÜN ----- (Ege Üniversitesi)
29. Doç.Dr. Ercan UYANIK ----- (Dokuz Eylül Üniversitesi)
30. Doç.Dr. Filiz ÇOLAK ----- (Uşak Üniversitesi)
31. Doç.Dr. Mustafa BIYIKLI ----- (Dumlupınar Üniversitesi)
32. Doç.Dr. Ozan KAYA ----- (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
33. Dr. Halil İbrahim HAKSEVER ----- (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
34. Dr. Hans WERNER SCHMIDT ----- (Goethe Enstitüsü)
35. Dr. Hicabi ARSLAN ----- (Adnan Menderes Üniversitesi)
36. Dr. Mehmet BAŞARAN ----- (Adnan Menderes Üniversitesi)
37. Dr. Mustafa ASLAN ----- (Sakarya Üniversitesi)
38. Dr. Şeyma Gün EROĞLU ----- (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
39. Dr. Hans WERNER SCHMIDT ----- (Goethe Enstitüsü)

(Ünvan ve isim sırasına göre yazılmıştır)

ADVISORY BOARD

1. Prof.Dr. Abdullah ILGAZI ----- (Dumlupinar University)
2. Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV ----- (Aydın Adnan Menderes University)
3. Prof.Dr. Akif FARZALIYEV ----- (St.Petersburg University)
4. Prof.Dr. Ali TAS ----- (Kirikkale University)
5. Prof.Dr. Ayse IRMIS ----- (Pamukkale University)
6. Prof.Dr. Ayse USTUN ----- (Sakarya University)
7. Prof.Dr. Duran NEMUTLU ----- (Retired Lecturer)
8. Prof.Dr. Fatima MATOS ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
9. Prof.Dr. Fatima OUTEIRINHO ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto/ University)
10. Prof.Dr. Feyzullah EROGLU ----- (Pamukkale University)
11. Prof.Dr. Hilmi DEMIRKAYA ----- (Akdeniz University)
12. Prof.Dr. Husamettin INAC ----- (Dumlupinar University)
13. Prof.Dr. Huseyin URETEN ----- (Aydın Adnan Menderes University)
14. Prof.Dr. Ismail TOSUN ----- (Suleyman Demirel University)
15. Prof.Dr. Maria DE FATIMA MORINHO ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
16. Prof.Dr. Maria DO NOSCIMENTO ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
17. Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN ----- (Usak University)
18. Prof.Dr. Mehmet MARANGOZ ----- (Mugla Sitki Kocman University)
19. Prof.Dr. Mesiaga Mehemedi AHMED ----- (Azerbaijan Scientific Academy)
20. Prof.Dr. Saban ORTAK ----- (Afyon Kocatepe University)
21. Prof.Dr. Salih TUG ----- (Retired Lecturer)
22. Prof.Dr. Sebahat KOK ----- (Pamukkale University)
23. Prof.Dr. Suleyman INAN ----- (Pamukkale University)
24. Prof.Dr. Suleyman KIZILTOPRAK ----- (Mimar Sinan Guzel Sanatlar University)
25. Prof.Dr. Turgay UZUN ----- (Mugla Sitki Kocman University)
26. Prof.Dr. Zulmira SAUTOS ----- (Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
27. Assoc.Prof.Dr. Arzu GURDOGAN ----- (Mugla Sitki Kocman University)
28. Assoc.Prof.Dr. Cihan OZGUN ----- (Ege University)
29. Assoc.Prof.Dr. Ercan UYANIK ----- (Dokuz Eylul University)
30. Assoc.Prof.Dr. Filiz COLAK ----- (Usak University)
31. Assoc.Prof.Dr. Mustafa BIYIKLI ----- (Dumlupinar University)
32. Assoc.Prof.Dr. Ozan KAYA ----- (Mugla Sitki Kocman University)
33. Dr. Halil Ibrahim HAKSEVER ----- (Ondokuz Mayıs University)
34. Dr. Hans WERNER SCHMIDT ----- (Goethe Institute)
35. Dr. Hicabi ARSLAN ----- (Aydın Adnan Menderes University)
36. Dr. Mehmet BASARAN ----- (Aydın Adnan Menderes University)
37. Dr. Mustafa ASLAN ----- (Sakarya University)
38. Dr. Seyma Gun EROGLU ----- (Mugla Sitki Kocman University)
39. Dr. Hans WERNER SCHMIDT ----- (Goethe Institute)

(It has written in order of title and name.)

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

1. Yeni Fikir Dergisi, sosyal bilimler alanında iki dilde (Türkçe ve İngilizce) yayın yapan, uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Yeni Fikir Dergisinin bütün yayın hakları Yeni Fikir Dergisi'ne aittir ve www.yenifikirdergisi.com adresinde yayınlanır.
3. Yeni Fikir Dergisi, basılı olarak da yayınlanır.
4. Yeni Fikir dergisi'ne yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalar, en az iki hakeme (değerlendiriciye) olmak üzere, çift-körleme hakemlik sürecinden geçerek uygun bulunması halinde yayınlanır. Çift-körleme hakemlik süreci, makale yazar(lar)ının ve hakemlerin kimliklerinin birbirlerinden gizlenerek yapılan bir yöntemle incelenmesi temeline dayanır.
5. Hakemlerimizin değerlendirmelerini "Yeni Fikir Dergisi Hakem Değerlendirme Formu Şablonu'na" uygun olarak oluşturması gerekmektedir.
6. Makalelerin Yeni Fikir Dergisine başvuru formu doldurularak gönderilmesi, yayımı için başvuru anlamını taşır ve makalelerin tüm hakları Dergiye geçmiş sayılır.
7. Makalelerin yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bildiri şeklinde sunulmuş olan çalışmaların değerlendirme sürecine kabul edilebilmesi için; çalışmanın daha önce bildiri olarak sunulduğunun ve genişletilmiş-gözden geçirilmiş olduğunun makale içerisinde belirtilmesi gerekmektedir.
8. Yeni Fikir dergisi yılda en az 2 defa çıkarılır. Çıkarılan 2 sayı dışında özel sayı olarak da yayın yapılabilir.
9. Yazarların Turnitin, IThenticate vb. platformlardan benzerlik (intihal) raporunu kendileri oluşturarak başvuru formuna eklemeleri gerekmektedir. Benzerlik oranı %20'nin üzerinde olan makaleler hakem süreci başlatılmaksızın reddedilmektedir.
10. Yazarların, yayın için gönderdikleri yazının daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olduğuna dair beyanını içeren "Telif Hakkı Formu"nu imzalayarak göndermeleri gerekir.
11. Çeviri ve inceleme yükümlülükleri ile hakem heyetine gönderilecek yazıların yükümlülükleri yazara aittir.
12. Makaleler yazarların talebi doğrultusunda Türkçe ve İngilizce dışında farklı dillerde de yayımlanabilecektir. (Rusça-Fransızca-Arapça-İspanyolca-İtalyanca vb. gibi) Akademik yazıların dışında seviyeli yorum, görüş, tartışmalara da yer verilecektir.
13. Yazıların sorumluluğu yazarlarına, reklamların sorumluluğu da reklam verenlere aittir.
14. Derginin ve yazarın ismi kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
15. Akademik çalışmalarla ilgili, hakemlerin verdiği olumlu ya da olumsuz görüş, çalışmanın yazarına bildirilir; gerekli düzeltmeler istenebilir.
16. Yeni Fikir dergisine gönderilen çalışmaların düzeltme vb. amaçlar ile yazar tarafından cevaplanma süresi 15 gündür. Bu zaman içerisinde cevap verilmeyen çalışmalar kapsam dışı bırakılmaktadır.
17. Yeni Fikir dergisinde yayımlanacak polemik konusu olan çalışmalarda en fazla 2 kez cevap yazma hakkı tanınır.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

1. Yeni Fikir Journal is an international refereed journal that publishes in two languages (Turkish and English) in the field of social sciences.
2. All publishing rights of Yeni Fikir Journal belong to Yeni Fikir Journal and it is published at www.yenifikirdergisi.com.
3. The Journal of Yeni Fikir is also published in print.
4. Studies submitted to Yeni Fikir journal to be published are published to at least two referees (to the evaluator), if they are found appropriate by going through a double-blind refereeing process. The double-blind refereeing process is based on examining the identities of the author (s) and referees in a way that is done in disguise from each other.
5. Our referees are required to make their evaluations in accordance with the "Yeni Fikir Journal Evaluation Form Template for Referees".
6. Submitting the articles to Yeni Fikir Journal by filling the application form means an application for publication and all rights of the articles are deemed to have been transferred to the Journal.
7. In order for articles to be published, they must not have been previously published in another publication or accepted for publication. In order for the studies previously presented as a paper to be accepted into the evaluation process; It should be stated in the article that the study was presented as a paper before and that it was expanded-revised.
8. The Journal of Yeni Fikir is published at least twice a year. Apart from the 2 issues issued, it can be published as a special issue.
9. Authors' Turnitin, IThenticate etc. They must create the similarity (plagiarism) report from the platforms and add it to the application form. Articles with a similarity rate of over 20% are rejected without initiating the referee process.
10. Authors are required to sign and send the "Copyright Form", which includes the statement that the article submitted for publication has not been published in another publication or has not been accepted for publication.
11. The translation and review obligations and the obligations of the articles to be sent to the arbitration committee belong to the author.
12. Articles can be published in languages other than Turkish and English, upon request of the authors. (Such as Russian-French-Arabic-Spanish-Italian etc.) Discreet comments, opinions, discussions will be included in addition to academic articles.
13. The responsibility of the articles belongs to the authors and the responsibility of the advertisements belongs to the advertisers.
14. Quotations can be made by indicating the name of the journal and the author.
15. The positive or negative opinions of the referees regarding academic studies are notified to the author of the study; necessary corrections may be requested.
16. Correction etc. of the works sent to Yeni Fikir journal. Reply by the author with the purposes is 15 days. Studies that are not answered within this time are excluded from the scope.
17. In the studies with polemic subject to be published in Yeni Fikir journal, the right to reply at most 2 times is given.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmesi zorunludur. Dergi editörlüğü, yazım kurallarına uymayan yazıları yayınlamayabilir veya düzeltmek üzere yazara iade edebilir.
2. Makalede aşağıdaki bilgiler bulunmalıdır:
a-Türkçe başlık, b- İngilizce başlık, c-Özet, d-Anahtar Kelimeler, e- Abstract, f-Keywords, g-Dipnot, ğ-Kaynakça
3. Makaleler web sitesinden ve başvuru formundan ulaşılabilen “Makale Yazım Şablonu”(docx) kullanılarak yazılmalıdır. Bu şablonun kapak sayfasında yer alan yazar bilgileri ve makale başlığı alanları yazar tarafından doldurulmalıdır. Kapak sayfasında yer alan cilt/sayı/geliş tarihi/kabul tarihi/yayın tarihi/atıf bilgisi ve taranan intihal programına ilişkin açıklama kısmı editörlük tarafından düzenlenecektir. Makale yazım şablonuna ilişkin oluşturulan ayrıntılı kurallar aşağıda listelenmiştir.
4. Yazılar A4 boyutundaki kâğıdın sayfanın solundan ve üstünden 2 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılarak, tek satır aralıkla, 9 punto ve Palatino Linotype harf karakteri kullanılarak yazılmalıdır. Makalenin Kapak sayfası, Öz/Abstract sayfası ve Ek Bilgiler/Appendix sayfası Tek sütun düzeninde Giriş başlığından itibaren başlayan makalenin ana metnini içeren tüm sayfalar iki sütuna ayrılmış düzende olmalıdır. İki sütun arasındaki boşluk 1cm ve her bir sütun genişliği 8 cm olmalıdır. Sayfa numaraları çift sayfalarda sol alt köşeye, tek sayfalarda ise sağ alt köşeye eklenmelidir. Çalışmanın tamamı, özet ve kaynakçayla beraber toplamda 25 sayfayı geçmemelidir. Yazılar dizgi, düzeltme ve baskı işlerinin kolaylığını sağlamak için bilgisayarlarda yaygın olarak kullanılan yazım programı ile (Word) yazılmalıdır.
5. İlk başlık metnin yazıldığı dilde, 12 punto, baş harfleri büyük olacak şekilde, ortalanarak ve koyu yazılmalıdır. İkinci başlık diğer dilde 12 punto, baş harfleri büyük olacak şekilde, ortalanarak, koyu ve italik yazılmalıdır.
6. Bir kongre bilgi şöleni ve toplantıda sunulmuş veya tez olarak kabul edilmiş çalışmalar, yayın kurulu tarafından uygun görülmesi durumunda, tarih ve yer bildirmek şartı ile yayımlanabilir. Bu konudaki her türlü sorumluluk yazarlara ait olmakla birlikte İngilizce ve Türkçe başlıklara “ * ” karakteri ile dipnot eklenerek ilgili yazının bildiriden/kongreden/tez çalışmasından derlendiği belirtilmelidir.
7. Atıf sisteminde aşağıda gösterilen iki sistemden biri tercih edilmelidir: Atıflar American Psychological Association 6th Edition (APA) uluslararası standart baz alınarak yapılmalıdır.
 - a. Metin Altı Dipnot Sistemi: Dipnotlar Palatino Linotype yazı karakteri ile 8 punto olarak yazılmalıdır. Dipnot verilirken Öz Abstract sayfası dışındaki tüm dipnotlar 1, 2, 3 olarak numaralandırılmalıdır. Dipnotlarda tek satır aralığı kullanılmalıdır.
 - b. Metin İçi Kaynak Gösterimi: Metin içi kaynak gösterme cümle içi veya cümle sonunda [Yazar(lar)ın Soyad(lar)ı, Yıl: Sayfa No] sırasına göre yapılmalıdır. Alıntı yapılan eserin yazar(lar)ının yalnız soyad(lar)ı (ilk harfi büyük, diğerleri küçük harf olarak), eserin yayın yılı ve kullanılan dipnotun sayfa numarası yazılmalıdır.
8. Özetle çalışmanın amacı, içeriği ve sonuçları hakkında kısa açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özeti altındaki anahtar kelimeler; en az 3, en çok 7 kelime olarak verilmelidir. Çalışma Türkçe ise Türkçe anahtar kelimelerin altına, İngilizce başlık, İngilizce özet ve anahtar kelimeler yazılmalıdır. Eğer çalışma yabancı dille yazılmışsa, ikinci başlık Türkçe olmalı ve Türkçe özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Makalenin hem yazım dilindeki özeti hem de Türkçe özeti 250 kelimeyi aşmamalıdır. Özetler 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
9. Çalışmalar yazım planı doğrultusunda bölüm ve alt bölüm başlıkları olarak girinti olmadan yazılmalı ve çalışma ana başlık ve alt başlıklar, gerekli görülmesi durumunda 1.- 1.1.- 1.1.2.-1.1.2.1.- 1.3.- 1.4. şeklinde beş dereceye kadar numaralandırılabilir. Birinci derece başlıklar koyu olarak bütün kelimelerin harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Diğer düzeydeki başlıkların bütün kelimelerinin ilk harfleri büyük, diğer harfler ise küçük olacak şekilde, kalın olarak yazılmalıdır. Yazılarda paragraf başlarında 1 cm girinti bırakılmalı, başlık paragraf aralığı önce 6 cm, sonra 0 cm olarak ayarlanmalıdır. Normal paragraf aralıkları da önce 6 nk, sonra 6 nk şeklinde oluşturulmalıdır. Özet/Abstract kısmı hariç, gövde metninde, bütün başlıklar 10 punto olarak ayarlanmalıdır.
10. Makalelerde Giriş’in altına (1.1. vb. gibi) alt başlık açılmamalıdır. Yeni açılan başlık birinci dereceden bir başka başlık (2. gibi) olmak zorundadır.
11. Tablo ve şekillerdeki yazılar, 8 veya 9 punto olarak seçilebilir ve tek satır aralığında olmalıdır. Tablo ve şekil başlıkları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekillerin sayfa ve sütun kenarlarının dışına taşmaması sağlanmalıdır. İki sütun düzenindeki sayfalarda tek bir sütuna sığmayacak büyüklükte olan Tablo ve Şekiller Ek Bilgiler/Appendix bölümünde verilmelidir. Tablo numaralandırılmalı ve tablonun başlığı, içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve tablonun alt tarafında verilmelidir. (Tablo 1: İşçilerin kararlara katılma düzeyleri). Tablo başlığı ikinci satıra sarkıyor ise ikinci satır tablo numarası hizasından sonra başlamalıdır. Tablo eğer başka bir çalışmadan aktarılmış ise ayrıca tablonun altına, alıntı yapılan kaynak gösterilmelidir. Kaynak verilirken Kaynak: Yazarın Soyadı, kaynağın basım tarihi: Tablonun kaynaktan alındığı sayfa sayısı ya da sayfa aralığı (Kaynak: Solak, 2006: 25-26) biçiminde verilmelidir. Tablo sadece yatay ve dikey çizgiler kullanılarak oluşturulmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı, başlıklar da şeklin içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve şeklin altında yer almalıdır. (Şekil 1: Gelirin yıllara göre dağılımı). Eğer şekil başka bir kaynaktan aktarıldıysa, şekil açıklamasının altına kaynakla ilgili bilgi verilmelidir. (Kaynak: Solak, 2006: 12).

MAKALE YAZIM KURALLARI

Tablonun kendisi ortalanmalıdır. Ayrıca tablo ve şekiller, word veya excel formatında hazırlanmalıdır. Fotoğraf şeklinde gönderilmemelidirler.

12. Yazılarda, örneklerde gösterildiği gibi kısaltmalar kullanılmak kaydıyla metin içi ya da sayfa altı dipnot şekillerinden birisi tercih edilmelidir. Yazım birliği olması açısından yazar hangi dipnot şeklini seçerse devamında da seçtiği dipnot şeklini kullanmak zorundadır. Metin içi kaynak göstermede, açıklama dipnotları sayfa altında verilebilir. Doğrudan alıntılar 3 cümleyi geçerse blok halinde verilmelidir. 3 cümleyi geçmez ise Tırnak içinde ve italik olarak verilmelidir.
13. Kaynakçada kaynağın yazarının önce soyadı, sonra isminin sadece baş harfleri (büyük harflerle) yazılmalıdır. Kaynaklar soyadların baş harfleri dikkate alınmak kaydıyla alfabetik olarak sıralanmalı ve başka herhangi bir numaralandırma yapılmamalıdır. Eğer kaynağın künyesi ikinci satıra taşıyorsa ikinci satıra 1.00 cm içerden başlanılmalıdır. Kaynak gösterimi aşağıdaki örneklere göre American Psychological Association 6th Edition (APA) uluslararası standart baz alınarak hazırlanmalıdır. Kaynakçada gösterilen kaynaklar dipnotta, dipnotta gösterilen kaynaklar da kaynakçada da yer almalıdır.
14. Kaynaklar sıralanırken makale, kitap vs. ayrımı yapılmadan alfabetik sıraya göre hepsi bir arada yazılmalıdır. Ancak kitap, tez ve makalelerin dışında kalan arşiv belgesi, gazete makalesi, tutanaklar vb. kaynaklar ayrı bir başlık altında sıralanabilir.
15. Yukarıda belirtilmeyen kaynakların yazım şekli, ulusal ve uluslararası (APA vb.) formata uygun olmak kaydıyla editör tarafından belirlenir. Özgün materyaller kaynak olarak gösterilebilir.
16. Ek Bilgiler/Appendix ana metin içerisinde yer almaları hâlinde konuyu dağıtıcı veya okumada sürekliliği engelleyici nitelikteki ve dipnot olarak verilemeyecek kadar uzun açıklamalar (bir formülün elde edilme aşamaları, geniş kapsamlı ve ayrıntılı deney verileri, katlanmış olarak verilmesi gereken çok büyük boyutlu haritalar, tablolar, örnek hesaplamalar ve bilgisayar programları gibi) bu bölümde verilmelidir. Eklerin her biri için uygun bir başlık seçilmeli ve bunlar, sunuş sırasına göre "Ek-1, Ek-2, ..." şeklinde, her biri ayrı bir sayfadan başlayacak şekilde sunulmalıdır.
17. Gönderilecek fotoğraflar, 300 dpi'dan aşağı olmamalı ve jpg/jpeg formatında gönderilmelidir.

İNDEKSLER

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
- Asos Sosyal Bilimler İndeksi
- Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeksi
- Advanced Science Index
- CiteFactor Academic Scientific Index

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

ASOS
indeks

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ADVANCED SCIENCE INDEX

INFORMATION FOR AUTHORS AND EDITORIAL

1. The articles sent to the journal must be arranged according to the journal rules. The journal editor may not publish articles that do not comply with the spelling rules or may return them to the author for correction.
2. The article should contain the following information:
a-Turkish title, b- English title, c-Abstract, d-Keywords, e- Öz, f-Anahtar Kelimeler, g-Footnote, ğ-Bibliography
3. Articles should be written using the "Article Writing Template" (.docx), which can be accessed from the website and application form. Author information and article title fields on the cover page of this template must be filled by the author. The volume / issue / arrival date / date of acceptance / publication date / citation information and the explanation about the scanned plagiarism program on the cover page will be edited by the editor. Detailed rules for the article writing template are listed below.
4. Manuscripts should be written on A4 size paper, leaving 2 cm margins from the left and top of the page and 2 cm from the right and bottom of the page, with a single line spacing, using 9 pt and Palatino Linotype. The cover page of the article, the Abstract page and the Appendix page should be in a single column layout, and all pages containing the main text of the article starting from the Introduction title should be divided into two columns. The gap between the two columns should be 1 cm and each column width should be 8 cm. Page numbers should be added to the lower left corner for even pages and to the lower right corner for odd pages. The entire study should not exceed 25 pages in total, including abstract and bibliography. Manuscripts should be written using a spelling program (Word) commonly used on computers to facilitate typesetting, proofreading and printing.
5. The first title should be written in the language in which the text was written, in 12 pt., Capitalized initials, centered and bold. The second title should be written in 12 pt, capital letters, centered, bold and italic in the other language.
6. Studies presented at a congress information feast and meeting or accepted as thesis may be published, if deemed appropriate by the editorial board, provided that the date and place are declared. Although all responsibilities in this matter belong to the authors, it should be stated that the relevant article was compiled from the paper / congress / thesis by adding a footnote with the character " * " to the English and Turkish titles.
7. In the citation system, one of the following two systems should be preferred: Citations should be made on the basis of the American Psychological Association 6th Edition (APA) international standard.
 - a. Undertext Footnote System: Footnotes should be written in 8 pt. With Palatino Linotype font. While giving footnotes, all footnotes except the Abstract page should be numbered 1, 2, 3. Single line spacing should be used in footnotes.
 - b. In-Text Citation: In-text reference should be made in the sentence or at the end of the sentence in the order of [Author (s) 'Surname (s), Year: Page Number]. Only the surname (s) of the author (s) of the cited work (first letter in capital, others in lower case), the publication year of the work and the page number of the footnote used should be written.
8. The abstract should contain brief descriptive information about the purpose, content and results of the study. Keywords below the summary; It should be given in minimum 3 and maximum 7 words. If the study is in Turkish, the English title, English summary and keywords should be written under the Turkish keywords. If the study is written in a foreign language, the second title should be in Turkish and there should be Turkish abstract and keywords. Both the summary and the Turkish summary of the article should not exceed 250 words. Abstracts should be written in 9 font size and single line spacing.
9. Studies should be written as section and sub-section titles in line with the writing plan without indent, and the main title and sub-headings of the study, if deemed necessary 1.- 1.1.- 1.1.2.-1.1.2.1.- 1.3.- 1.4. It can be numbered up to five degrees. First degree titles should be written in bold, with the letters of all words in capital. The first letters of all the words of the titles at the other level should be written in capital and the other letters should be in lowercase, in bold. In the articles, there should be 1 cm indent at the beginning of the paragraph, the heading paragraph spacing should be set first 6 cm, then 0 cm. Normal paragraph spacing should be created as 6 pt first, then 6 pt. Except for the Abstract / Abstract part, all headings in the body text should be set to 10 points.
10. Articles should not include a subtitle (such as 1.1 etc.) under the Introduction. The newly opened title must be another title of the first degree (like 2nd).
11. Texts in tables and figures can be selected in 8 or 9 font size and should be in single line spacing. Table and figure titles should be written in bold. It should be ensured that tables and figures do not extend beyond the page and column edges. Tables and Figures that are not large enough to fit in a single column on pages with two column layouts should be given in the Appendix section. The table should be numbered, and the title of the table should be written to describe its content and should be given at the bottom of the table. (Table 1: Workers' level of participation in decisions). If the table title hangs on the second row, the second row should start after the table number alignment. If the table is transferred from another study, the source quoted should also be indicated under the table. While giving the source, the Source: Author's Surname, publication date of the source: The number of pages or page range from which the table is taken from the source (Source: Solak, 2006: 25-26) The table should be created using only horizontal and vertical

INFORMATION FOR AUTHORS AND EDITORIAL

lines. Figures should be numbered, and titles should be written in a way to describe the content of the figure and be placed under the figure. (Figure 1: Distribution of income by years). If the figure is transferred from another source, information about the source should be given below the figure description. (Source: Solak, 2006: 12). The table itself should be centered. In addition, tables and figures should be prepared in word or excel format. They should not be sent in photo form.

12. In manuscripts, using abbreviations as shown in the examples, one of the in-text or below-page footnote forms should be preferred. In order to have a spelling uniformity, the writer has to use the footnote style he chooses in the following. Explanation footnotes can be given at the bottom of the page for in-text reference. If direct quotations exceed 3 sentences, they should be given in blocks. If it does not exceed 3 sentences, it should be given in quotation marks and in italics.
13. In the bibliography, first the surname of the author of the source, then only the initials (in capital letters) of the name should be written. References should be listed alphabetically, taking into account the initials of the surnames, and no other numbering should be made. If the credential of the resource moves to the second line, the second line should be started 1.00 cm inside. References should be prepared based on the American Psychological Association 6th Edition (APA) international standard according to the examples below. The references shown in the bibliography should be included in the footnote, and the references cited in the footnote should be included in the bibliography.
14. While listing the references, articles, books etc. It should be written all together in alphabetical order without making any distinction. However, Resources such as archive documents, newspaper articles, minutes etc. excluding books, theses, and articles etc. can be listed under a separate title.
15. The writing style of the sources not mentioned above is determined by the editor, provided that they comply with the national and international (APA etc.) format. Original materials can be cited as references.
16. Appendix if they are included in the main text, explanations that are too long to distract or prevent continuity in reading and cannot be given as a footnote (the stages of obtaining a formula, comprehensive and detailed experiment data, very large-scale maps, tables that should be given in folded form, sample calculations and computer programs) should be given in this section. An appropriate title should be selected for each of the appendixes and these should be presented in the order of presentation in the form of "Appendix-1, Appendix-2,...", each starting on a separate page.
17. The photos to be sent should not be less than 300 dpi and should be sent in jpg / jpeg format.

INDEXS

- Presidency of The Republic of Türkiye Directorate of State Archives
- Türkiye Diyanet Foundation Centre for Islamic Studies
- Asos Sosyal Sciences Index
- Araştırmaz Scientific Publication Index
- Advanced Science Index
- CiteFactor Academic Scientific Index

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

ASOS
indeks

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ADVANCED SCIENCE INDEX

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkiye’de Planlı Kalkınma Tartışmaları ve İlgili Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları	1
Discussions on Planned Development in Türkiye and Foreign Trade Policies during the Associated Period ..	1
Dijital Ortamda Müzik Paylaşımı ve Telif Hakkı İhlalleri: Hukuki ve Teknik Bir Değerlendirme	15
Music Sharing and Copyright Infringements in the Digital Environment: A Legal and Technical Assessment	15
Yerel-Kırsal Kalkınmaya Katkı Sağlaması Açısından Endüstriyel Mirasın Araç Olarak Kullanılması	27
Using Industrial Heritage as a Tool for Contributing to Local-Rural Development.....	27
Tıbbın Dönüşümünde Etiğin Yeri: Veganlık, Sağlık Uygulamaları ve Yeni Paradigmalar	38
The Role of Ethics in the Transformation of Medicine: Veganism, Health Practices and New Paradigms	38
Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi; Karar Alma ve Model Oluşturmada Yerel Halkın Katılımının Önemi	57
Re-use of Industrial Heritage Buildings; The Importance of Local Community Participation in Decision Making and Modelling.....	57
John Locke’un Mülkiyet Teorisinde Zamandaşlığın İnkârı	66
The Denial of Coevalness in John Locke's Theory of Property	66
Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk	79
A Faustian Journey Through Knowledge, Power, and Ethics in Modern Society	79
1980-1990 Yılları Arası Resim Sanatında Feminizm Yansımaları	92
Reflection of Feminism in Painting Art Between 1980 and 1990.....	92
İstihdamda Tarım Sektörünün Seyri: Türkiye’deki Değişimler ve Gelecek Görünümü	105
The Course of The Agricultural Sector In Employment: Changes in Türkiye and Future Outlook	105

Muharrem CAN
Ticaret Bakanlığı
canmuharrem1995@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7220-0712>

Türkiye’de Planlı Kalkınma Tartışmaları ve İlgili Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

*Discussions on Planned Development in
Türkiye and Foreign Trade Policies
during the Associated Period*

Makale Kategorisi (Araştırma Makalesi / Research Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received: 27.11.2023

Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 13.01.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published: : 28.07.2025

Atıf / Citation

Can M. (2025). Türkiye’de Planlı Kalkınma Tartışmaları ve İlgili Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 01-14
Can M. (2025). Discussions on Planned Development in Türkiye and Foreign Trade Policies during the Associated Period, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 01-14

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Discussions on Planned Development in Türkiye and Foreign Trade Policies during the Associated Period

Abstract

In the early years of the Republic, Türkiye had a foreign trade deficit. The 1929 global economic crisis negatively affected the economy, and foreign trade shrank significantly. With the First Five-Year Industrial Plan implemented between 1933 and 1938, planned industrialisation was achieved, and the foreign trade deficit turned into a surplus. This policy continued in the first years of the Democratic Party, which came to power in 1950 but later adopted a protectionist policy. As a requirement of the foreign trade policy implemented during the planned development period between 1963 and 1980, the industry was protected and supported with various incentives. Until 1970, there was a balanced foreign trade outlook. However, the economic and political problems that emerged due to the oil crises, embargo, and the overvaluation of TL from time to time also negatively affected foreign trade. In fact, at the end of the 1970s, exports could not even meet oil imports. Later, with the January 24, 1980 decision, Türkiye adopted an export-based industrialisation policy, and the planned development period ended.

The study used a literature review and data analysis from 1963 to 1980. It is concluded that Türkiye adopted effective industrialisation policies and significantly boosted its industrial product exports during this timeframe. However, after a particular stage in implementing import substitution policies, the dependence on imports for production increased, as in some other countries. It is concluded that the failure to correct the foreign trade deficit, despite high remittances and convertible deposit practices, was one of the main reasons for the economic crisis in the 1970s.

Keywords: Import substitution industrialisation, remittances, planned development, convertible deposits, foreign trade.

Türkiye’de Planlı Kalkınma Tartışmaları ve İlgili Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’nin dış ticaret açığı vardı. 1929 dünya ekonomik krizi ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ve dış ticaret önemli ölçüde daralmıştır. 1933-1938 yılları arasında uygulanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile planlı bir sanayileşme politikası izlenmiş aynı zamanda bu dönemde dış ticaret açığı da fazlaya dönmüştür. Türkiye 1946 yılından itibaren daha liberal bir dış ticaret politikası izlemiştir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Partinin ilk yıllarında bu politika devam ettirilmiş, ancak daha sonra korumacı bir politika benimsenmiştir. 1963-1980 yılları arasında uygulanan planlı kalkınma döneminde uygulanan dış ticaret politikasının bir gereği olarak sanayi korunmu ve çeşitli teşviklerle de desteklenmiştir. 1970 yılına kadar dengeli bir dış ticaret görünümü vardı. Ancak petrol krizleri, ambargo ve TL’nin aşırı değerlenmesi dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. 24 Ocak 1980 kararı ile Türkiye ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimsemiş ve planlı kalkınma dönemi sona ermiştir. In the study, a literature review and data analysis method were used.

Çalışmada literatür taraması ve 1963-1980 dönem aralığına ilişkin data analizi metodu kullanılmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin önemli bir sanayileşme hamlesi yapmış olduğu ve sanayi ürünleri ihracatını önemli ölçüde artırmış olduğu belirlenmiştir. Ancak ithal ikameci politika uygulamalarında belirli bir aşamadan sonra diğer bazı ülkelerde olduğu gibi üretime yönelik ithalata bağımlılık arttığı görülmüştür. Ortaya çıkan dış ticaret açığı yüksek işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduat uygulamalarıyla kapatılamamış olması 1970’li yıllardaki ekonomik krizin önemli nedenlerinden birisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: İthal ikameci sanayileşme, işçi dövizleri, planlı kalkınma, dövize çevrilebilir mevduat, dış ticaret.

1. INTRODUCTION

As of 1923, Türkiye's imports were 87 million dollars, and exports were 51 million dollars, so a foreign trade of 36 million dollars was realised (Akyıldız and Eroğlu, 2004: 45). During the Ottoman Empire and subsequently in the first years of the Republic, Türkiye's exports were based entirely on a few agricultural products such as figs, cotton, and hazelnuts. In 1923, England, France, and Italy, where Türkiye had been at war for many years, were in the first three places in imports and exports. With 24.9 million dollars, these three countries accounted for 49% of exports. With an import amount of 40 million dollars, 46% of the total imports were from these three countries (Aydm, 2005: 159).

The Izmir Economic Congress, held between February 17 and March 4, 1923, was a testament to strategic planning and foresight. The goal was to organise the customs policy in a way that would foster trade, agriculture, and industry and encourage exports (Doğan, 2015: 39). In this context; it was decided to reorganise the industrial incentive law and customs laws and to establish banks that would support the industry. These decisions were made with a long-term vision, aiming to develop a robust national industry and ensure the development of the private sector (Özyurt, 2011: 122). Thus, after the Republic's declaration, the young Republic's economic policy was tried to be established in line with the decisions taken at the Izmir Economic Congress. The Republican administration ensured the country's industrialisation through the private sector. The aim was to encourage investments with state support in areas where the private sector was either inadequate or deemed unprofitable and, therefore, not invested. This policy can be called a mixed economic policy focusing on the private sector (Şahin, 2002: 35).

This period of policy seeking prioritised private enterprise, unlike the "statism" practices implemented after 1932, which involved interventions aimed at accelerating private capital accumulation through incentives (Boratav, 1982). Meanwhile, since the state's authority to intervene in customs duties was postponed until 1929, protecting domestic industry against foreign competition was impossible. This situation also meant that the state was deprived of a significant income. The fact that there was no central bank yet and that this function was carried out by a foreign bank, the Ottoman Bank, did not allow the state to follow an effective monetary policy and to have complete control over foreign exchange transactions (Aktan, 1998: 34).

The low income, inadequacy of entrepreneurs, lack of technical knowledge, and the negative behaviour of foreign capital led to distrust, which necessitated the statism policy. The private sector's inability to invest as much as desired, despite the conveniences provided by the Industrial Encouragement Law, further supports this need (Özyurt, 2011: 123). Additionally, the world

economic crisis 1929 had much more devastating consequences for agriculture-based economies. For this reason, Türkiye had to cease being a country that exported raw materials and instead produced the manufactured goods it needed (Özyurt, 2011: 126-127). The 1929 crisis negatively affected the Turkish economy; the TL lost value and the foreign trade volume shrank significantly. After 1934, import substitution policies began to be implemented (Akyıldız and Eroğlu, 2004: 48-49).

In 1930, the Law on the Protection of the Value of Turkish Currency was enacted to prevent the fall in the value of the Turkish lira, and "the Law on the Prevention of Adulteration in Trade and the Supervision and Protection of Exports" was enacted to regulate trade. In the same year, the Central Bank of the Republic of Türkiye was established, and in the following few years, other laws were prepared regarding the regulation of foreign trade. The First Five-Year Industrial Plan (FFYIP), prepared in 1933, was implemented in May 1934 (Özyurt, 2011: 128). One of the main objectives of FFYIP was benefiting from underground resources, including coal, iron, steel and oil, which were briefly formulated as "Three Blacks" (Özyurt, 2011: 131). This Plan, which was prepared using modern planning techniques and referred to as a group of projects rather than a macro plan, was prepared with an import substitution approach that envisaged the domestic production of basic consumer goods. It also aimed to focus on the production of the three whites (flour, sugar, and cotton) in addition to the three blacks (First Five-Year Industrial Plan). The plan also aimed to realise industrial production in 6 sectors: paper-cellulose, mining, textile, ceramics and iron-steel. For this purpose, the establishment law of Sümerbank, an investment bank, was enacted in 1933 to prepare and finance the projects of the industry to be established by the state (Aktan, 1998: 35). Again, in this period, Etibank and Mineral Research and Exploration Institute (MTA) were established to achieve the determined goals (Özyurt, 2011: 138). İş Bankası, established as a private commercial bank in implementing this plan, was given the establishment and operation of the bottle and glass factory (Aktan, 1998: 35).

The number of factories foreseen by the plan was 20, and the necessary resources were 45 million Turkish liras. All but two of these were completed ahead of time. The economic policy put forward by Atatürk within the plan's scope was quite successful. While the entire world economy was in a great economic depression due to the 1929 Depression, Türkiye initiated a national industrialisation drive during these years. While Türkiye's annual average growth rate was 3.5 per cent in the 1930-32 period, it was 8.1 per cent in the 1933-39 period (Aktan, 1998: 35-36). Therefore, while Türkiye was a country with a deficit in its foreign trade before the 1930s, foreign trade began to have a surplus for the first time in 1930 (Akyıldız and Eroğlu, 2004: 48-49). Furthermore, the measures taken, except for 1938, were turned into a surplus (Aktan, 1998: 35-36). However, it is

understood that he continued to have a surplus in foreign trade between 1930 and 1946. However, the import figures do not include military imports. Therefore, the increasing arms imports towards the end of the 1930s are considered; Türkiye was probably a country with a deficit in foreign trade in the second half of the 1930s (Tezel, 2015: 140). While privileged foreign companies were liquidated between 1932 and 1939, the railways were also nationalised. In short, the 1930s can be evaluated as the years when economic policy was successfully implemented as national industrialisation with the contributions of the First Plan (Aktan, 1998: 36). Moreover, the FFYIP was implemented in Türkiye constituted one of the first planning practises in the world after Soviet planning (Arpaç, 1924: 68). Thus, the Second Five-Year Industrialization Plan was prepared at the end of 1936 and was officially accepted by the government on September 1938. However, it could not be implemented due to the outbreak of the Second World War in 1939 (Özyurt, 2011: 128).

With the devaluation implemented on September 7, 1946, Türkiye began to liberalise its foreign trade and put its development plan into practice in 1947. The Plan aimed to take advantage of the Marshall Aid that would take place under the Truman Doctrine. The main reason Türkiye should be included in the scope of this plan is that it was thought to contribute to the development of Europe with agricultural products and mining productions. However, from 1950 onwards, a period began in which economic policies aimed at reducing expenditure were implemented. So, the previously balanced budget and balance of payments principles have been abandoned (Akyıldız and Eroğlu, 2004: 51). Therefore, compared to before 1950, Türkiye followed economic policies toward a relatively free foreign trade regime. However, liberalisation policies in imports were terminated to overcome the foreign exchange problem that emerged in 1954. Thus, import-substitution and statist policies began to be implemented. In line with the said policy change, the share of the public sector in industrial production increased again (Tokatlıoğlu and Öztürk, 2008: 157). However, although the liberal economic policies implemented in the first half of the Democratic Party (DP) Government improved the economy, credits and import restrictions were applied in the second half of the 1950s. Thus, these short-term measures had caused domestic producers to suffer from capital shortages and increased unemployment. In addition, economic problems have also increased the political and social tensions in the country (Sakarya, 2014: 245).

The literature study method was used in this study and benefited from the Five-Year Development Plans. It is noticed that there was no consensus on a specific date range for the planned development period during the study. While the years 1960-1980 are called "Planned Development" by some scientists (Kepenek and Yentürk, 2008: 144), the years 1980-1988 are called "export-led growth" (Kepenek and Yentürk, 2008: 195). Another

study is called the Export-Based Industrialization Period after January 24, 1980 (EGİAD, 2007: 79). Another researcher calls the years 1979-1984 as wards Exhaustion (or planning in economic liberalism)" (Kansu, 2003: 449). Boratav calls the years 1962-1976 "Introverted, External Dependent Expansion," the years 1977-1979 as "New Depression" (Boratav, 2008: 117); Mihçı, another scientist, calls the years 1963-1983 "Planned Development Experience" (Mihçı, 2001: 149). In this study, as part of the "Planned Development Period," the First Five-Year Development Plan (I. FYDP) was implemented in 1962, and the IV. The first two years of FYDP were taken as a basis.

The first part of the study states the general course of foreign trade in Türkiye from the beginning of the Republican period until 1963, the policies implemented, and their reflections on foreign trade. The second sub-title is the debates on the transition to the planned economy, which became more intense with the 1960 revolution, and the discussions during the establishment of the State Planning Organization (DPT). The third sub-title emphasises industrialisation policies and critical monetary, fiscal, and exchange rate policies, which affect foreign trade in this policy's planned development period. Finally, the fourth sub-heading highlights the foreign trade in the planned development period, foreign trade deficits, import and export amount targets, and realisation relating to export and import amounts and reasons for deviations.

This study addresses the planning discussions in Türkiye and the foreign trade policies implemented in the 5 Annual Development Plans. It also aims to reveal the policies aimed at reducing the foreign trade deficit that emerged in this period, their implementation results, the reasons for the policies' failure, and the significant increase in remittances in the early 1970s.

In the early 1970s, Convertible Turkish Lira Deposit accounts (CTLD) that could be converted into foreign currency were introduced alongside a significant increase in remittances to meet the country's foreign exchange needs. However, it was not enough to compensate for the foreign trade deficit. The study aims to contribute to the literature by emphasising the contribution of remittances and CTLD policy practices in reducing the foreign trade deficit and the negative impact of payments within the scope of CTLD practice on the economy due to foreign exchange shortage.

This study aims to answer the following questions: Was the industrialisation policy successful in the planned development period? This study seeks to answer whether the industrialisation policy succeeded during the planned development period and if the policy increased exports of industrial products while reducing the foreign trade deficit. As the policy of reducing the foreign trade deficit and increasing exports of industrial products?

2. FOREIGN TRADE POLICIES BEFORE THE PLANNED DEVELOPMENT PERIOD

Despite all the challenges, the DP government resisted the proposals of international financial institutions like the International Monetary Fund (IMF), such as high support purchases for Türkiye's integration with world economies, lifting import restrictions, and devaluing the TL. Moreover, it began to tend towards a more protectionist and closed economy approach. The government persistently avoided devaluation and tried to keep prices under control with the National Protection Law (Demir and Kömürçü, 2014: 36). Therefore, at the end of the 1950s, the economy's difficulties in foreign payments and 25% inflation required new regulations in the use of capital resources, that is, to bring the economy to a stable line. Furthermore, the policies implemented in the previous period brought the agricultural trade sector to the forefront. As a result, high inflation rates caused capital accumulation to shift to the commercial sector rather than the industry. Therefore, the IMF suggested that public expenditures be tied to a specific program in the external circles lending to Türkiye. Thus, foreign payment difficulties would be eliminated by increasing domestic production instead of importing due to the growth of the industrial sectors (Kepenek and Yentürk, 2008: 145). In a sense, the Import Substitution Industrialisation (ISI) policy in consumer goods, which was consciously initiated in the 1930s, was implemented under the conditions of external obstruction after 1954. Thus, the form of development dominated by the domestic market, rather than international markets, continued to dominate (Boratav, 2008: 117-118). By 1958, Türkiye had become so dependent on foreign loans that the government finally agreed to apply the IMF prescription (Demir and Kömürçü, 2014: 36).

Türkiye implemented a mixed economic system between 1960 and 1980, in which the public and private sectors complemented each other in economic activities (Yücel, 2015: 53). The implementation of the ISI model continued. It has a feature that requires the private sector to invest in consumer goods industries and the public sector in intermediate goods industries (Tokatlıoğlu and Öztürk, 2008: 157).

After the May 27, 1960 revolution, the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) was dissolved. Moreover, all political parties other than the Republican People's Party (CHP) were closed. Under the leadership of Cemal Gürsel, the National Unity Committee (MBK) dominated the country. Therefore, although the planning issue was discussed during the DP governments, the government was reluctant and indecisive about implementing it. However, in the new period, the government announced to the public that the development would occur within the framework of the plans to be prepared.

However, there was no sufficient idea about which policies would be implemented for the planned purposes. Finally, Foreign Ministry diplomats Ayhan Çilingiroğlu, Besim Üstünel, and Rahmi Gümrükçüoğlu began to discuss planning issues. Later, Çilingiroğlu was brought to the consultancy of the Public Works and Zoning Commission. On the other hand, Atilla Karaosmanoğlu from the Faculty of Political Sciences and a group of academics shared their planning studies with the Minister of Finance Şefik İnan. However, He wanted a professor from Harvard University who worked at an institute and had previously prepared plans for countries such as Indonesia and Pakistan. Additionally, plan studies continued with the participation of people like Şinasi Orel, Atilla Karaosmanoğlu, Nur Yalman, Nejat Bengül, and later Cemal Mıhçıoğlu (Kansu, 2004: 53-56).

In 1965, S. Hayri Ürgüplü became the Prime Minister (Kansu, 2004: 169). During this period, the subject of discussion was how and by whom the II. FYDP would be prepared. In addition to the idea of 7-8 academicians from Harvard University (Harvard Institute for International Development-HIID) preparing the plan. another alternative view was that Turkish experts and academicians should prepare it. As a result, the II. FYDP was prepared with the contribution of foreign experts such as Dr Gill, Bhagwati, Hansen, and Wolbrook (Kansu, 2004: 150), and these years, it discussed political issues rather than plans (Kansu, 2004:308). Generally, the most challenging task for a planning organisation is combining experience with the ability to put together good projects. For this reason, it needs to be from different fields, such as engineers, social scientists, and economists. However, the role of economists is very modest (Tinbergen, 1967: 75).

Meanwhile, military bureaucrats were profoundly included in the planned development discussions after the May 27, 1961 revolution. Again, with the 1971 military memorandum, the effectiveness of the military wing is observed. Also, especially since the mid-1970s, the short-term of the coalition governments caused severe problems in preparing and implementing the plans. Moreover, in this period, unexpected internal and external developments and their negative reflections on the economy and political life caused deviations in the targets in plan implementations.

In 1977, IV. The FYDP draft was sent to the Prime Ministry after being discussed at the Supreme Planning Board (YPK). Still, it was delayed by Deputy Prime Minister Necmettin Erbakan because there was no "spiritual development" in the draft plan. Delayed the IV. FYDP was sent to the TBMM by the Second Nationalist Coalition Government (MC) in 1977. In the meantime, CHP, headed by Bülent Ecevit, won the election, and TBMM disapproved of the plan. In 1978, the IV. FYDP was re-prepared by the government, of which Ecevit was the Prime Minister, and sent to the TBMM. After that, a temporary program was prepared for 1978. However, the AP took the law that authorised the Council of Ministers

to have the "1978 Provisional Programme" to the Constitutional Court. As a result, the plan was annulled (Kansu, 2004: 382). In 1979, the IV. FYDP was prepared and published without a foreword from the Prime Minister. In the same year, the AP came to power again, Turgut Özal was appointed as the Undersecretary of the DPT and prepared the January 24, 1980 Decisions. He left this government after the September 12, 1980 revolution, and was appointed as the Deputy Prime Minister in the government of Bülent Ulusu (Tokgöz, 2007: 202).

To sum up, the planned development period ended with this coup. In 1982, Turgut Özal resigned from his position in the government. Since the Motherland Party (ANAP) won the election in November 1983, the task of forming the government was given to Turgut Özal, the leader of the party. In general, political parties evaluated the planning discussions in Türkiye with their own political identities.

3. IMPORT SUBSTITUTION INDUSTRIALIZATION POLICY PRACTICES

The ISI policy is a highly controversial issue among academics. Nurkse's early questioning of import substitution later turned to outright criticism. By the end of the 1950s, he argued that import substitution would draw resources away from the export sector and "may lead to costly and inefficient production in import substitutes," reducing real income and domestic savings (Irwin: 1920: 16). Myrdal and Hirschman favoured "export promotion," they agreed that trade was vital for developing countries because they needed precious foreign exchange to buy critical import materials Prebisch thought existing policies resulted from emergency measures designed to cope with the short-run balance of payments problem. However, he did not question the merits of import substitution in principle, Prebisch (1961). Later, in 1961, he began to recognise that ISI may lead to severe obstacles to export promotion. (Irwin, 1920: 18-20). Hirschman was perhaps the only one in the group initially critical of import substitution and supportive of promoting exports (Irwin, 1920: 28).

The selection criteria vary among countries and may also shift. Generally, this policy is viewed as a transitional strategy to mature the industrial sector technologically by lowering import barriers and increasing industrial exporting (Felix, 1989:1455). Many developing countries usually adopt ISI policies first in the development process and adopt strategies accordingly. The protection rates and protected industries may vary depending on the development level of the countries. However, they generally aim to produce consumer goods first, then intermediate goods and investment goods within the country. (Sağır, 2011: 10). For example, Brazil implemented fiscal, credit, and exchange rate policies to incentivise exports. However, these policies were directed more to the industrial sector than to the agricultural industry (Alves and Pastore, 1978: 2).

Yugoslavia's ISI policy probably depended on dollar inflows from exports, remittances, reserves, and capital inflows (Robinson and Tyson, 1985: 59).

The ISI production is implemented to meet domestic demand in the first stage of this policy. Usually, the first stage ends with reaching the limits of domestic market capacities. Later, industrialisation policy could develop in two directions. The first of these is to open up to foreign markets. Countries such as South Korea and Taiwan have turned to encouraging exports. The second way is to produce intermediate and investment goods previously imported within the country. The second stage contains more capital-intensive goods, unlike those made in the previous stage (Sağır, 2011: 11). According to Bardhan, large developing countries like Brazil and Mexico focused on propelling ISI through the "hard" phase. The limited home markets of smaller developing countries like Chile and Uruguay required tempering the "hard" phase ISI through industrial exporting (O'Donnell, 1977, quoted: Felix, 1989:1460). The reason for the failure in Brazil is that oil prices increased in October 1973. After six years of positive results for the balance of payment, a substantial deficit occurred in 1974 (Alves and Pastore, 1978: 1456). Yugoslavia's policy failed because of inadequate export increase during the 1976-1980 period, the overvalue of the Dinar, the oil price increases of 1979 and 1980, and the decline in net remittances balance (Robinson and Tyson, 1985: 60). Argentina's and Chile's market liberalisation programs in the 1970s aimed to increase industrial efficiency and accelerate the transition from ISI to industrial exports. However, this policy failed due to rising imports for consumption, higher unemployment, partial deindustrialisation, and financial bubbles (Felix, 1989: 1459). According to Felix (1989), post-war Asian developing countries showed significantly slower rates of demand change; However, the more severe foreign exchange-constrained growth in Latin America can partly attributed to differences in consumer behaviour (Felix, 1989: 1466).

In Türkiye, in the first years of the 1960s, the governments aimed to solve the problems that emerged in the previous period with the planned development model (Sakarya, 2014: 245). The most distinctive feature of this period is the continuation of the domestic market-oriented ISI strategy in conjunction with development plans. For this purpose, import substitution industries, protective foreign trade policy, and strict foreign exchange controls have shifted significant public investments to areas that would replace imports. In contrast, various incentive measures have encouraged the private sector's production. In addition, factor markets were protected through selective fiscal and monetary policy state intervention in commodities. Also, the general framework of the policies and policy instruments to be implemented were prepared according to the FYDP and the annual programs (EGİAD, 2007: 79).

Within the framework of this policy, the state played a decisive role in capital accumulation and distribution

relations, both by providing intermediate goods that produce inputs to the domestic industry through State Economic Enterprises (KİTs) and allocating a limited amount of foreign currency to specific sectors through loans. Also, in this period, as a requirement of foreign trade policy, inward-looking protectionism was aimed at quantity restrictions, customs, and similar taxes, quotas, and prohibitions (Demir and Kömürcü, 2014: 37). Additionally, incentives include payment of customs taxes and duties in instalments, full and partial customs exemption, payment of income and corporate taxes after one year and in instalments, and tax exemption for domestically produced and investment goods production. Also, some advantages were provided by selling industrial raw materials produced by the public sector to the industrialists at world prices, the obligation to use domestic products in production, and the assembly industry directive (Boratav, 2008:121). For this reason, the high customs duties applied to the import of finished goods and the lower taxation of the inputs required to produce the same goods have made industrial production advantageous for the domestic market. For example, in 1964, 74 assembly plants were established across these sectors, including 27 for radios, six for pickups, two for sound pickups, two for telephone switchboards, six for vacuum cleaners, eight for refrigerators, ten for elevators, three for tractors, five for trucks-vans, and one for bus (Avcıoğlu, 2003:791-792). According to the assembly industry regulation, until 1967, the domestic (part) production of road vehicles had to reach 45%. However, the application has generally been limited to parts such as tyres, floors, seats, rims, and glass (Avcıoğlu, 2003: 831). Additionally, foreign companies have easily transferred their old technology to Türkiye, like other underdeveloped countries, due to the protection of the industry with high customs taxes, and established an assembly industry through domestic partners, thus gaining high profits (Avcıoğlu, 2003: 835).

Since the 1960s, while public enterprises generally tended to produce capital-intensive intermediate goods, private entrepreneurs began to get a more significant share in producing durable consumer goods. During the "early" stage of import substitution, which focused on the substitution of consumer goods until the end of the 1960s, no serious problems were encountered in production due to its reliance on low technology, isolation from the outside world, low import requirements, and its focus on the domestic market (EGİAD, 2007: 79). However, the import substitution structure implemented led to an extreme debt environment by the end of the 1960s. Thus, industrial production, which was targeted as import substitution, remained in the form of only assembly, and foreign dependency on production increased (Sakarya, 2014: 245).

In the 1970s, on the other hand, the policy implemented in the 1960s evolved to the "advanced" stage of import substitution that is based on advanced technology and high import dependency. This capital-intensive stage necessitates large-scale substituting,

especially for intermediate and investment goods. (EGİAD, 2007: 79). In this context, there had been changes in the product type within the scope of import substitution. As a result, Türkiye began producing more technology-intensive goods besides durable consumers. However, since this needed technology was imported, its foreign dependency increased (Sakarya, 2014: 245). Therefore, from the second half of the 1970s, economic problems aroused. The industry's input needs became unmet due to the balance of payments deficits. Accordingly, the capacity utilisation rate in the industry had decreased, and long-term strike and lockout decisions had begun to be taken in working life. Moreover, industrialisation began to be questioned based on import substitution, which had received widespread support before. Türkiye was dragged into a deep crisis when social and political instability was added to all these negativities. The economic stabilisation and structural adjustment program of January 24, 1980, and the military intervention of September 12, 1980, made the economy functional again and started a new era in Türkiye (EGİAD, 2007: 78-79). Thus, a new era began in the direction of the Turkish economy to abandon import substitution and develop an 'export-oriented economic policy to get out of the crisis (Demir and Kömürcü, 2014: 54).

4. THE OUTLOOK OF FOREIGN TRADE AND ITS CHANGE IN TERMS OF MAIN SECTORS DURING THE PLANNED DEVELOPMENT PERIOD

Although planning discussions began in the 1950s, planned development was implemented in 1963. I. FYDP, which included an import substitution policy in the industry, aimed to keep imports at certain target figures and reach specific target figures in exports. However, in some years, the plan has severely deviated from the target, while it had met the targets in other years.

I. FYDP was put into effect in February 1963, after the compliance of the budget with the annual program. In this period, foreign aid and debts have become increasingly crucial to meet the need for foreign exchange due to insufficient foreign exchange through exports. Prime Minister İnönü stated that this gap was significant when asked how to close the gap between exports of 320 million dollars and imports of 435 million dollars. Still, this gap could be closed and compensated with the aid taken. Also, İnönü mentioned that the planned development period had been entered to prevent this deficit in the future. He also stated that the tendency of foreign capital to do business in Türkiye increased in this process (Salep, 2017: 222). Therefore, it is crucial to determine how the targets within the plan's scope can be achieved (Salep, 2017: 225). During the I. FYDP period, imports experienced continuous fluctuations, while exports showed a slow but steady increase (Tokgöz, 2007:

161). However, between 1962 and 1976, the share of imports in the GNP showed a constant tendency to increase (Boratav, 2008: 133). The fact that Türkiye, which was a favoured member of the Cold War period in the 1970s, was taken care of by the Western Bloc and benefited from some additional financial opportunities led to an increase in Türkiye's dependence on imports and the neglect of its export (Boratav, 2008: 123). However, there are criticisms of the structure of the I. FYDP was quite complicated, and there was no geographically systematic point of view (Tinbergen, 1967: 71). Generally, it is seen that the targets are exceeded, especially in terms of exports.

II. FYDP aimed to increase imports by 7.9%, exports by 7.4%, and workers' remittances by 5.5% annually (Uzunkaya, 2020: 23). The foreign trade deficit was predicted to be 395 million dollars in 1972 (Tokgöz, 2007: 184). With the devaluation of August 10, 1970, stability decisions were taken and determined as 15 TL for 1 dollar. Therefore, foreign currency was applied as 12 TL for 1 dollar for cotton, tobacco, hazelnut, black grapes, dried figs, olive oil, pulp, and molasses exports. For workers' remittances, it was applied as 15 TL for 1 dollar in addition to the 33.3% interest. However, the exchange rate was 10 TL on foreign travel due to the taxes taken (Altuğ, 2002: 22). With these decisions, import guarantees and stamp duties were reduced, and the liberation lists were expanded (Boratav, 2008: 128). However, after the military intervention of March 12, 1971, the exchange rate was again reduced to 14 TL for 1 dollar. While the fixed exchange rate applied afterwards increased imports, it harmed exports (Tokgöz, 2007: 191). Therefore, the foreign trade deficit was realised at the end of this plan period as 677.6 million dollars, well above the targets (Tokgöz, 2007: 189). Again, to reduce foreign dependency, the annual increase target of 7 % in exports during the 1963-1971 period was realised as 9,4 % (Uzunkaya, 2020: 24). In short, after the 1970 devaluation, exports increased, and workers' remittances were higher than expected, so there was a significant increase in reserves (DPT, 1972: 51).

However, the favourable economic situation in the first years of the 1970s began to deteriorate mainly due to the inability to respond to the oil shock and the failure to take the necessary measures. Meanwhile, western countries have tried to encourage alternative energy sources. According to market conditions, they also increased the oil price, restricted imposed on oil imports, and even restricted cars in traffic (Kansu, 2004: 410). For example, although crude oil prices tripled after 1973, prices in Türkiye increased very little (Boratav, 2008:129). For this reason, there were considerable fluctuations during the III. FYDP period, especially in foreign trade figures (Uzunkaya, 2020: 25). Especially besides I. and II. the oil crises, the US embargo after the Cyprus Peace Operation; again, unrealistic low-interest policies, which caused negative real-interest, and exchange-rate policies that led to an unsustainable real appreciation of the TL were followed (Tokatlıoğlu and Öztürk, 2008: 171). Public

expenditures could not be reduced; oil prices and exchange rates could not be adjusted adequately. As a result, increasing public spending led to increased demand (and imports). So, a low exchange rate increased imports and foreign debt but negatively affected exports (Yenal, 2002: 131). As a result, Türkiye had difficulty finding foreign currency. As a result, the cost of import requirements for industrialisation increased and could not be utilised for long-term low-interest loan opportunities. In addition, these years are periods of unstable coalition governments (Yenal, 2002: 93).

These situations brought about political instability. In 1977, a GDP growth of around 5 % was realised through banker credits, CTLD and commercial loans. But later, the credit channels were blocked due to insufficient resources, and all imports had to be made in cash (Boratav, 2008: 141). However, III. FYDP period mentioned export mobilisation; the low exchange rate caused investments to be made in substitute import sectors, not export-oriented production. Instead of effective policies, no results could be achieved with advice to the private sector and pressures on KİTs (Kansu, 2004: 390). The textile sector had significant export potential in Türkiye. Still, the export increase differed from what was expected due to the European Economic Community (EEC) protectionist policies (DPT, 1978: 70). Table 1 shows some targets and realisation in export and import during the planned.

Years	Export (1) (x)	Import (1) (m)	(x/m)(2)	(Dollar/TL) (3)	x-m (2)	GDP (4)	x- m/GDP (2)
1963	368	688	53	9,0	-320	10.356	3
1964	411	537	76	9,0	-126	11.178	1,1
1965	464	572	81	9,0	-108	11.967	0,9
1966	490	718	68	9,0	-228	14.100	1,6
1967	523	685	72	9,0	-162	15.644	1
1968	496	764	64	9,0	-268	17.500	1,5
1969	537	801	67	9,0	-264	19.467	1,3
1970	568	948	59	14,85	-380	17.087	2,2
1971	677	1.171	57	14,15	-494	16.257	3
1972	885	1.563	56	14,15	-678	20.431	3,3
1973	1.317	2.086	63	14,15	-769	25.724	2,9
1974	1.532	2.245	68	13,99	-713	35.600	2
1975	1.401	3.338	41	15,15	1.937	44.634	4,3
1976	1.960	5.129	38	16,66	3.169	51.280	6,1
1977	1.753	5.796	30	19,44	4.043	58.677	6,8
1978	2.288	4.600	49	25,25	2.312	65.147	3,5
1979	2.261	5.069	44	36,06	2.808	89.394	3,1
1980	2.910	7.909	36	77, 35	4.999	68.789	7,2

Table 1: Some Foreign Trade Values (Million dollars)

Source: (1) TÜİK, (2) Author's calculation, (3)TÜSİAD (1995: 49). For 1980 (İTO, 1996: 58), (4) World Bank.

According to Table 1, imports and exports increased during the 1963-1974 period, but at different rates. However, in this period, the ratio of exports to imports was higher than in the following years. After 1975,

imports increased rapidly, mainly due to increased oil prices. On the other hand, it is seen that the value of TL remained constant during the 1963-1970 period and increased at specific rates in the following years. Also, after 1976, it was observed that the TL was devalued constantly. In 1980, TL was severely devaluated, and after 1981, the daily exchange rate was implemented. Therefore, while the ratio of exports to imports was 68 % in 1974, it decreased continuously in the following years: 41 % in 1975, 38 % in 1976, and 30 % in 1977. This rate improved in the next two years, but it was 30 % in 1980. Accordingly, the foreign trade deficit has grown continuously, especially after 1975.

Meanwhile, until 1972, the foreign trade deficit remained below 2% of GDP. In addition, the deficit in the balance of payments was mainly compensated with workers' remittances. However, the ratio of foreign trade deficit to GDP was 4.3 % in 1975, increasing to 6.1% in 1976 and 6.8% in 1977. According to Altuğ (2002), with the stabilisation measures of 1978, restrictions on imports made it difficult, thus reducing the balance of payments deficits (Altuğ, 2002: 27). While an improvement was observed in these rates in the following two years, it increased to 7.2% of GDP again in 1980.

Along with other measures taken with the Economic Decisions of January 24, 1980, TL was significantly devalued. On the other hand, imports have been made cheaper through reductions in customs duty rates, and the list of prohibited goods has been accepted instead of the list of permitted goods for import (Yenal, 2002: 141). Imports, which were 4.500 million dollars in 1978, were predicted to be 7.400 million dollars in 1983 (DPT, 1978: 246). However, it exceeded the targets with 9.235 million dollars (TÜİK). Imports, 2.288 million dollars in 1978, were targeted to reach 5.400 million dollars in 1983 (DPT, 1978: 244). In 1983, exports amounted to 5.728 million dollars, exceeding the plan targets (TUIK). While the import-export coverage ratio was 44% in 1978, it became 62 % in 1983. In other words, the rate of increase in exports was higher. FYDP plans settled specific economic and social targets during the planned development period. Among these economic targets, for example, it was aimed to increase exports to certain figures and keep imports within specific figures. Table 2 shows some targets and realisation in export and import.

FYDPs	Export		Import	
	Targets	Realisations	Targets	Realisations
I. FYDP	490.5	522.3	674	718
II. FYDP	720	676,6	1.115,0	3.171
III. FYDP	1.500	2.288,6	1.562,6	5.796,3
1978 Year	2.550	2.888	5.000	4.599
1979 Year	2.750	2.261	5.000	5.069
1980 Year	3.200	2.910	5.550	7.909

Table 2: Targets and realisations in exports and imports in the FYDP Periods

Sources: Targets; 1. FYDP (DPT, 1962; 27 and 24); 2. FYDP

(DPT, 1967; 91), III. FYDP (DPT, 1972; 64 and 53). The year 1978 (TOBB, 1980; 382 ve 375); Years 1979 and 1980 (DPT, 1978; 249). Realisations: TÜİK (2009).

In the 1st FYDP, although exports exceeded the targets, imports increased much more. Also, it was the same case for the III. FYDP. 1978 the export targets were exceeded, while the import figures remained below the anticipated targets. In 1979 and 1980, the export figures remained below the targets, and the import figures were realised above the target figures.

4.1. Industrial Products Export

During the I. FYDP period, the tendency to import was explained as the insufficient capacity of the enterprises operating in the economy. Therefore, it was planned to establish enterprises with a larger capacity to reduce imports. The plan examined the industrial sector in depth, with all branches of industry examined one by one. Also, development opportunities were investigated in producing capacity, possible demand changes, and production targets. So, the fixed investment amounts that were foreseen within the five-year plan were included with these criteria (Uzunkaya, 2020: 21). Again, it is understood that 61 million dollars of foreign capital inflown to Türkiye in 1960-1968. Between 1961 and 1965, 95, 28% of foreign capital was invested in the manufacturing industry. 26 % of these investments were made in the plastic and rubber industry, 25% in the chemical industry, 13% in the electricity industry, and 11% in the ready-made food, alcoholic beverages, and tobacco industries (Salep, 2017: 225).

During this period, the number of goods with tax refunds and tax refund rates was increased to increase exports. However, the structure of exports did not change in the 1963-71 period (DPT, 1972: 51). With the implementation of the planned development, the export of industrial products increased by 10% annually between 1963 and 1971. This rate was 20% in the 1968-1971 period. While the share of industrial products in exports was 18% in 1962, it was 21.5% in 1971. The share of machinery, vehicles, and intermediate goods was 5 % (DPT, 1972: 53). However, despite these increases, there was no significant change in the product component subject to export until the early 1970s, and the share of agricultural products remained at the level of 80%. In other words, three-quarters of exports in these years consisted of limited agricultural products. These are tobacco, raisins, and hazelnuts. Also, cotton made up 25% of the total exports. However, Türkiye needs to increase exports of industrial products rather than these products. For this reason, it was necessary to make industrial production suitable for foreign market conditions in terms of quality and price (İTO, 1971: 14).

The foreign trade deficit was predicted as 395 million dollars at the end of 1972 (Tokgöz, 2007: 184); however, at the end of the plan period, this figure was realised as 677.6 million dollars (Tokgöz, 2007: 189). One of the reasons for the increase in imports was the

emergence of a high import bill due to the expansion achieved in the investment goods segment lagging behind the intermediate goods (Boratav, 2008: 120). Therefore, during the III. FYDP period was planned to build the primary industries that would ensure the development of the Turkish economy as soon as possible. In this context, it was envisaged that emphasis would be placed on R&D studies in the manufacturing industry and that units and sectors that provide and use advanced technology would be supported. In addition, it was emphasised that an outward-looking industrialisation policy would be implemented in the development of the manufacturing industry. Furthermore, producing intermediate and investment goods was assessed as critical and aimed to develop them (DPT, 1972: 287).

Crises could be overcome by increasing exports; however, until the advanced stages of import substitution, export products mainly consisted of traditional agricultural products. Thus, the ever-increasing need for foreign exchange could be overcome by increasing exports of industrial products (Boratav, 2008: 121). Therefore, during the planned development period, the target was to reduce the ratio of agricultural products to exports, that was, to export more industrial products. However, there are some developments in the export of industrial products, as seen in the IV. FYDP plan, agricultural products had a significant share in exports until the early 1980s.

The composition of exports, the intermediate and investment goods rate was 18 % in 1972, increased to 28.8% in 1977, increasing the ratio of investment goods from 2.12 % to 7.7 % for the same period. However, the share of 79.9 % in consumer goods was planned to decrease to 63.5 % (DPT, 1972: 291). Thus, foreign dependency on intermediate goods could not be reduced, so the industry turned to domestic rather than foreign markets (DPT, 1978: 58). Therefore, it is understood that the targets need to be revised. During the III. FYDP, an annual growth of 6.6% in the food industry, foreseeing the use of advanced technology in the meat, milk, and fruit processing sub-branches and the oil industry (DPT, 1972: 312). The annual increase in exports in this sub-branch of the industry was 6.5% (DPT, 1973: 316). Also, this plan aimed to significantly increase exports in the weaving industry (DPT, 1972: 332).

In general, it was envisaged that exports would be changed in favour of industrial products, and although industrial produce exports increased, they remained below the targets. For example, the export of industrial products, 27.4 % in 1972, was foreseen as 42.0 % in 1977 but realised as 33.4 % (DPT, 1978: 65). However, there was an increase in the exports of industrial products in 1980 during the implementation period of the IV. FYDP, this rate was 36 %, even below the planned rates at the previous plan's end. Table 3 shows the changes in export shares after 1950 in the main product groups.

Years	Export			Import		
	Agr.	Min.	Ind.	Inv.	Int.	Cons.
1950	92,9	5,6	1,4	46	33,3	20,6
1960	76	6,1	17,9	52,2	38,3	9,5
1970	74,9	6,6	18,4	47,1	47,9	5
1980	57,4	6,6	36	20	77,9	2,2

Table 3: Change of Shares in Exports and Imports

Source: 1950-2010 (Kepenek: 2016: 317). Remarks: The sum of sectors in both exports and imports equals 100. However, the total may be less than 100 due to rounding. (2) Product group definitions have changed during the periods. (3) The item "Others" omitted to align with the overall picture.

As shown in Table 3, the share of industrial products was only 1.4 % as of 1950, the mining sector's share was 5.6%, and the share of agricultural products was 92.7 %. Until 1980, the mining sector's share remained almost unchanged at around 6%. However, by 1960, the share of industrial products had increased to 17 %.

IV. FYDP ambitious targets predicted an annual average increase of 8.2 % in GNP and more than 18 % in exports. However, during this period, Türkiye had severe political and economic crises (Boratav, 2008: 140). The continuation of the rise in oil prices resulted in an import bill of 1.3 billion dollars in 1978 and 1.7 billion dollars in 1979. So, the exports have only been able to meet the oil import. In fact, in 1980, exports could not even meet oil imports. The shortage of foreign currency caused difficulty in importing industrial raw materials, intermediate and specific agricultural inputs, and consumer goods not to be possible. Due to the rising prices, industrial production that uses these inputs was endangered. Despite the increase in costs and the production shortage in the industry, as a result of the rise in emission volume and credit in the market, the purchasing power has increased, the high domestic prices have negatively affected exports, and foreign debt services have become impossible (Altuğ, 2002: 25). With the negative impact of production, famine, and black market emerged in several products, from cooking oil to gasoline. As a result, inflation occurred in 1978 at 53 % and in 1979 at 64 % (Boratav, 2008: 141).

The Economic Decisions of January 24, 1980, are vital as they are a breaking point for this period. These decisions aimed to increase exports, reduce the foreign trade deficit, make the growth rate positive and growing, and operate the market economy. On the other hand, within the "stand-by" agreement with the IMF to reduce the money supply and switch to "free interest," the government devalued the Turkish lira at a high rate and adopted flexible (daily exchange) rates. Also, the government took measures to accelerate foreign capital inflows, encouraging export-based industrialisation and

providing continuous support to exports (with tax, credit, and foreign currency usage facilities). These decisions played a pivotal role in fostering positive outcomes for foreign trade (Tokgöz, 2007: 210).

Unfortunately, the September 12 military coup took place in the same year. In short, the planned development, which began with the acceptance of the IMF prescription at the end of the 1950s and after the 1961 military coup revolution, ended with the IMF prescription in 1980 and another military coup in the same year.

4.2. Policies to Balance Foreign Trade Deficits

The import substitution industrialisation policy, implemented in the planned development period, was primarily based on domestic producers of durable and non-durable consumer goods by domestic entrepreneurs. Accordingly, the raw materials and capital goods used to produce the said goods were brought to the country through imports, creating a severe foreign dependency and foreign exchange need. Moreover, the protection measures aimed at preventing competition arising from production for the domestic market and foreign industries prevented the development of exports, resulting in a substantial foreign exchange problem. That is, to meet the ever-increasing demand in the domestic market, especially for consumer goods, the necessary raw materials must be imported, and a robust foreign exchange reserve is required (Demir and Kömürcü, 2014: 37). Because there is a shortage of foreign currency, severe disruptions in production were observed. Therefore, in the planned development period, this deficit was aimed to be balanced with tourism, remittances, and CTLD.

During the II. FYDP period, an annual average increase of 5.5% was envisaged in workers' remittances (Tokgöz, 2007: 189). In general, foreign exchange reserves remained limited in this plan period. Still, it increased in the last two years of the plan and the increase in exports during the previous two years of the plan period, with the effect of the 10 August 1970 decisions (DPT, 1972: 51). So, while there was almost no transfer of workers' remittances in 1963, it increased to 273 million dollars in 1970 and 740 million dollars in 1973.

In development plans, targets have always been set for tourism and foreign travel revenues. Therefore, the situation in workers' remittances and tourism revenues between 1963 and 1980 is given workers' remittances in Table 4.

Years	Remittances	International Travels
1963	---	-13
1964	9	-13
1965	70	-13
1966	115	-11
1967	93	-14
1968	107	-9
1969	141	-5
1970	273	4
1971	471	21
1972	740	20
1973	1183	78
1974	1426	42
1975	1312	46
1976	983	-28
1977	982	64
1978	923	127
1979	1694	185
1980	2070	212

Table: 4 Tourism and Worker's Remittances (million dollars)

Sources: 1963-1971 Years (DPT, 1972: 52); 1972-1976 Years (DPT, 1978: 192); the year 1977 (DPT, 1979: 71); 1978-1980 Years Tokgöz (2007: 207).

According to Table 4, in 1964, the inflow of workers' remittances into Türkiye was only 9 million dollars. It decreased relatively in 1967, 1976, 1977, and 1978 compared to previous years. However, it was a critical external source for Türkiye at that time. It is seen that tourism and foreign travel revenues could not meet the foreign travel expenses until 1970. Although there was a particular increase until 1976, it is seen that the income figures in 1976 were lower than the expenditure figures. However, there has been an increase in the following years.

While workers' remittance was 915 million dollars in 1978, it was predicted to be 1.200 million dollars in 1983 (DPT, 1978: 248). Significant increases are seen in the first years of the same plan. In 1983, the inflow of workers' remittances was realised at 1.554 million dollars (Tokgöz, 2007: 206), and the targets were exceeded. In comparison, tourism revenue was predicted to reach 468 million US dollars in 1983 (DPT, 1978: 243); As of 1983, it was 283 million US dollars (Tokgöz, 2007: 206). Although the increase was significant, it remained below the plan targets.

CTLD policy was put into practice with the regulation dated June 9, 1967, essentially aiming at transferring foreign currency from foreign economies to the Turkish economy. However, the policy aimed to attract foreign currency to the country through Turkish citizens; the share of Turkish citizens in total could be at

most 10 %. Although these resources were collected at the Central Bank until 1975, they could not be used to close the balance of payments deficit. However, this opportunity was provided between 1975 and 1978 (Dönek, 1996: 176-177). It started with 9 million dollars in 1967, 131 million dollars in 1972 (DPT, 1978: 106), 465 million dollars in 1973, and 915 million dollars in 1978 (Altuğ, 2002: 27), and the practice was terminated on February 16, 1978. However, the debt balance to be paid in October 1979 was 2.788 million dollars (Dönek, 1996: 176-177).

5. CONCLUSION

The ISI policy is a subject in which important discussions are held, such as those held by Nurkse, Myrdal, Prebisch and Hirschman. ISI's first stage is providing primary production for domestic demand. However, in the second stage, dependence on imports for production increases. At this stage, a few Far Eastern countries, such as South Korea and Taiwan, have switched to an export-based growth policy. Some other countries, such as Brazil, Yugoslavia, and Türkiye, have not realised their export-based growth policy. Moreover, the oil crisis in the 1970s negatively affected many countries besides Türkiye. Also, while Yugoslavia relied on remittances and foreign capital inflow, these figures were not as targeted.

During the planned development period, except for the II. FYDP and the 1979 program, there was a realisation above the export targets. On the other hand, there was a deviation from the import targets, except for 1978. However, the increase in imports was generally higher than the export increase. Nevertheless, the foreign trade deficit continued more reasonably until the 1970s. With the devaluation realised by the 1970 economic decisions, Türkiye had a current account surplus with increasing remittances and exports. However, until 1972, about 80% of exports were agricultural products. For this reason, the İTO (1971) emphasised the need to increase exports by bringing industrial production to competitive conditions in terms of quality and price.

On the other hand, Avcıoğlu (2003) emphasises that development efforts would be insufficient unless export productivity increases rapidly. However, Türkiye needs to diversify industrial products from agricultural products with limited foreign demand and increase domestic production of intermediate and investment goods, which constitute the majority of imports (Avcıoğlu, 2003: 841).

With the experience of the economic problems in the late 1950s, Türkiye aimed to increase domestic production with the import substitution policy to reduce the foreign trade deficit during the planning period. However, the industry was increasingly dependent (Kepenek and Yentürk, 2008: 184). Thus, in the planned development period, especially in the III. FYDP, the need to increase industrial exports began to be considered. However, the subsequent shocks led to increased oil

prices, but these increases were not reflected in domestic prices. Moreover, foreign aid was stopped in the same years due to the Cyprus Peace Operation in 1974, and even Türkiye was exposed to an economic embargo. As a result, since the mid-1970s, the foreign trade deficit has significantly increased, mainly in some years. The fact that implementing fixed exchange rates or low exchange rate policies in some years hurt foreign trade also led to the deviation from the plan targets. Again, the 1971 memorandum broke the political and economic situation. In addition, the FYDPs included a particular revenue target for the tourism sector; however, the tourism revenue did not increase as planned. So, tourism policy could not effectively used to reduce the balance of payments deficit until 1975. From 1975 to 1978, it impacted the balance of payments deficit, even if the overall effect was modest.

The situations mentioned above-created difficulties in the continuation of industrial production. In addition, the import substitution industrial policy required serious protection of final products to protect domestic production. Thus, the domestic market was more attractive than the exports. However, reliance on imports for intermediate goods created significant dependencies, leading to inevitable bottlenecks over time. In the development plans, the public sector took over the production of intermediate goods. However, certain industrial branches were established; as shown in Table 2, the import of intermediate goods reached a significant rate of the total import figures. Increasing the export of industrial products during the planned development period was achieved but remained below the targets. Moreover, Türkiye had to apply to the IMF again with a severe currency crisis.

BIBLIOGRAPHY

- Aktan, O. (1998). Atatürk'ün ekonomi politikası: Ulusal bağımsızlık ve ekonomik bağımsızlık. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15, 29-36.
- Akyıldız, H. and Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 9 (1), 43-62.
- Altuğ, F. N. (2002). İktisat Politikası Yüksek Lisans Ders Notları, İstanbul: M.Ü. İİB Fakültesi.
- Alves, E. R. A. and Pastore, A. C. (1978). Import Substitution and Implicit Taxation of Agriculture in Brazil. American Journal of Agricultural Economics 60 (65), 865-871.
- Arbaç, İ. (2024). Contributions of the Credit and Technical Assistance Received from the Soviet Union to the Realization of the First Five-Year Industrial Plan Made in Türkiye Between 1934 and 1938, Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 64, 58-71.
- Avcıoğlu, D. (2003). Türkiye'nin Düzeni Dün-Bu Gün-Yarın (İkinci Kitap). İstanbul: Tekin Yayınları.
- Aydın, Ö. (2005). Milli Mücadele Döneminde Dış Ticaret: 1920-1923 (1.Baskı). Ankara: TDV.
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 06/10/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-bes-yillik-sanayi-planı/?pdf=3749> adresinden erişilmiştir
- Boratav, K. (2008). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (1974). 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bruton, H.J. (1998). A Reconsideration of Import Substitution. Journal of Economic Literature
- Demir and Kömürcü, (2014). 1960'larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7 (2), 32-58.
- Doğan, S. (2015). Türkiye Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. İstanbul Üniversitesi.
- Dönek, E. (1995). Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 50 (01), 173-186. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001801
- DPT (1962). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967. Ankara.
- DPT (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972. Ankara.
- DPT (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977. Ankara.
- DPT (1978). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983. Ankara.
- EGİAD (2007). Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi. İzmir: EGİAD. <https://www.egiad.org.tr/wp-content/uploads/arastirma-raporlari/Sanayilesme-stratejisi.pdf>.
- Felix, D. (1989). Import Substitution and Late Industrialization: Latin America and Asia Compared, World Development, 17(9), 1455-1989. Pergamon Press Plc., Great Britain.
- Gökhan D. ve Derya K. (2014). 1960'larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti. Sosyal Bilimler Dergisi, VII (2), 32-58.
- Irwin, D. A. (1920). The Rise and Fall of Import Substitution, NBER (National Bureau Of Economic Research) Working Paper Series, National Bureau Of Economic Research. [Working Paper: 27919 <http://www.nber.org/papers/w27919>]
- İTO (1971). Türkiye'nin 1970 Yılı İktisadi Durumu. İstanbul: İTO.
- İTO (1996). Aylık Ekonomik Veriler, Kasım-1996. İstanbul: İTO.
- Kansu, G. (2004). Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2008). Türkiye Ekonomisi (21. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mihçı, H. (2001). Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma "Hamlesi" ve Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimi (1963-1983). Mülkiye Dergisi, XXV(231), 149-196.
- Özyurt, H. (2011). Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). İstanbul Journal of Sociological Studies, 19, 119-148.
- Robinson S. and Tyson, L. D. (1985). Foreign Trade, Resource Allocation, and Structural Adjustment in Yugoslavia: 1976-1980. Journal of Comparative Economics. 9 (1), 46-70.
- Sağır, H. (2011). İthal İkameci Sanayileşme Ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri. Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi, M.Ü, Sosyal Bilimler Entitüsü İktisat Anabilim Dalı. İktisat Politikası Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Sakarya, A. (2014). Türkiye'de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekânında Değişim (1980-2012). Megaron, 9 (4), 243-254.
- Salep, M. (2017). Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). Turkish

- Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12(12), 209-230.
- Şahin, H. (2002). Türkiye Ekonomisi, Tarihsel gelişimi-bugünkü durumu. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tezel, Y. S. (2015). Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sertifika No: 29619 (İstanbul: Yaylacık Matbaacılık).
- Tinbergen, J. (1967). Methodological Background of the Plan, İlhan Tekeli and Selim İlkin (Ed.), Planning in Turkey. Ankara: ODTU İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 71-77.
- TOBB (1984). İktisadi Rapor, Yayın No:1984/6. Ankara: TOBB.
- Tokatlıoğlu, İ. ve Öztürk, F. (2008). 1950-1980 Yılları Arasındaki Dönemde Türkiye'de Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği. Ekonomik Yaklaşım, 19(66), 155-174. <https://scholar.google.com.tr/citations?user=AkyA860AAAAJ&hl=tr>.
- Tokgöz, E. (2007). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007), 8. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=d is-ticaret-104> (12.04.2009).
- TÜSİAD (1995), 1995 Yılına Girerken Ekonomik Düzen'de Türkiye Ekonomisi, yay. No: T/95/1-169. İstanbul: TÜSİAD.
- Uzunkaya, S. Ş. (2020). Türkiye Ekonomisinde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:19 (Özel Ek) Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayısı, 4-30. Vol. XXXVI, 903-936.
- Worldbank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR> (20.03.2022).
- Yenal, O., (2002). Cumhuriyetin İktisat Tarihi. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları.
- Yücel, T. F. (2015). Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü, 1. Baskı. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTDV).

Nihan SONGÖR SAYILIR
Av. Arb. Doktora Öğrencisi
Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Medeni Hukuk ABD., Özel Hukuk Doktora Programı.
nihan_sngr@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8930-3352>

*Dijital Ortamda Müzik Paylaşımı ve
Telif Hakkı İhlalleri: Hukuki ve Teknik
Bir Değerlendirme*

*Music Sharing and Copyright
Infringements in the Digital
Environment: A Legal and Technical
Assessment*

Makale Kategorisi (Araştırma Makalesi / Research Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received:12.02.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:13.07.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Songör Sayılır N. (2025). Dijital Ortamda Müzik Paylaşımı ve Telif Hakkı İhlalleri:Hukuki ve Teknik
Bir Değerlendirme, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 15-26

Songör Sayılır N. (2025). Music Sharing and Copyright Infringements in the Digital Environment: A
legal S

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Dijital Ortamda Müzik Paylaşımı ve Telif Hakkı İhlalleri: Hukuki ve Teknik Bir Değerlendirme

Öz

Dijital teknolojilerin ve internetin hızla yayılması, fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle müzik eserlerinin çevrimiçi paylaşımı, telif hakkı ihlalleri açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu makale, fikri hakların genel çerçevesini çizerek, internet ortamında eser sahiplerinin karşılaştığı ihlalleri ve mevcut hukuki düzenlemeleri ele almaktadır.

Makale kapsamında, internet ortamında müzik paylaşımı ve MP3 değişim programları gibi uygulamaların fikri haklara etkileri değerlendirilmiş; bu konuda alınabilecek hukuki ve teknik önlemler incelenmiştir. Özellikle Türk hukuku çerçevesinde, eser sahiplerinin hakları, internet servis sağlayıcılarının sorumlulukları ve ihlallere karşı alınabilecek çözüm önerileri detaylandırılmıştır.

İnternet üzerinden gerçekleştirilen fikri hak ihlallerinin önlenmesi için yalnızca hukuki düzenlemelerin yeterli olmadığı, teknik önlemlerin de devreye sokulması gerektiği vurgulanmaktadır. Dijital Hak Yönetimi, kopyalanamayan CD'ler ve filtreleme sistemleri gibi teknik çözümlerle eser sahiplerinin haklarının daha etkin korunabileceği belirtilmektedir.

Sonuç olarak, dijital dünyada fikri hakların korunması için hukuki, teknik ve etik temelli önlemlerin bir arada uygulanması gerektiği, ayrıca küresel iş birliklerinin geliştirilerek internet üzerinden yapılan ihlallerin sınır ötesi boyutlarının da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fikri Mülkiyet Hakları, Telif Hakkı ihlalleri, İnternet Hukuku, müzik paylaşımı, Dijital Hak yönetimi

Music Sharing and Copyright Infringements in the Digital Environment: A Legal and Technical Assessment

Abstract

The rapid expansion of digital technologies and the internet has introduced new challenges in protecting intellectual property rights. In particular, the online sharing of music works poses a significant issue concerning copyright infringements. This article outlines the general framework of intellectual property rights, examines the violations encountered by rights holders in digital environments, and discusses the existing legal regulations.

The study evaluates the impact of online sharing of music and MP3 exchange programs on intellectual property rights, analyzing the legal and technical measures that can be implemented to prevent such infringements. Within the framework of Turkish law, the article explores the rights of copyright holders, the liabilities of internet service providers, and potential solutions to address these infringements.

It is emphasized that legal regulations alone are insufficient to prevent copyright violations in the digital space and that technical measures must also be adopted. Solutions such as Digital Rights Management (DRM), copy-protected CDs, and filtering systems are discussed as effective methods to safeguard intellectual property rights more efficiently.

In conclusion, the article underscores the necessity of a comprehensive approach that combines legal, technical, and ethical measures to ensure the protection of intellectual property rights in the digital world. Additionally, it highlights the importance of global cooperation in addressing cross-border infringements facilitated by the internet.

Keywords: Intellectual Property Rights, copyright infringements, Internet Law, sharing of music, management of Digital Rights

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin ve özellikle internetin hızlı gelişimi, bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve çeşitli içeriklerin, özellikle müzik eserlerinin çevrimiçi ortamda geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bu gelişmeler, fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle müzik alanında, dijital formatta çoğaltma ve paylaşımın teknik olarak kolaylaşması, eser sahiplerinin haklarını tehdit eder hale gelmiştir.

Bu makalede, dijital ortamda müzik paylaşımının fikri mülkiyet hakları üzerindeki etkisi incelenmekte, internet üzerinden yapılan ihlallerin hukuki ve teknik boyutları değerlendirilmektedir. Türk hukuku çerçevesinde telif hakkı korumasının kapsamı, internet servis sağlayıcılarının sorumlulukları ve mevcut düzenlemelerin yeterliliği irdelenmekte; ayrıca dijital hak yönetimi gibi teknolojik çözümlerin hukuki korumayı nasıl desteklediği tartışılmaktadır.

Son olarak, yalnızca hukuki düzenlemelerin değil, teknik önlemlerin ve etik yaklaşımların da fikri hakların korunmasında önemli rol oynadığı vurgulanmakta; dijital çağın ihtiyaçlarına yanıt veren bütüncül bir koruma sistemine duyulan ihtiyaç ortaya konulmaktadır.

2. FİKRİ HAKLARIN GENEL ÇERÇEVESİ

İnternetin küresel ölçekte yaygınlaşması, bilgi ve içerik paylaşımını kolaylaştırmakla birlikte, fikri mülkiyet haklarının ihlali bakımından da ciddi sorunlara yol açmıştır. Eser sahiplerinin dijital ortamlarda karşılaştığı temel sorun, kendi iradeleri dışında eserlerinin çoğaltılması, dağıtılması ve umuma iletilmesidir. Bu durum, telif haklarının temel ilkeleriyle çelişmekte; özellikle müzik, yazılım ve görsel sanatlar gibi kolay dijitalleştirilebilen içerik türlerinde ihlallerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Fikri haklar konusu ele alındığında, bu kavramın "bir kişinin tüm fikri ve zihinsel çaba ve emeği sonucunda ortaya çıkan eserler üzerinde hukuki bir koruma sağlayan ve hak sahibine, dilediğinde bu korumadan faydalanma hakkı tanıyan menfaatler" olarak tanımlandığı görülmektedir (Arkan, 2019: 29; Ateş, 2003: 93; Öztan, 2008: 7; Tekinalp, 2021: 78). Başka bir deyişle, fikri haklar sadece bilimsel ve edebi eserleri, müzik, güzel sanatlar ve sinema eserlerini değil, aynı zamanda işlenmiş eserler, tasarımlar, markalar ve patentleri de kapsayan bir genişliğe sahiptir. Nitekim, bazı ülkelerde fikri hak denildiğinde bu kavramların hepsi birden anlaşılmaktadır. Fakat, Türkiye’de fikri hak denildiğinde sadece eserlerden bahsedilmektedir. Diğer tanımlar ise sınai hak kavramının içerisinde incelenmektedir.

Fikri haklar kapsamında yer alan eserler üzerinde durmadan önce, eser ve eser sahibinin tanımlarını anlamak, elbette daha mantıklı olacaktır. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) uyarınca eser, sahibinin

hususiyetini taşıyan ve estetik veya bilimsel değer barındıran fikir ürünüdür (Tekinalp, 2021: 105; Arkan, 2019: 73). Hukuki açıdan eser, "bir kişinin yalnızca zihinsel çabasıyla ortaya koyduğu ve hukuki açıdan değer taşıyan sonuçlar" olarak tanımlanmaktadır (Ateş, 2003: 55; Erel, 2009: 27). Diğer bir ifadeyle; bir kişinin kendi ürettiği ürünün eser sayılabilmesi için hukuki olarak da anlamlandırılabilmesi gerekmektedir. Öte yandan; eser sahibi ise eseri oluşturan, meydana getiren kişiye verilen isimdir. Unutulmamalıdır ki, eser sahibi tüzel kişi olamamakta, her zaman için gerçek kişi olabilmektedir (Karasu, 2020: 37; Arkan, 2019: 81).

Türk hukukunda fikri hakların korunmasına yönelik temel düzenleme olan Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK), dijital mecralarda da geçerliliğini korumaktadır. Ancak internet ortamında üretilen veya paylaşılan eserler ile geleneksel yollarla oluşturulmuş eserler arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Geleneksel eserler genellikle fiziksel ortamda doğar ve ardından dijitalleştirilirken, bazı eserler ise doğrudan internet ortamında yaratılmakta ve yalnızca dijital biçimde varlık göstermektedir. Her iki durumda da eser sahibinin rızası dışında gerçekleşen kullanım, FSEK anlamında bir hak ihlali teşkil etmektedir (Kocabey, 2004: 18-20).

Eserlerin dijital ortama aktarılması, eser sahibinin izniyle gerçekleştirilmiş olsa dahi, bu durum söz konusu kişinin fikri haklarından feragat ettiği anlamına gelmez. Fikri haklar, eseri dijital olarak paylaşan kişinin o eser üzerinde sahip olduğu mali ve manevi hakları kapsar. Bu nedenle, eserin internet ortamında yer alması, başkaları tarafından sınırsız ve denetimsiz biçimde kullanılması anlamına gelmemelidir. Dijital ortamdaki her kullanım, izne ve lisansa dayalı olmalıdır (Memiş, 2002: 113–114).

Geleneksel müzik eserleri, çoğunlukla fiziksel ortamlarda (plak, kaset, CD) yayımlanırken; dijital teknolojilerle birlikte bu eserler, artık yalnızca dinlenebilir değil aynı zamanda indirilebilir, paylaşılabılır ve kolayca yeniden işlenebilir hale gelmiştir. Dijitalleşme, müzik eserinin "tek ve orijinal nüsha" niteliğini zayıflatmış; çoğaltılabilirlik, remix kültürü ve örnekleme (sampling) gibi yeni üretim biçimlerinin önünü açmıştır. Bu dönüşüm, müzik eserinin hem ekonomik değerini hem de korunma biçimini kökten değiştirmiştir. Dolayısıyla, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda yer alan klasik musiki eseri tanımı, dijital çağın üretim ve tüketim pratiklerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır (Yalçıntaş, 2018: 31; Semiz, 2015: 64). Dijital müzik eseri artık yalnızca bir "ses dizisi" değil, aynı zamanda kod, veri ve kullanıcı etkileşimi içeren çok katmanlı bir dijital varlığa dönüşmüştür.

İnternetin, savunma ve iletişim amaçlı bir ağ yapısı olarak doğup, zamanla bilgi, içerik ve kültür paylaşımının küresel aracı haline gelmesi; fikri mülkiyet hakları alanında yeni tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Özellikle müzik, yazılım ve görsel sanatlar gibi dijital içeriklerin çevrimiçi ortamda hızlı ve çoğaltılabilir biçimde dolaşıma girmesi, mevcut telif

hukuku normlarının etkinliğini sorgulamakta ve yeni koruma mekanizmalarının gerekliliğini gündeme getirmektedir (Yalçıntaş, 2018: 31-34; Ömeroğlu, 2020: 60-62). Bu bağlamda internetin yapısal özellikleri, eser sahiplerinin haklarını hem genişletici hem de tehdit edici bir rol oynamaktadır.

Diğer yandan, dijitalleşme sayesinde üretilen eserlerin paylaşımı, yalnızca eser sahibinin kontrolünde olmayıp, üçüncü kişiler tarafından da gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum, internet ortamında hak ihlallerini artırmakta ve sınır aşan bir nitelik kazandırmaktadır. Özellikle global platformlar üzerinden yapılan paylaşımlar, yalnızca ulusal hukuki düzenlemelerle korunamaz hâle gelmiş, uluslararası iş birliklerini ve daha bütüncül bir yasal çerçeveyi zorunlu kılmıştır (WIPO, 2020).

Her ne kadar Türkiye’de internet ortamında fikri hakların korunmasına yönelik bazı yasal düzenlemeler yapılmış olsa da küresel nitelikli ihlallere karşı etkili bir koruma sağlamak hâlen zordur. FSEK’te yer alan hükümler, özellikle eser sahibinin izni dışında yapılan paylaşımlara karşı açık hükümler içerse de bu düzenlemelerin dijital dünyadaki hızlı değişim ve yeni platform yapıları karşısında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hukuki mekanizmaların güncellenmesi ve güçlendirilmesi gerektiği açıktır (Ömeroğlu, 2020: 73; Durnagöl, 2011: 400–402).

3. İNTERNET ORTAMINDA FİKRİ HAKLARA GENEL BAKIŞ

Fikri hakların internet ortamında var olup olmaması açısından herhangi bir farklılık bulunmamaktadır; her iki durumda da eser sahiplerinin hakları korunmaktadır. Ancak, fikri haklar kapsamında değerlendirilen eserlerin iki temel özelliği olmalıdır. Dijitalleşme ve multimedya, müzik eserlerinin hem üretimini hem de paylaşımını doğrudan etkilemektedir (Memiş, 2002, s. 35–36; Yalçıntaş, 2018, s. 28).

1995 yılında Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda yapılan değişikliklerle dünyada kabul edilen çağdaş internet hukuku Türkiye’ye de gelmiş sayılmaktadır. Buna rağmen, 1995 yılında yapılan düzenleme tam olarak fikri hakların internet ortamında korunmasını sağlayamamakta ve üçüncü kişiler bu kanunda bulunan boşlukları kullanarak fikri hakları ihlal etmektedirler. Öte yandan, bazı hukukçular etkin ve yeterli koruma sağlamanın fikri haklar bakımından önemli olduğunu kabul etse bile, aynı hukukçular artık bu fikri hakların korunmasında geleneksel fikri hak korumalarının geçerli olmaması gerektiğini ve küreselleşen dünya çerçevesinde daha küresel bir korunma hukukunun kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

İnternet ortamında fikri hakların korunmasından söz edildiğinde, internet ortamından önce mevcut olan eserler ve internet ortamında hayat bulan eserler olarak

ikiye ayırmanın uygun olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

İnternet ortamından önce mevcut olan eserler; sanal ortama bu eser sahiplerinin rızaları ile verilmiş olabileceği gibi, bu kişilerin iradesi olmadan da internete üçüncü kişiler tarafından da verilmiş olabilmektedirler. Böyle bir durumda, eser sahiplerinin fikri haklarının korunduğunu söylemek doğru olmamaktadır çünkü Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun 1. maddesine göre, bir fikri hak o eser sahibinin hususi hakkı sayılmakta ve o kişinin iradesi dışında bu hak kullanılamayacağı gibi, bu haktan da yararlanılamamaktadır. Sahibinin rızası ile internet ortamına sunulmuş olsa bile, bu eser sahibinin eseri ve fikri hakları üzerindeki maddi ve manevi haklardan vazgeçtiği anlamına gelmeyeceği gibi, fikri hakkına müdahaleler edilmesine rıza gösterdiği anlamına da gelmemektedir.

İnternet ortamında hayat bulan eserler, eser sahibinin rızası ile sanal ortama sunularak gerçekleştirilmektedir. Bu arz yetkisi münhasıran eser sahibine aittir. Bu eser sahibi, fikri hakkının kullanımını üçüncü kişiye devredebilir veya bu hakkıyla ilgili üçüncü kişileri yetkilendirebilir ancak bu durum eser sahibinin fikri haklarıyla ilgili bütün ayrıcalık ve imtiyazlarından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Eser sahibi, bu fikri hakkıyla ilgili üçüncü kişilere bazı yetkiler vermişse veya bu fikri hakkıyla ilgili bazı özel izinler tanımuşsa, yetkileri tanıdığı kişi, ancak bu yetkinin veya iznin verdiği ölçüde bu fikri haktan faydalanabilmektedir. Yetkide veya izinde verilen hakların haricinde bir hakkın kullanılması durumunda ise fikri hakların ihlal edildiği söylenebilmektedir.

Türkiye’de internet hukukundaki fikri hakların düzenlenmesi ile ilgili bir kanun düzenlemesi yoktur. Ancak, bu düzenlemenin var olduğunu kabul etsek bile, yine de yeterli derecede hukuki düzenleme bulunmadığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir; çünkü küreselleşen dünya çerçevesinde, fikri hakların eser sahibinin iradesi dışında kullanılması da artık ülkesel sınırların içinde kalmamakta ve farklı ülke vatandaşları tarafından ihlal edilmektedir. Buna rağmen; ülkeler bu gelişim karşısında sessiz kalmakta ve uluslararası olarak ortak girişimler yapmamaktadırlar. İnternet hukukunda, fikri haklar konusunda yeterli sayıda uluslararası anlaşma ve sözleşme yapılmadığı için, fikri hakları ihlal edenler tespit edilebilse bile bu kişilere karşı ortak bir müeyyide uygulanamamakta, bu da aynı konuda her ülkenin farklı düzenlemeler yaparak birbirlerinden farklılaşmasına neden olmaktadır.

4. İNTERNET ORTAMINDA MÜZİK DEĞİŞİMLERİ

4.1. İnternet Üzerinde MP3 Değişim Programları

MP3 “dijital hale getirilmiş olan müzik verilerinin sıkıştırma programları ile hacimlerinin azaltılması formuna verilen isimdir (Memiş, 2002: 20.)”MP3

teknolojisi, bir sıkıştırma programıdır. Bu özelliği ile MP3, kişiler için yerden tasarruf sağlamaktadır. MP3 ile büyük bir müzik dosyası, kolaylıkla çok az bir yer işgal edilebilecek şekilde bilgisayarda depolanabilmektedir. Aynı şekilde, MP3 indirme (download) yapıldığı sırada çok yer kaplamadığı için, aynı anda birden fazla MP3 indirmek ya da kişinin internet ağına yükleme (upload) yapması mümkün olabilmektedir. Bunun yanı sıra, MP3 süre bakımından da çok avantajlıdır. MP3 sayesinde dosya boyutu azaldığı için, bilgisayar kullanıcısı müzik eserlerini bilgisayara indirirken ya da kendi elindeki müzik eserlerini internet ağına yüklerken zamandan tasarruf sağlamaktadır.

İnternet üzerinden gerçekleştirilen MP3 dosyası alışverişi, bir bilgisayar programı aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu yazılım sayesinde kullanıcılar, doğrudan birbirleriyle iletişim kurarak dosya paylaşımı yapabilmektedirler (Kocabey, 2004: 18). Değişim programlarının internet ortamında sunulması da bilgisayar kullanıcıları için avantaj oluşturmaktadır.

MP3 Değişim Programları Merkezi Sisteme Dayanan MP3 Değişim Programları ve Merkezi Olmayan Sisteme Dayanan MP3 Değişim Programları adlarıyla iki ayrı bölümde incelenmektedir.

Merkezi sisteme dayalı MP3 değişim programlarında, tüm kullanıcılar merkezi bir sunucu aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurmaktadır. Bu sistemde, önceden sisteme kaydolmuş ve programı kendi bilgisayarlarına indirmiş kullanıcıların bilgisayarlarında bulunan MP3 formatındaki müzik parçalarının listeleri, bu kullanıcıların çevrimiçi olup olmadıkları ve diğer teknik veriler, merkezi sunucularda depolanmaktadır (Memiş, 2002: 46).” Kullanıcı aramak istediği datayı, uygun kelimelerle arattığı zaman, bu dataya uygun bütün veriler ekranında görünmektedir. Bu noktada, kullanıcının yapacağı sadece istediğini kendi bilgisayarına indirmektir. Bu tip değişim programı için 1999 yılında ortaya çıkan Napster örneği verilebilmektedir.

İkinci tür olan Merkezi Olmayan Sisteme Dayalı MP3 değişim programlarının en önemli özelliği, merkezi bir yapıdan yoksun olmalarıdır. Bu tür programların indirilebileceği sitelerde yalnızca sistem hakkında genel bilgiler, tarihçe ve kullanım detayları sunulmaktadır (Memiş, 2002: 47). Ayrıca, bu sitelerde "kullanıcılar için herhangi bir müzik kataloğu ya da bu içeriklerin saklandığı sunucular bulunmaz. Programı bir kez bilgisayarına indirip kuran kullanıcı, artık sunucuyla bağlantısı olmadan, tamamen bağımsız bir şekilde müzik paylaşımı yapabilmektedir (Memiş, 2002: 47).” Öte yandan, bu tip programlar merkezi bir sisteme dayanmadıkları için, bazı sorunlara da neden olmaktadır. Bu sorunların başlıcaları olarak internet ortamında kullanıcı kimliklerinin tespitinin nasıl yapılacağı ve müzik parçalarının değişiminin nasıl sınırlandıracağı gösterilmektedir. Bu tip değişim programlarına ise Gnutella programı örnek teşkil etmektedir.

Bu sistemlerin ortak özelliği, telif hakkı denetiminden uzak olmaları ve eser sahiplerinin izni olmadan içeriklerin yayılmasını mümkün kılmalarıdır. Dolayısıyla, bu yapılar üzerinden gerçekleştirilen dosya paylaşımları, klasik anlamda “çoğaltma” ve “umuma iletim” haklarının ihlali anlamına gelmekteydi. Yargı kararları ve endüstri baskısı sonucunda bu platformlar kapatılmış ya da işlevsiz hale getirilmiş olsa da bu dönemde yaşanan deneyimler dijital müzik sektörünün geleceğini şekillendirmiştir.

Günümüzde ise dijital müzik paylaşımı daha çok streaming servisleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Spotify, Apple Music, YouTube Music gibi platformlar, içeriklerin çevrim içi dinlenmesine imkân tanıyan yasal modeller sunmakta ve müzik endüstrisinin temel dağıtım kanallarını oluşturmaktadır. Bu servisler genellikle eser sahipleriyle doğrudan lisans anlaşmaları yapmakta ve içerik kullanımından elde edilen gelirleri belirli algoritmalar çerçevesinde hak sahiplerine dağıtmaktadır (O'Dair & Beaven, 2020: 105).

Ancak bu yeni sistemlerde de telif hakkı ihlalleri tamamen ortadan kalkmamıştır. Özellikle kullanıcı kaynaklı içerikler (user-generated content) ile YouTube gibi platformlara yüklenen müzik videoları, kimi zaman lisanssız veya kısıtlı izinle yayımlanmakta; bu durum hem bireysel kullanıcıların hem de platformların hukuki sorumluluğunu gündeme getirmektedir. Avrupa Birliği'nin DSM Direktifi'nin 17. maddesi, bu bağlamda önemli bir dönüşüm yaratmış; platformlara yüklenen içeriklerin telif denetimini önceden yapma yükümlülüğü getirmiştir (European Parliament & Council, 2019, madde 17).

Avrupa Birliği telif sistemi, içerik sağlayıcıların yalnızca pasif aracı olarak değil, aktif sorumluluk taşıyan aktörler olarak düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır (Stamatoudi & Torremans, 202: 245).

Uluslararası telif koruma sistemlerinde, “üç adım testi” gibi prensiplerin yorumlanmasında Goldstein ve Hugenholtz'un yaklaşımı, dijital kullanım hakkı çerçevesini genişleten bir perspektif sunmaktadır (Goldstein & Hugenholtz, 2020: 19).

Diğer yandan, streaming servisleri üzerinden yapılan ihlallerin bir bölümü de algoritmik telif paylaşım sistemlerinin şeffaf olmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Hak sahiplerinin eserlerinin yeterince görünür kılınmaması, gelir dağılımının adaletsiz yapılması ya da içeriklerin izinsiz remixlenmesi gibi durumlar, yeni nesil telif ihtilaflarının konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, geçmişin MP3 paylaşım sistemlerinden farklı olarak, günümüzde telif hakkı sorunları daha çok sözleşme, lisans, algoritma ve denetim mekanizmaları düzleminde şekillenmektedir.

Sonuç olarak, Napster ve Gnutella gibi sistemler dijital telif rejiminin kırılma noktalarını temsil ederken, Spotify ve YouTube gibi günümüz platformları telif sorunlarının biçim değiştirdiği yeni bir evreye işaret etmektedir. Hukuki değerlendirmelerin ve teknik

çözümlerin, yalnızca geçmiş örnekler ışığında değil, çağdaş dijital pratikleri de kapsayacak şekilde yapılması zorunludur.

4.2. Web Sayfalarında Müzik Sunumu ve Fon Müziği Kullanımı

Web Sayfası “internette web servisine bağlandıktan sonra tek seferde kullanıcının bilgisayarına aktarılan ses, grafik, resim ve metin verilerinden ve başka sayfalara verilen linklerden oluşan karışık HTML sayfalarıdır (Kocabey, 2004: 17).” Diğer bir ifadeyle; web sayfaları hem müzik verilerinin hem yazı metinlerinin hem de resim verilerinin aynı anda kullanıcıya verilebildiği bir alan olmaktadır. Müzik eserlerine yer veren web sitelerinin bazılarında, müzik eserlerinin kişinin bilgisayarına aktarılmasına olanak sağlanırken, bazıları ise müzik eserlerini sadece o web sitesi üzerinden dinlemeyi olanaklı kılmaktadır.

Bunun yanı sıra, dünyada binlerce web sayfası bulunmakta olup, her gün bunlara yenileri eklenmektedir. Daha küçük çapta düşünüldüğü zaman bile, Türkiye’de yüzlerce web sitesinin var olduğunu ve her geçen gün sayılarının arttığını görmek mümkün olmaktadır. Dünyadaki web sitelerinin kontrolü bir yana, sadece Türkiye’deki web sitelerinin bile kontrolünün imkânsız olduğu kuşku götürmez bir gerçektir.

Ayrıca; internet, radyo ve televizyondan çok daha farklıdır; çünkü vatandaşlar istedikleri zamanda, istedikleri yerden, internete bağlanma şartları oluştuğu müddetçe internete bağlanabilmektedirler. Radyo ve televizyonda önemli olan işletmecinin seçimiye, internette önemli olan internet kullanıcısının ne istediğidir. Buna rağmen; radyo ve televizyondaki gibi internette de eser sahibinin hakkı korunmaktadır. “Eser sahibi, eserinin orijinal ya da çoğaltılmış kopyalarının telgraf ya da diğer elektronik araçlarla satışını yapmak, halka sunmak veya dağıtmak ve ayrıca eserine belirli bir zamanda ve yerde erişilmesini sağlayarak eserin kamuya iletilmesini onaylamak ya da engellemek hakkına da sahiptir” (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Madde: 5/2).

Öte yandan; web sitelerinde fon müziği kullanımı da yaygın olarak kullanılmaktadır. Fon müziği kullanılan web sitelerinde fon müziğini bilgisayara indirmek mümkün olmamaktadır. Fon müziği kullanımı sadece o siteyi ziyaret eden kullanıcılar için bir özellik olarak ön plana çıkmaktadır. “Burada sadece internet kullanıcısı, yani sayfayı ziyaret eden kimse için ilave bir konfor sağlanmıştır (Memiş, 2002: 130).”

“Bir eserden, doğrudan ya da işaret, ses veya görüntü iletimine yarayan araçlarla halka açık yerlerde okunması, çalınması, oynanması veya sergilenmesi gibi temsili yollarla faydalanma hakkı yalnızca eser sahibine aittir. Ayrıca, temsilin halka sunulacağı yerden başka bir mekâna teknik araçlarla iletilmesi de eser sahibinin hakkıdır (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Madde: 24).” Diğer bir ifadeyle; web sitelerinde fon müziği

kullanılması bir temsil olarak nitelendirildiğinde, eser sahibinin hakkı korunmuş olmaktadır.

Günümüzde dijital müzik piyasası, yalnızca kültürel üretimi değil, aynı zamanda büyük bir ekonomik sektörü temsil etmektedir. Bu durum, telif hakkı düzenlemelerinde güncel ve istatistik temelli analizlerin gerekliliğini artırmaktadır. Nitekim 2023 yılı IFPI Küresel Müzik Raporu’na göre, küresel müzik endüstrisinin toplam gelirlerinin %67’si dijital kaynaklardan elde edilmekte olup, bu gelirlerin yaklaşık %45’i streaming (akış) servislerinden sağlanmaktadır (IFPI, 2023). Spotify, YouTube Music ve Apple Music gibi platformların pazardaki büyüme oranları, geleneksel dağıtım yollarının neredeyse tamamen yerini aldığını göstermektedir.

Türkiye özelinde ise MESAM ve MSG tarafından yayımlanan yıllık faaliyet raporları, dijital ortamda lisanslama süreçlerinin halen şeffaflıktan uzak olduğunu, denetim ve gelir dağılımında ciddi aksaklıkların yaşandığını ortaya koymaktadır (MESAM, 2022; MSG, 2023). Özellikle kullanıcı kaynaklı içeriklerin (UGC) takibinde yetersiz kalan sistemler, telif hakkı sahiplerinin gelir kaybına uğramasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, dijital platformların farklı içerik türleri için farklı telif politikaları uygulaması da eşitsizliğe yol açmaktadır. Örneğin, klasik müzik veya geleneksel halk müziği gibi türlerde eser sahiplerinin gelirleri popüler ticarî türlere göre çok daha düşük kalmakta ve algoritmik dağıtım mekanizmaları bu farkı derinleştirmektedir.

Bir diğer önemli veri kaynağı olan TÜRKPATENT’in yıllık raporlarında, Türkiye’deki telif tescil başvurularının dijitalleşmeye paralel olarak artış gösterdiği; ancak bu artışa rağmen ihlallerin oranında kayda değer bir azalma gözlenmediği belirtilmektedir (TÜRKPATENT, 2023). Bu durum, yalnızca koruma sistemlerinin değil, aynı zamanda bu sistemlerin uygulanma ve denetlenme biçimlerinin de güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

5. TÜRK HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

5.1. Fikri Mülkiyet Hakkı Sahibinin İnternet Ortamındaki Hakları

Diğer kanunlar gibi, Fikir ve Sanat Eserleri ile ilgili kanunlar da sadece çıkarıldıkları ülkede uygulama alanı bulmaktadırlar. Bu duruma, uluslararası fikri hukukta ‘ülkesellik’ prensibi denilmektedir. Ülkesellik ilkesinden hareketle her devlet ilk olarak fikir ve sanat eserlerini kendi ülke sınırları içinde korumaktadır ve ikinci olarak hak sahiplerine sadece kendi ülkesindeki ihlallerde kendi ülkesindeki kurallara göre kendi ülkesindeki hukuk yollarına başvurma hakkını bahşeder (Ömeroğlu, 2020: 60).” Diğer bir ifadeyle; Türkiye’de uygun bulunan bir yaptırım, sadece Türkiye’de uygulanmakta ve taraflar arasında hüküm ifade etmektedir.

Türk Hukuku açısından Fikir ve Sanat Eserlerinin korunmasına yönelik uygulamalara bakıldığında zaman, eser sahibinin korunmakta olduğu; diğer bir ifadeyle, eser sahibinin yayma, çoğaltma ve umuma iletim haklarının var olduğu ve bu haklar ile ilgili olarak eser sahibinin korunduğu görülmektedir. Bu haklar incelendiğinde, üçünün de "eser sahibine, eserden ekonomik kazanç sağlamasını mümkün kılan mali haklar" olduğu açıkça görülmektedir (Arıdemir, 2003: 52).

İlki olan yayma hakkı incelendiği zaman, yayma hakkının "bir eserin herhangi bir usulle dağıtılması" anlamına geldiği görülmekte olup, daha geniş yorumlandığında ise, yayma hakkının kiralamak, ödünç vermek ve satışa çıkarmak eylemlerini de kapsadığı anlaşılmaktadır (Fidan, 2011: 435). Yayma hakkının sadece eser sahibi tarafından kullanılması gerektiği bir yana, diğer kişilerin de Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na aykırı davranmış olmaları için eylemlerinin kâr amacı gütmesi, başka bir ifadeyle, eylemlerinin ticari bir hedefle yapılmış olması gerekmektedir.

Bunun yanı sıra; çoğaltma kavramının "bir eserin aslının veya kopyalarının herhangi bir şekil veya yöntemle, tamamen veya kısmen, doğrudan veya dolaylı, geçici veya sürekli olarak çoğaltılması" olarak tanımlandığı görülmektedir (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Madde: 22/1). Ayrıca, bir eserin çoğaltma hakkı kapsamına girebilmesi için, o eserin bir kısmının ya da tamamının aynen kopyalanması gerekmektedir. Çoğaltma hakkı da yayma hakkı gibi, sadece eser sahibine ait olmakla birlikte, eser sahibinden farklı kişilerin eseri çoğaltmaları durumunda, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na aykırı davranmış olmaları yadsınamaz bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte; dijital eser açısından bakıldığında internet ortamında müzik sunumunda birçok çoğaltma sürecinin var olduğu ve bunların ön belleğe kayıt (caching), routing, ana belleğe kayıt (harddisk'e kayıt), CD veya diskete kayıt ve görüntüleme olarak sıralanmakta olduğu görülmektedir. Ön belleğe kayıt, bilgisayara herhangi bir şekilde verilen eserin bilgisayar ekranında görülebilmesi için öncelikle ön belleğe (RAM-Random Access Memory) alınmasıdır. Bu sürecin geçilmesi mecburidir; çünkü ön belleğe kayıt, eserin görülebilmesi için zorunlu olan teknik bir çoğaltma işlemidir (Memiş, 2002: 113-114). Ayrıca; ön bellekte, bu bilgiler bilgisayar kapatılana kadar tutulmakta, kapatıldıktan sonra ise silinmektedir. Fikri Hukuk açısından bakıldığında, ön belleğe kayıt bir nevi çoğaltma sayılmaktadır.

İkinci aşama olan yönlendirme (routing), "bir bilginin internet üzerinden kullanıcının bilgisayarına ulaşana kadar farklı noktalar veya duraklarda kaydedilmesidir" şeklinde tanımlanabilir (Memiş, 2002: 114)." Bu duraklarda bulunan bilgisayarlara 'router' ismi verilmekte olup, bunlar hangi bilginin hangi bilgisayara gönderileceğini belirlemekle görevli olan, daha kısa bir

ifadeyle, iki veya daha fazla bilgisayar arasındaki bağlantıyı sağlayan sistemlerdir.

Gideceği yere gitmek üzere yola çıkan bilgiler, WWW'nun değişik noktalarında küçük parçalar halinde kaydedilip, ardından gideceği yerde birleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle; internet ağında küçük parçalara ayrılan bilgiler, hedef bilgisayarda birleştirilmektedir. Fikri Hukuk açısından, bu kayıtlar da bir çeşit çoğaltma sayılmaktadır; çünkü bu küçük bilgiler nihai çoğaltmanın parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca; ana belleğe yapılan kayıt, diğer adıyla, harddisk'e yapılan kayıta ise bilgiler bilgisayarın kapatılması ile silinmemekle beraber, istenildiği zaman başka bilgisayarlara ya da diğer veri taşıyıcılara aktarılabilir. Bu noktada kalıcı bir kayıttan söz edildiği için, Fikri Hukuk açısından bu tür bir kaydın çoğaltma sayılması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra; CD veya diskete yapılan kayıta da sürekli olan bir kayıttan bahsedilmekte ve Fikri Hukuk açısından bu tür bir kayıt, çoğaltma sayılmaktadır. Son olarak; görüntülemeye bakıldığında ise, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun "bir bilgisayar programının görüntülenmesini de geçici çoğaltmayı gerektirdiği ölçüde çoğaltma olarak" kabul ettiği görülmektedir (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Madde: 22/3). Fakat, sadece ekranda görüntüleme, çoğaltma olarak anlaşılmamakta; diğer bir ifadeyle, bir CD'nin içindeki belgenin görüntülenmesi çoğaltma olarak kabul edilmemektedir.

Öte yandan; filesharing sisteminde de çoğaltmanın değişik aşamaları bulunmaktadır. İlk aşamada sisteme katılan kimselerden birisi mutlaka MP3 formatında müzik parçasını (verisini) kendi bilgisayarında kayıt etmelidir ki sisteme katılan bir diğeri bunu kendi bilgisayarına indirebilsin (Memiş, 2002: 115). Bu süreçlerde hem veriyi bilgisayarına kaydeden hem de veriyi indiren kişi için, fikri hukuk açısından, bu eylem çoğaltma sayılmaktadır.

Sonuncusu olan umuma iletim hakkı incelendiğinde, umuma iletimin "bir eserin veya çoğaltılmış nüshalarının radyo, televizyon veya herhangi diğer bir teknik usulle umumun yararlanmasına sunulması" olarak açıklandığı görülmektedir (Kocabey, 2004: 33). Bu noktada, internet ortamında yapılan yayınların da umuma arz olarak nitelendirilebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat; internetteki durum, radyo ve televizyondakinden biraz daha farklıdır. Radyo ve televizyonda eser aynı anda birden fazla kişiye sunulmakta iken, internette ise kişiler eseri aynı anda görüntülemek durumunda değillerdir. Ayrıca, müzik değişim programlarında müzik parçalarının diğer internet kullanıcılarının kopyalanması için hazır bulundurulması, umuma iletim sayılmalıdır (Topaloğlu, 2001: 113).

5.2. İnternet Servis Sağlayıcılarının Sorumluluğu

İnternet Servis Sağlayıcıları, "kendi bilgisayarlarını kullanıcıların internete ulaşabilmeleri için bir giriş kapısı (gateway) olarak hizmete sunan" ve bu hizmeti belirli bir

ücret karşılığında yapan kuruluşları ifade etmektedir (Sınar, 2001: 41). Diğer bir ifadeyle; internet servis sağlayıcıları, kişilerin internete bağlanabilmelerini sağlamak için kurulan aracı kuruluşlardır. Ayrıca; internete bağlanabilmek, ancak bir internet servis sağlayıcısı ile mümkün olabileceği için, günümüzde internet servis sağlayıcılarının öneminin çok büyük olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

İnternette bulunma ihtimali yüksek olan yasal olmayan içeriklere karşı internet servis sağlayıcılarla iş birliği yapılması gerekmektedir. Fakat; bu iş birliği sırasında, internet servis sağlayıcılarının da dezavantajlı konumda bulunmaması önemli olup, internet servis sağlayıcılarına yasal olmayan bu içerikleri engelleyebilecekleri düzeyde sorumluluk verilmelidir. Diğer bir ifadeyle; internet servis sağlayıcılarının birden fazla fonksiyona sahip olduğu ve bazı internet servis sağlayıcılarının bu fonksiyonların tümüne birden sahipken, kimilerinin ise bu fonksiyonların sadece birine ya da belki iki tanesine sahip olduğu düşünülüp, her bir internet servis sağlayıcısına farklı sorumluluklar verilmelidir.

İnternet servis sağlayıcılarının dört farklı fonksiyonu bulunmaktadır (Memiş, 2002: 142). Birinci fonksiyonu internet servis sağlayıcılarının internet ağının, diğer bir ifadeyle, Network'ün işleticisi olmasıdır. İkincisi olan erişim sağlayıcı (access-provider) ise, "internet ağına girişi sağlayan sunucu" demektir ve bu fonksiyonu ile internete girişi ve internet ortamındaki verilere erişimi mümkün kılmaktadır. İçerik sağlayıcı (contentprovider), diğer adıyla sunucu (server), "nihai olarak kendi özel içeriğine girişi sunmaktadır." Diğer bir ifadeyle; içerik sağlayıcı, kendisi tarafından hazırlanan verileri, internet ortamına aktarmaktadır. Sonuncusu ise depo sağlayıcı, diğer adıyla, barındırma hizmeti veren sağlayıcı (host-service-provider), "bilgileri hazırlamayan, ancak onları hafızasında kaydeden bilgisayar sisteminin işleticisidir" ve bu fonksiyon, daha çok verilerin saklandığı büyük bir depo anlamına gelmektedir. Ayrıca; depo sağlayıcının, içerik sağlayıcıdan farkı; depo sağlayıcının "başkasının hazırladığı bir içeriği bulundurmakta ve sunmakta" olmasıdır (Memiş, 2002: 143).

Network sağlayıcının ve erişim sağlayıcının tek başlarına internette içerik kontrolü yapmaları ve bazı bilgileri engellemeleri imkansızdır. Çünkü internette çok yoğun bir bilgi akışı bulunmaktadır ve bunlardan bir kısmı şifrelenmiştir ve birbirinden farklı algoritmalara sahiptir (Kocabey, 2004: 79). Bu yüzden; bu tip servis sağlayıcılarına, bu tür bir sorumluluk vermek doğru olmayacaktır.

Öte yandan, "host-servis sunucularının hafızalarında büyük bilgiler olmadığı için teknik olarak bunların kontrol imkanları bulunmaktadır ve hukuki açıdan da bu sunuculardan bilgileri kontrol etmeleri, suç içerikli olanları engellemeleri beklenebilir (Memiş, 2002: 144). Diğer bir ifadeyle; hukuki açıdan bakıldığında zaman,

altyapıları da göz önüne alındığında, depo sağlayıcılara birçok sorumluluk verilebilmektedir (Kocabey, 2004: 80).

İnternet servis sağlayıcılarının hukuki, yani medeni sorumlulukları, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda doğrudan düzenlenmediği için bu tür durumlarda genel hükümler geçerli olmaktadır. Bu nedenle, içerik sağlayıcılar, "tüm hak ihlallerinden genel hükümler çerçevesinde sorumludur" (Memiş, 2002: 154). Ayrıca, başkaları tarafından sağlanan içerikleri kendi bilgisayarları üzerinden internet ağına ileten veya barındıran servis sağlayıcılar (host-provider), eğer eser sahibinin hak ihlali hakkında bilgileri varsa ve bu ihlali engelleyecek teknik imkanlara sahipse, müteselsil sorumluluk ilkelerine göre sorumlu tutulabilirler. Başka bir deyişle, barındırma hizmeti sunan servis sağlayıcılar, eğer işlenen suçun engellenmesi için gerekli teknik imkânlarla sahip olmalarına rağmen engelleme yapmazlarsa, bu suçla ilgili olarak müteselsil sorumluluk taşırlar. Son olarak, "internet altyapısını sağlayan erişim sağlayıcılara herhangi bir kusur yüklenemeyeceği için, bu sağlayıcılarla ilgili bir sorumluluktan söz edilemez" (Memiş, 2002: 154). Yani, erişim sağlayıcılar yalnızca altyapıyı hazırlamaktan sorumlu oldukları için, hukuki açıdan herhangi bir sorumlulukları bulunmamaktadır.

Diğer taraftan, internet servis sağlayıcılarının hukuki sorumlulukları Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda doğrudan düzenlenmemiş olsa da cezai sorumlulukları belirlenmiştir. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda; "bir eseri temsil eden, halka açık yerlerde gösteren, bu gösterimi düzenleyen ya da dijital iletim de dahil olmak üzere her türlü işaret, ses ve/veya görüntü iletimine yarayan araçlarla yayım yapan veya yayılmasına aracılık eden" kişilerle ilgili olarak uygulanacak yaptırımlar açıkça belirtilmiştir (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Madde: 72).

6. İHLALLERE KARŞI OLASI ÇÖZÜMLER

Günden güne gelişen teknoloji göz önüne alındığında zaman, internet ortamında fikir ve sanat eserleri için eser sahibinin haklarını korumanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Fikir ve sanat eserlerinin korunması sadece hukuki yollarla sağlanabilmekte ve teknolojinin sürekli olarak geliştiği göz önüne alındığında, hukuki korumaların eser sahibinin haklarının tam olarak korunmasını sağlayamadığı görülmekte olduğu için, fikri hakların kolaylıkla ihlal edilebileceğinin söylenmesi yanlış olmayacaktır. Ayrıca, hukuki yollara başvurma ve sonuç almak genellikle uzun bir süreç gerektirmekte ve bu süre zarfında etkin bir koruma sağlanamamaktadır. Bu nedenle, eser sahibinin daha etkili bir şekilde korunabilmesi için farklı önlemler alınması gerekmektedir. Bunun yanında, her fikir ve sanat eseri farklı yollarla ihlal edilebileceğinden, her fikri ürünün, diğerlerinden farklı bir koruma yöntemine ihtiyaç duyduğu unutulmamalıdır.

Bu ihlaller için en önemli önlem olarak; Anglo-Amerikan devletlerinde geliştirilen, "internet etiği" kavramının öneminin artırılması gösterilmekte olup her kültüre göre ayrı bir etik kuralının oluşturulması mümkün olmaktadır. Ayrıca, internet ortamında sansür yerine "netiket" adı verilen kurallarla çözüm yolu bulunması mümkündür (Atalay, 2019: 32). Otokontrol, netiket ve davranış kuralları gibi kavramların dijital dünyada çok önemli oldukları düşünüldüğünde, otokontrol sisteminin de geliştirilmesi gerektiği kaçınılmaz bir gerçek olarak göze çarpmaktadır.

Otokontrol sisteminde; internet servis sağlayıcılar, tüketiciler ve internet kullanıcıları hem iş birliği içinde hem de kendilerini kontrol ederek multimedya suçlarıyla mücadele edebilmektedir. Bu iş birliği sayesinde; bu tür suçlarla mücadele edebilmek için bazı sivil girişimler de kurulmakta ve bu sivil girişimlere, dernekler örnek teşkil etmektedir. Bu tarz derneklerin kuruluş amacı, bu tip ihlallerle mücadele etmek ve bunları sona erdirmek için çalışmalar yapmak, önlemler almak olmalıdır. Bunun yanı sıra bu sivil girişimler, "davranış kurallarından" oluşan kataloglar oluşturabilirler. İnternet katılımcıları tarafından uygulanan netiketler bunların güzel örnekleridir. Netiket denilen davranış kurallarına özellikle chat odalarına girişte ve e-adres alırken rastlanmaktadır. Bu kurallar, özellikle şahsi saldırılar, bir postanın birden fazla kimseye gönderilmesi, istenmeyen reklamlara karşı geliştirilmiştir. Bu kurallara uyulması, kullanıcının ağ içi kontrolü ile mümkün olmaktadır. Davranış kurallarında yasaklanan eylemleri yapanlara karşı alınan önlemler ise, içeriğin silinmesi, kişinin ağdan dışlanması, e-adresinin kapatılması gibi önlemlerdir (Memiş, 2002: 156).

Bunun yanı sıra; kuruluşların birbiriyle anlaşması ile bu tip ihlallerin üstesinden gelinmesi de bir çözüm önerisidir. Diğer bir ifadeyle; meslek birliklerinin telekomünikasyon kuruluşu ile anlaşarak, ya da kaset yapımcılarının internet servis sağlayıcıları ile anlaşarak, beraberce bu tarz suçların üstesinden gelme ihtimalleri bulunmaktadır.

Ayrıca, filtreleme de önemli bir çözüm önerisidir. Filtreleme "Bir hak ihlalini önlemek için, önceden tespit edilen web sitelerine erişimin kısıtlanması" olarak tanımlanmakta olup, bir çeşit sansür olarak nitelendirilmemelidir (Memiş, 2002: 158). Bunun nedeni ise; bu sistem, kullanıcıların ulaşmak istedikleri web sayfalarına ulaşmalarını engellememekte ve bu sistem ile sadece yararlandıkları hizmetin bedelini hak sahiplerine ödemeleri sağlanmaktadır (Durnagöl, 2011: 405).

Öte yandan, teknolojinin çok hızlı geliştiği göz önüne alındığında, hak ihlallerini engellemek için çeşitli teknik önlemlerin de alınması gerektiğini belirtmek kuşkusuz doğru olacaktır.

Teknik önlemler açısından bakıldığında zaman, Elektronik Fikri Haklar Yönetim Sisteminin, diğer adıyla Dijital Hak Yönetiminin kullanımının yaygınlaştırılması gerektiği görülmektedir; çünkü, bu sistem, internet

ortamında müzik eserlerinin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sistemin temel amacı, fikri mülkiyet hakları kapsamında korunan bireysel kullanımları belirlemek ve eser sahibi ile kullanıcı arasında adil bir menfaat dengesi oluşturmak olarak ifade edilebilir (Memiş, 2002: 168-169).

Bunun yanı sıra; Elektronik Fikri Haklar Yönetim Sisteminin işleyişi için, fikri hukuk bakımından korunan bir eser şifrelenmekte olup, daha sonra esere; eser sahibi, eser ismi ve lisans sözleşmesi gibi bilgiler ilave edilmekte ve böylece eserin sonradan çoğaltılması elektronik lisans sertifikası alma şartına bağlanmaktadır. Dijital eserlere yerleştirilen bu bilgiler sayesinde sonradan yapılan kopyaların onaylanmış mı, yoksa korsan mı olduğunun tespiti yoluna gidilmektedir (Mustafa, 2001: http://www.turkhukuksitesi.com/makale_28.htm). Ayrıca, kullanıcı bir şifre ile bu esere ulaşabilmekte ve ulaşabilmek için de belirli bir bedel ödemesi gerekmektedir. Teoride bu sistem üç ana bileşenden oluşmaktadır; fakat pratikte, bu bileşenlerin sayısı artırılabilir.

Bu sistemin ilk ve en önemli bileşeni kimlik doğrulama, bütünlük koruma ve güvenilirliktir. Kimlik tespiti, eserin çevrim içi ortamda yasal çerçevede kullanılabilmesi ve eser sahibine hak ettiği ücretin ödenebilmesi açısından kritik bir rol oynar. Eserin net bir şekilde tanımlanması ve doğrudan eser sahibine bağlanabilmesi, hak sahipliğinin doğru şekilde belirlenmesini sağlar (Memiş, 2002: 169). Bu nedenle; eserlerin online ortamda tanınabilmeleri için ISMN adı altında uluslararası bir numaralama sistemi geliştirilmiştir. Bu sistemde eser verisine; eser sahibi, eserin ismi ve lisans şartları bilgileri de eklenmektedir. Bu sistemin kendi içinde değişik uygulamaları bulunmakta olup, müzik dataları için dijital işaretleme, diğer adıyla dijital suya yazı (digital water making) kullanılmaktadır. Bu uygulamada; eser verisine, lisans sözleşmesi ve eser sahibinin diğer hakları ile ilgili bilgiler de eklenmektedir. Dijital işaretlemede, yasa dışı olarak kullanılması durumunda, kullanan kişiyi ele veren bir yazılım programı bulunmaktadır. Fakat dijital işaretlenmiş bir veriye dışardan bakıldığında, bu verinin dijital olarak işaretlendiği anlaşılmamaktadır.

Dijital işaretleme, açık ve özel olmak üzere iki farklı türde uygulanmaktadır. Özel işaretlemede, dijital formattaki esere eklenen bilgiler şifrelenmiştir ve bu bilgilerin okunabilmesi için özel bir yöntemle şifre çözme işlemi gerekmektedir. Açık işaretlemede ise eklenen bilgiler herkes tarafından görülebilir durumdadır. Bunun yanı sıra, kodlanmış eserlerin internet üzerindeki hareketleri takip edilebilmekte ve eser sahibi, yasa dışı müzik kullanımından "web-spider" programları aracılığıyla haberdar olabilmektedir. Bu programlar, bir tür arama motoru işlevi görerek eserin kimler tarafından kullanıldığını tespit etmektedir. Ayrıca, kodlanmış eserler dijital ortamda aktarılırken kodlarının değiştirilme riskine karşı "bütünlük koruması ve doğruluk" mekanizmalarıyla güvence altına

alınmaktadır. Bu güvenliği sağlamak amacıyla iki temel unsur kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, dijital imzadır. Dijital imza, asimetrik şifreleme yöntemi olarak bilinen "Public-Key Algorithm" ile üretilir. Gönderen kişi, yalnızca kendisinin bildiği bir şifre ile veriyi imzalarken, şifrelenen bu veriler başkaları tarafından genel anahtarlarla açılabilir (Keser-Berber, 2003: 517).

Filigran yöntemi, dijital eserlere eklenen kimlik bilgilerinin korunmasını sağlayan bir başka güvenlik önlemidir. Bu yöntemde, esere eklenen bilgiler sonradan değiştirilemez veya silinemez (Memiş, 2002: 171). Bu tür kimlik bilgilerinin kaldırılmasını engellemek ve filigranları koruma altına almak amacıyla, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda da yasal düzenlemeler getirilmiştir. Kanuna göre, "eser ve eser sahibi ile eserin üzerindeki hak sahipleri veya eserin kullanım koşulları ve süreleri hakkında bilgi içeren işaretler, kodlar ya da sayılar yetkisiz kişiler tarafından değiştirilemez veya kaldırılamaz. Ayrıca, bu bilgilerin silindiği ya da değiştirildiği eserlerin orijinaleri veya kopyaları, dağıtılamaz, ithal edilemez, yayımlanamaz ve kamuya sunulamaz" (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Madde: Ek-4).

Elektronik Fikri Haklar Yönetim Sistemi'nin ikinci temel bileşeni erişim kontrolüdür. Erişim kontrolü, çeşitli teknik yöntemler kullanılarak kişilerin telif hakkı ile korunan eserlere yetkisiz erişiminin engellenmesini sağlamaktadır (Semiz, 2015: 66-67). Bu sistem kapsamında, yalnızca gerekli ücreti ödeyen kişiler eserlere erişim hakkı elde edebilmektedir. Kullanıcı girişlerinde şifre doğrulama, dijital içeriklerin şifrelenmesi gibi yöntemler birer güvenlik önlemi olarak uygulanmaktadır. Ancak, bu sistem yalnızca ilk erişimi kontrol altına almakta, eserin şifresi çözüldükten sonra yayılmasını engelleyecek bir mekanizma içermemektedir. Bu noktada, dijital eserlerin yetkisiz çoğaltılmasını sınırlandıran başka bir güvenlik sistemi devreye girmektedir. Bu sistem kapsamında, dijitalleştirilmiş eserlerin kopyalanma sayısı sınırlandırılmış olup, eser yalnızca bir kez kopyalanabilir ve bu kopyadan başka bir çoğaltma yapılması mümkün değildir (Memiş, 2002: 172).

Son olarak, Elektronik Fikri Haklar Yönetim Sistemi'nin üçüncü temel bileşeni kayıt ve hesap yönetimidir. Bu sistem, kullanıcıların eserleri nasıl ve ne ölçüde kullandığını kaydederek, eser sahibine ödenecek telif bedelini hesaplama yeteneğine sahiptir. Bunun yanı sıra, kullanıcıların eserlere erişimi sağlandığında, yetkisiz kopyalamaların önüne geçmek amacıyla çeşitli teknik önlemler uygulanmaktadır. Bu yöntemler, dijital içeriklerin yasa dışı çoğaltılmasını engelleyerek eser sahibinin haklarını korumaya yönelik bir güvenlik katmanı oluşturur (Kaya, 2006: 86).

Hak ihlallerini önlemek için geliştirilen bir başka teknik yöntem ise kopyalanmaya karşı korumalı CD'lerdir. Büyük müzik şirketleri, örneğin Sony Music ve Warner Music, internet üzerinden yasa dışı müzik paylaşımını sınırlandırmak amacıyla, dijital formata

dönüştürülmesi veya çoğaltılması mümkün olmayan özel CD'ler üretmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu yöntemin temel mantığı, bilgisayarların CD okuma hassasiyetine dayanmaktadır. Bu nedenle, standart müzik CD'lerine bilinçli olarak küçük veri hataları eklenmektedir. Böylece, bu CD'ler müzik çalarlarda sorunsuz şekilde çalışırken, bilgisayar sürücülerini tarafından okunabilmesine rağmen kopyalanmaları engellenmektedir. Buna ek olarak, CD'lere özel şifreleme ve kopyalama karşıtı güvenlik kodları yerleştirilerek, yetkisiz çoğaltmanın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. (Memiş, 2002: 174). Bu konudaki diğer bir teknik ise, CD'lerin bilgisayara kaydedilmesini sağlamakta iken bu kaydedilen verilerin yalnızca yasal kopyalamaları yürüten Media Player ile açılmasına olanak veren ve ayrıca verilerin Peer to Peer teknolojisi kullanılarak diğer bilgisayarlara aktarılmasını önleyen bir tekniktir.

Dijital müzik alanında yaşanan gelişmeler, klasik telif koruma mekanizmalarının yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte uluslararası düzenlemeler, teknolojik altyapılar ve yeni nesil platform politikaları telif hukukunun uygulama alanını ciddi biçimde etkilemiştir.

Bu alandaki en önemli gelişmelerden biri, Avrupa Birliği'nin Dijital Tek Pazar Direktifi'dir (DSM Directive 2019/790). Söz konusu Direktif'in 17. maddesi uyarınca dijital platformlar, kullanıcılar tarafından yüklenen içeriklerin telif haklarına aykırı olup olmadığını önceden kontrol etmekle yükümlü kılınmıştır. Böylece Spotify, YouTube ve benzeri platformların yalnızca birer "içerik barındırıcı" değil, aynı zamanda "telif denetleyici" olarak sorumlu tutulması yönünde önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır (European Parliament & Council, 2019: 113). Bu düzenleme, özellikle müzik eserlerinin lisanslanması, gelir dağılımı ve eser sahiplerinin platformlardan doğrudan gelir elde etmesini hedeflemektedir.

Diğer yandan, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından kabul edilen WIPO Telif Hakkı Antlaşması (WCT, 1996), dijital ortamdaki hak sahipliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu antlaşma, eser sahiplerine dijital ortamda yayma, çoğaltma ve kamuya iletim gibi hakların tanınmasını zorunlu kılmış; özellikle "erişim sağlama"nın da telif hakkı kapsamına girmesi gerektiğini belirterek dijital lisanslama sistemlerinin meşruiyetini güçlendirmiştir (WIPO, 2020, s. 7–9).

Bu hukuki altyapıya paralel olarak, dijital platformlar da kendi otomatik hak koruma sistemlerini oluşturmuştur. YouTube'un Content ID sistemi, telif hakkıyla korunan ses veya görsel içerikleri otomatik olarak tanımlayarak bu içeriklere telif gelirlerinin aktarılmasını sağlamakta veya videonun yayını engellemektedir. Benzer şekilde, Spotify gibi lisanslı müzik servisleri, içerik üreticileriyle doğrudan lisans sözleşmeleri yaparak hem hukuki yükümlülükleri yerine getirmekte hem de müzik endüstrisinde şeffaf bir gelir paylaşım mekanizması oluşturmaktadır.

Son olarak, dijital telif koruma sistemlerinde en yenilikçi yaklaşımlardan biri de blockchain teknolojisi ve NFT (non-fungible token) altyapısıyla geliştirilmiştir. Bu sistemler sayesinde her dijital müzik eseri, benzersiz bir dijital kimliğe sahip olmakta ve bu kimlik blockchain üzerinde izlenebilir hale gelmektedir. Böylece eser sahipliği, dağıtım geçmişi ve lisans durumu değiştirilemez şekilde kaydedilmekte ve doğrulanabilir olmaktadır. NFT'ler, dijital müzik içeriklerinin yalnızca sanatçılar tarafından değil, koleksiyonerler ve yatırımcılar tarafından da alınıp satılabilir hale gelmesini sağlamaktadır (O'Dair & Beaven, 2020: 105-107). Bu yapı, telif gelirlerinin merkezi olmayan şekilde doğrudan sanatçılara ulaşmasını mümkün kılmakta ve geleneksel müzik dağıtım modellerine alternatif oluşturmaktadır.

6.1. Dijital Etik, Platform Sorumluluğu ve Kullanıcı Davranışları

Dijital ortamda fikri hak ihlalleriyle mücadelede yalnızca hukuki ve teknik önlemler yeterli olmamakta, aynı zamanda bireysel ve kurumsal düzeyde etik sorumlulukların da geliştirilmesi gerekmektedir. 2000'li yılların başında sıkça başvurulanan "netiket" (internet görgü kuralları) kavramı, bireysel kullanıcı davranışlarını yönlendirmek amacıyla ortaya çıkmışsa da günümüzde dijital ortamın kurumsallaşmasıyla birlikte yerini daha kapsamlı ve sistemik yaklaşımlara bırakmıştır.

Dijital etik, bireylerin ve dijital platformların içerik üretimi, paylaşımı ve tüketimi süreçlerinde adil, şeffaf ve haklara saygılı davranmasını esas alır. Bu bağlamda, sadece bireylerin değil; sosyal medya şirketleri, müzik akış platformları ve içerik barındırıcıların da etik sorumluluk taşıdığı kabul edilmektedir. Örneğin, kullanıcıların telif hakkıyla korunan içerikleri yüklemeleri veya paylaşmaları halinde, bu eylemin yalnızca kullanıcı bazında değerlendirilmesi yetersiz kalmakta; içerik denetleme sistemleri geliştirmeyen veya ihlalleri bilerek görmezden gelen platformlar da sorumluluk altına girmektedir (European Parliament & Council, 2019).

Bu dönüşümle birlikte, dijital platformların algoritmaları ve içerik denetim mekanizmaları da etik değerlere göre yeniden yapılandırılmaktadır. YouTube'un Content ID, Spotify'nın içerik lisans algoritmaları veya Instagram'ın telif uyarı sistemleri gibi araçlar, kullanıcı davranışlarını yönlendirmenin ötesine geçerek, yapısal düzeyde dijital etik uygulamaları olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca, dijital okuryazarlık seviyesinin artırılması, kullanıcıların içerik üretme ve paylaşma konularında bilinçli kararlar vermesini sağlamak açısından önemlidir. Etik farkındalığın yalnızca bireysel düzeyde değil, eğitim politikaları ve kamu hizmetleri aracılığıyla kurumsal düzeye taşınması, uzun vadede telif hakkı ihlallerinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, netiket benzeri bireysel odaklı kurallardan ziyade, dijital ortamda içerik dolaşımını yöneten tüm aktörlerin etik ilkeler doğrultusunda hareket etmesi gereklidir. Bu da dijital platform sorumluluğu, kullanıcı eğitimi ve algoritmik şeffaflık gibi kavramların, günümüz telif hakkı rejiminde ayrılmaz bir yer edinmesini zorunlu kılmaktadır.

7. SONUÇ

Dijital teknolojilerin ve internetin hızla gelişmesi, fikri mülkiyet haklarının korunmasını giderek daha karmaşık hale getirmektedir. Özellikle müzik paylaşımı ve diğer dijital içeriklerin internet ortamında yaygınlaşması, telif hakkı ihlallerinin artmasına neden olmuştur. Fikri hakların korunması konusunda mevcut hukuki düzenlemeler önemli bir çerçeve sunmasına rağmen, dijital dünyadaki ihlallerin önlenmesi için yalnızca mevzuatın yeterli olmadığı, teknik ve etik önlemlerle desteklenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu makale kapsamında, internet ortamında fikri hakların ihlal edilme biçimleri, bu ihlallere karşı alınabilecek hukuki önlemler ve teknik çözümler ele alınmıştır. Türk hukuk sisteminde fikri hakları korumaya yönelik düzenlemeler bulunmakla birlikte, internetin sınır ötesi yapısı nedeniyle uluslararası iş birliğinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, internet servis sağlayıcılarının ve dijital platformların sorumlulukları net bir şekilde belirlenmeli ve denetlenmelidir.

Teknolojik çözümler, fikri hak ihlallerinin önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Dijital Hak Yönetimi (DRM), kopyalanamayan CD'ler, filtreleme sistemleri ve dijital su işaretleme (digital water marking) gibi teknik tedbirler, eser sahiplerinin haklarını daha etkin bir şekilde koruyabilir. Ancak bu tür önlemler uygulanırken, kullanıcıların bilgiye erişim hakkı gibi temel hak ve özgürlükler de gözетilmelidir.

Sonuç olarak, dijital dünyada fikri hakların korunması, yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, teknik, etik ve küresel iş birliğiyle birlikte ele alınmalıdır. Hem hak sahiplerinin korunması hem de internetin özgür ve erişilebilir bir bilgi kaynağı olarak kalması için dengeli ve sürdürülebilir politikaların oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, İ. (2022). Dijital Telif Hukuku. Adalet Yayınevi, Ankara.
- Arkan, S. (2019). Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku. Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Atalay, G. E. (2019). Sanal Dünyanın Görgü Kuralları: Netiket. Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 1/2, 29-47.
- Ateş, M. (2003). Fikri ve Sanat Eserleri Üzerindeki Hakların Kapsamı ve Sınırlandırılması. Seçkin, Ankara.
- Durnagöl, Y. (2011). 5651 Sayılı Kanun Kapsamında İnternet Aktörlerine Getirilen Yükümlülükler ile İdari Ve Cezai Yaptırımlar. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD), 2, 375-416.
- Erdil, E. (2003). Fikri ve Sanat Eserleri Hukukunda İşlenme Eserler. Beta, İstanbul.
- Erel, Ş. (2009). Türk Fikir ve Sanat Hukuku, 3. Baskı, Yetkin, İstanbul.
- European Parliament & Council. (2019). Directive (EU) 2019/790 on copyright and related rights in the Digital Single Market (DSM Directive). Official Journal of the European Union, L 130, 92-125.
- Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, No: 5846, T: 5.12.1951, RG 13.12.1951/7981
- Genç Arıdemir, A. (2003). Türk Hukukunda Eser Sahibinin Çoğaltma ve Yayma Hakları. Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Goldstein, P., & Hugenholtz, B. (2020). International Copyright: Principles, Law, and Practice (3rd ed.). Oxford University Press.
- IFPI. (2023). Global Music Report 2023: State of the Industry. (11. 7. 2025) <https://www.ifpi.org>
- Karasu, R. (2020). Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku Ders Kitabı. Seçkin, Ankara.
- Kaplan, Y. (2004). İnternet Ortamında Fikri Hakların Korunmasına Uygulanacak Hukuk. Seçkin, Ankara.
- Keser-Berber, N. (2003). Elektronik Para ve Dijital İmza. Seçkin, Ankara.
- Kocabey, D. (2004). İnternette Fikri Hakların Korunması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Memiş, T. (2002). Fikri Hukuk Bakımından İnternet Ortamında Müzik Sunumu. Seçkin, Ankara.
- MESAM. (2022). Yıllık Faaliyet Raporu. (11. 7. 2025) <https://www.mesam.org.tr>
- MSG. (2023). Telif Hakları ve Dijital Lisanslama Raporu. (12. 7. 2025) <https://www.msg.org.tr>
- O'Dair, M., & Beaven, Z. (2020). The networked record industry: How blockchain technology could transform the record industry. Strategic Change, 29/2, 103-111. <https://doi.org/10.1002/jsc.2316>.
- Ömeroğlu, E. (2020). Fikri Mülkiyet Haklarının İhlaline Uygulanacak Hukukta "Soft Law" Tarafından Hukuk Seçimine Yer Verilmesi. Public and Private International Law Bulletin, 40/1, 55-77.
- Öztaş, F. (2008). Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku, 7. Baskı, Turhan, İstanbul.
- Semiz, Ö. (2015). Teknolojik gelişmeler, bilgiye erişim ve telif hakları: Fırsatlar ve tereddütler. Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi (FMR), 1, 63-70.
- Sınar, H. (2001). İnternet ve Ceza Hukuku. Beta, İstanbul.
- Stamatoudi, I. A., & Torremans, P. (Eds.). (2021). EU Copyright Law: A Commentary. Edward Elgar.
- Tekinalp, Ü. (2021). Fikri Mülkiyet Hukuku. Beta Yayınları, İstanbul.
- Topaloğlu, M (2001). İnternette Fikri Haklar Sorunları. (2. 2. 2025) http://www.turkhukuksitesi.com/makale_28.htm.
- TÜRKPATENT. (2023). Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Yıllık Raporu. (12. 7. 2025) <https://www.turkpatent.gov.tr>
- WIPO. (2020). WIPO Copyright Treaty (WCT). (11. 7. 2025) <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/>
- Yalçıntaş, A. (2018). Bırakınız Kopyalasınlar, Bırakınız Paylaşsınlar: Dijitalleşme ve İnternet Çağında Fikri Mülkiyet İlişkileri. (2. 2. 2025) <https://osf.io/as8pc/>.

Abdullah Engin KOŞAR
Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Gelişim Üniversitesi/LEE/ Mimarlık
mimarenginkosar@hotmail.com

İlke CİRİTÇİ
Doç. Dr.
İstanbul Gelişim Üniversitesi/MMF/ Mimarlık
iciritci@gelisim.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0006-6929-2090>
<https://orcid.org/0000-0002-1492-0727>

**Yerel-Kırsal Kalkınmaya Katkı
Sağlaması Açısından Endüstriyel
Mirasın Araç Olarak Kullanılması**

*Using Industrial Heritage as a Tool for
Contributing to Local-Rural
Development*

Makale Kategorisi (Araştırma Makalesi / Research Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received:13.02.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:23.06.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Koşar A. E. & Ciritci İ. (2025). Yerel-Kırsal Kalkınmaya Katkı Sağlaması Açısından Endüstriyel Mirasın Araç Olarak Kullanılması, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 27-37

Kosar A. E. & Ciritci I. (2025). Using Industrial Heritage as a Tool for Contributing to Local-Rural Development, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 27-37

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Yerel Kırsal Kalkınmaya Katkı Sağlaması Açısından Endüstriyel Mirasın Araç Olarak Kullanılması

Öz

Endüstriyel miras, sanayi devriminden günümüze kadar korunabilen ve toplumsal gelişimde önemli rol oynayan üretim yapıları, demiryolları, madenler ve köprüler gibi çeşitli öğeleri kapsar. Bu yapıların korunması, sadece fiziksel varlıklarının sürdürülmesini değil, aynı zamanda bir toplumun kültürel hafızasını ve geçmişle olan bağlarını geleceğe taşımasını sağlamaktadır. Kırsal bölgelerdeki bu tür yapılar, doğru stratejilerle değerlendirildiğinde yerel kalkınmaya katkı sağlayan önemli bir kaynak haline gelebilir. Çalışmanın odak noktası, kırsal alanlardaki endüstriyel binaların korunarak tekrar kullanıma kazandırılmasının, ekonomik iyileşmeye ve toplumsal faydalara desteğinin önemini vurgulamaktır. Endüstriyel miras, kırsal kalkınmanın en önemli unsurları arasında yer alan ekonomik çeşitlilik, altyapının güçlendirilmesi, sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi ve çevresel sürdürülebilirlik gibi unsurların her birine katkıda bulunabilecek nitelikte bir araçtır. Terk edilmiş endüstriyel alanların yeniden işlevlendirilmesiyle, bu alanlar yeniden değerlendirilip turistler için bir çekim noktası olabilir, istihdam olanakları yaratılabilir ve yerel ekonomiye doğrudan katkı sunulabilir. Aynı zamanda yerin hafızasında ve yerel kodlarında yer alan yapı grubunun yeniden kullanılıyor olması o yerde yaşayan yerel halkın bir sonraki nesle anılarını aktarmada ve bu anlamda hafızayı güçlü tutmada büyük katkı sağlar. Yerel halkın yapı grubuyla ve alanla doğrudan kurmuş olduğu bu bağ, halkın o yere aidiyetini güçlendirir ve bölgeyle etkileşiminin artmasına da olanak tanır. Çalışmada, endüstriyel mirasın koruma süreçleri incelenmekte paydaşların sürece katkıları ele alınmaktadır. Başarılı koruma stratejileri, bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasını ve kırsal bölgelerde sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanmasını mümkün kılar. Çalışmada literatür taraması ve niteliksel gözlem ile veri toplanmıştır. Toplanan veriler neticesinde endüstriyel miras projelerinin geliştirilmesi için öneriler sunulması amaçlanmıştır. Bu tür projelerin kırsal alanlarda kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan yaratabileceği dönüşümler konularına dikkat çekmek, farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Endüstri Mirası, Mimarlık ve Sürdürülebilirlik, Kırsal kalkınma.

Using Industrial Heritage as a Tool for Contributing to Local Rural Development

Abstract

Industrial heritage encompasses a variety of items such as manufacturing structures, railroads, mines and bridges that have been preserved since the industrial revolution and played an important role in social development. The preservation of these structures not only ensures that their physical existence is maintained, but also that a society carries its cultural memory and ties with the past into the future. When re-functioned with the right strategies, such structures in rural areas can become an important resource contributing to local development. The focus of the study is to emphasize the importance of preserving and adaptive re-using industrial buildings in rural areas to support economic recovery and social benefits. Industrial heritage is a tool that can contribute to each of the most important elements of rural development, such as economic diversification, strengthening infrastructure, improving social services and environmental sustainability. By repurposing abandoned industrial areas, they can be revalued and become a point of attraction for tourists, create employment opportunities and contribute directly to the local economy. At the same time, the re-use of the building group, which takes place in the memory and local codes of the place, contributes greatly to the transfer of memories of the local people living in that place to the next generation and to keep the memory strong in this sense. This direct connection of the local people with the building group and the area strengthens the belonging of the people to that place and allows them to increase their interaction with the region. In this study, the conservation processes of industrial heritage are examined and the contributions of stakeholders to the process are discussed. Successful conservation strategies make it possible to transfer this heritage to future generations and ensure sustainable development in rural areas. In the study, data was collected through literature review and qualitative observation. As a result of the data collected, it is aimed to provide suggestions for the development of industrial heritage projects. It is aimed to draw attention to the cultural, economic and social transformations that such projects can create in rural areas and to raise awareness.

Keywords: Industrial Heritage, Architecture and Sustainability, Rural development.

1. GİRİŞ

Endüstriyel miras, sanayi devriminin getirdiği üretim ve yapı kültürünü temsil eden, tarihten günümüze kadar korunabilmiş önemli eserlerden oluşur. Fabrikalar, madenler, demiryolları, köprüler gibi yapılar, sadece ekonomik değil, kültürel ve sosyal açıdan da miras olarak kabul edilmektedir. Modern toplumun temelini oluşturan bu yapıların korunması, geçmişin izlerinin geleceğe taşınması açısından büyük önem taşır. Yerel ve kırsal alanlarda bulunan endüstriyel miras eserleri ise kırsal kalkınmaya katkı sağlayan bir kaynak olarak değerlendirilebilmektedir. Bu eserlerin korunarak turizme ve ekonomiye kazandırılması hem kırsal alanların canlanmasına hem de bölgesel gelişim ve sürdürülebilirliğine katkı sağlar. Bu çalışma, endüstriyel mirasın kırsal kalkınmadaki potansiyel rolünü araştırmak ve bu tür projelerin geliştirilmesine yönelik öneriler sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, endüstriyel mirasın kırsal kalkınmaya katkı sağlamak için araç olarak kullanılabilme yöntemlerini incelemektir. Endüstriyel miras alanlarının korunarak yeniden işlevlendirilmesi, kırsal alanlardaki ekonomik hareketliliği artıracak bir potansiyele sahiptir. Çalışma, özellikle atıl durumdaki endüstriyel yapılar üzerinde odaklanarak bu tür yapıların yeniden kullanımıyla elde edilebilecek ekonomik, sosyal ve kültürel faydaları analiz eder. Bu doğrultuda çalışmanın kapsamı, yerel yönetimlerin rolü, toplum katılımı, koruma stratejileri gibi başlıklar ele alınarak, kırsal kalkınma ve endüstriyel miras ilişkisinin detaylandırılmasına odaklanılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Endüstriyel mirasın kırsal kalkınmada potansiyel bir kaynak olarak görülmesi, son yıllarda akademik ve politik alanda giderek daha fazla tartışılan bir konudur. Literatürde, endüstriyel mirasın korunması ve yeniden işlevlendirilmesinin yerel ekonomilerde yarattığı olumlu etkilerden sıklıkla bahsedilmektedir. Bu tür projeler, kırsal bölgelerde turizmin gelişmesini desteklemekte, yerel halk için yeni iş fırsatları yaratmakta ve bölgenin sosyal dokusunu güçlendirmektedir. Ayrıca, endüstriyel mirasın korunması, kültürel sürdürülebilirliğe de katkı sağlamak ve tarihsel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasını mümkün kılmaktadır.

Literatür taraması 'endüstri mirası', 'kırsal kalkınma', 'kırsal turizm', 'yeniden işlevlendirme' genel başlıkları altında yapılmıştır. Endüstri mirasının önemine ve kırsal kalkınmaya katkılarının araştırıldığı bu çalışmanın önemli başlıklarından biri de turizm olmaktadır. Kırsal kalkınma ile ilgili yapılmış olan tez ve yazılan makaleler genel olarak kırsal kalkınmayı turizm ile ilişkilendirmekte, belli tüzükler ile de destekleyerek sürdürülebilirliği yönünde katkılarından söz etmektedir. İncelenen örnekler de göz önüne alındığında endüstri yapılarının kültürel anlamda yeniden işlevlendirilmeleri

ya da konaklama alanı olarak yeniden işlevlendirilmeleri turizme hizmet vermektedir.

Taş, Eylemer ve Şemşit çalışmalarında (2016), bütünleşik kırsal turizme odaklanmış ve Avrupa Birliği Örneği üzerinden, konuya yaklaşımının gelişimini hazırlayan ekonomik ve sosyal süreçleri incelemiştir. Türkiye, AB'ye aday ülke olarak IPARD kapsamında kırsal kalkınma için mali yardım almakta ve kırsal kalkınma programında kırsal turizmi kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesinin araçlarından biri olarak benimsemiş bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye Turizm Stratejisi (2023) kapsamında alternatif ve tamamlayıcı turizm türlerinden biri olarak kırsal turizmin geliştirilmesi hedefi belirtilmiştir. Taş ve arkadaşları çalışmalarında Türkiye'nin, AB'den kırsal turizme ilgi duyan turistlerin tercih ettikleri temel kırsal turizm destinasyonlarından biri haline gelme imkanını vurgulamışlardır. Kaya ve Yılmaz da çalışmalarında (2018), Endüstriyel Miras Turizmi çerçevesinde Ayancık-Zingal Orman İşletmesini incelemiştir. Yıllardır işletilmeyip çürümeye terk edilmiş olan fabrika 2011 yılında hurda olarak satılmıştır. Fabrika ortadan kalkmış olsa da Ayancık geneline yayılmış olan ulaşım sistemine ait kalıntılar, fabrikanın sosyal tesisleri ve lojmanları, yine orman içi tesislerin bir kısmı bugün hala ayakta. Bu manada Ayancık ülke genelinde ender görülebilecek bir sanayi mirasına sahiptir. Yazarlar makaleleri ile endüstri miras alanını görünür kılmayı ve bu konuda yerel yönetim ve yerel kuruluşlarda farkındalık yaratıp hareketi geçilmesini, alan tahrip olmadan işlevlendirilip, bölgeye pozitif katkı sağlayacak bir anlamda geri kazanmayı amaç edinmişlerdir.

Endüstri Mirası rotası, yerli ve yabancı turist açısından kültürler arası deneyimlerin artırılmasına katkı sağlayacaklarına dair yaklaşımlarıyla yazarlar Parlapan, Kılıç ve Güney çalışmalarında (2023) İzmir kenti ve yakın çevresinde endüstriyel mirası incelemiştir. Deneyim artırmanın yanı sıra kimlik, kültür, özgünlük, farkındalık, bölgesel kalkınma ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarla, endüstri mirası rotasını ilişkilendirmiş ve İzmir için üç aşamalı bir öneri geliştirmişlerdir. Bu sayede kent kimliğinin korunmasına ek olarak turizm aktiviteleri aracılığı ile kente ekonomik katkı da sağlanacaktır. İclal Kaya Altay çalışmasında ise (2019), orta ve küçük kentlerde endüstri mirasını korumanın önemine değinmiş, Silivri'de yer alan Varnalı Yağ Fabrikası örneği üzerinden bölgenin sürdürülebilir kalkınma açısından potansiyelini açığa çıkarmıştır. Bu anlamda kırsal gelişimi destekleyecek önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilen endüstri mirasının envanter çalışmalarının önemine vurgu yapmış ve bu anlamda farkındalığın artmasına katkıda bulunmuştur. Eyüpgiller ve Güler ise makalelerinde (2023), Güney Marmara kırsalında yüzlerce yıldır sürdürülen zeytin yetiştiriciliğinin fiziki ve somut olmayan izlerinin ve miras değerlerinin açığa çıkarılmasını hedeflemektedir. Doğa ve insan etkileşimi ile şekillendirilmiş bu değerler, Bursa'ya bağlı Gemlik İlçesi'ndeki "Umurbey kültürel peyzajı" örneğinde zeytinin "tarladan sofraya" olan

yolculuğu ve bölge kültürüne etkileri üzerinden ele alınmıştır.

Stevanovic, Arandjelovic ve Videnovic çalışmalarında (2017), Sırbistandaki endüstri yapılarının tehlike altında olduğuna dikkat çekmiş ve kırsal-yerel kalkınma için önemine vurgu yapmışlardır. Yazarlar, dönüşüm yöntemleri belirlemede gerekli saha araştırması ve arşiv materyalleri ile diğer belgelerin analizinin doğru yapılmasına dikkat çekerek öncelikle binanın tarihi, kültürel kimliği ve inşa edildiği bağlamın belirlenmesi gerektiğinin önemine değinmişlerdir. Binaların fiziksel durumunun iyileştirilerek yeniden işlevlendirilmesi, kırsal kesimde sosyal ve kültürel yaşamın merkezi olarak yeni bir kimlik yaratmak için bir alan yaratmaktadır. Mou, Chiu, Lan, Yang ve Gan çalışmalarında (2024), Çin’de Bing Köyü Çimento Fabrikasını bir vaka çalışması olarak ele almakta ve yerel kültür ile ekolojik olarak sürdürülebilir teknolojileri bütünleştiren bir kırsal endüstriyel miras yenileme planı önermektedir. Plan sadece Bing Köyü’nün kültürel özelliklerini derinlemesine entegre etmekle kalmamakta, aynı zamanda çok işlevli bölgesel planlama ve yeşil çatılar, güneş enerjisi kullanımı ve yağmur suyu yönetimi gibi bir dizi sürdürülebilir teknoloji kullanarak ekolojik restorasyon ve modern tasarım konseptleri aracılığıyla kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirlik arasında bir denge bularak çevreyi birleştirmeye çalışmaktadır. Bu sadece çevre ve kültürel mirasın uyumlu bir şekilde bir arada var olması için bir olanak sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kırsal endüstriyel mirasın yenilenmesi için yenilikçi fikirler sunar.

Copic ve arkadaşları çalışmalarında (2014), madencilik ve metalürji endüstrisinin gerilemesi nedeniyle önemli yapısal değişikliklerin meydana geldiği Rhur bölgesindeki (Almanya) endüstriyel mirasın dönüşümünü ele almışlardır. Endüstriyel mirasın turistik cazibe merkezlerine dönüşümüne örnek olarak kullanılan kilit alanlar, Ruhr bölgesinin orta kesiminde, Emscher parkı boyunca uzanmaktadır. Çalışmada ayrıca, endüstriyel miras turizminin gelişim etkileri (çevresel, ekonomik, sosyo-kültürel) ve bunların Ruhr bölgesindeki belirli rekültivasyon prosedürleri aracılığıyla uygulanması da tartışılmaktadır. Tüm bunlar, turizmin endüstriyel mirasın yeniden canlandırılması ve korunması için bir araç olarak kullanıldığı sürdürülebilir kalkınmaya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Almanya’daki bu olumlu yaklaşım ve deneyim, Avrupa kıtasındaki benzer alan ve bölgelere de uygulanabilir.

Oya Deniz Kentsel Belleğin Sürekliliği Bağlamında Bir Kültürel Rota Önerisi: Bursa Endüstri Mirası Rotası başlıklı tezinde (2022), zengin bir endüstri mirasına sahip olan Bursa’da bu mirasın izlerini koruyarak kentsel bellekte endüstri mirasının sürekliliğinin sağlanabilmesi amacıyla bir kültürel rota önerisi geliştirilmiştir. Bu bağlamda tez çalışması kapsamında Bursa kent kimliğinin oluşmasında büyük rol oynayan endüstri mirası niteliğindeki yapıların, kentsel bellekle kurduğu ilişki irdelenmiştir. Bursa endüstri mirasının kentlilerin

belleğindeki yerinin tespit edilmesinden hareketle mirasın sürekliliğinin sağlanmasına yönelik tekil yapı ölçeğinden yola çıkılarak kent ölçeğinde bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bursa’nın geçmişten günümüze taşımakta olduğu endüstriyel kent kimliğinin izlerinin, sahip olduğu endüstri mirası yardımıyla okunabilmesi amacıyla kültürel rota önerileri kurgulanmıştır. Benzer bir yüksek lisans tezi ise Merve Çekirdek’in (2015) Türkiye’deki Akdeniz Tipi Yel Değirmenlerinin endüstriyel Miras Bağlamında Korunması ve yeniden Değerlendirilmesi isimli tezidir. Yel değirmenlerinin gelişimi incelendiğinde farklı tip yapıların varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan Akdeniz Tipi yel değirmenleri Türkiye’nin Ege Bölgesi’nde yaygın olarak görülmektedir. Günümüzde bu yapılar, hızlı bir biçimde işlev kaybına uğramakta ve bunun sonucunda yok olma riski altına girmektedirler. Tez kapsamında, endüstri yapısı olan yel değirmenlerinin doğru tanımlanarak değerlendirilebilmeleri ve miras olarak algılanabilmeleri için; çevresel, mimari ve kültürel analizleri yapılmıştır.

Avrupa Endüstriyel Miras Rotası (ERIH), endüstriyel miras sektörünün önemi konusunda kamu bilincini artırmak ve bu alanlar arasında iş birliği ve ortak çalışma yoluyla kentsel alanlarda sürdürülebilir kalkınma uygulamalarını teşvik etmek amacıyla endüstriyel alanları ve müzeleri birbirine bağlayan bir pan-Avrupa ağıdır. ERIH, endüstriyel mirasla ilişkili ekonomik, kültürel ve sosyal değerlerin teşvik edilmesi ve Avrupa’da turizm ve eğitim için fırsatlar yaratılması açısından çok önemlidir. Yazarlar Yan, Li ve Zhang (2023), ERIH’i araştırma nesnesi olarak ele aldıkları çalışmalarında, Avrupa endüstriyel mirasının mekânsal dağılım özelliklerini ve etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bu çalışmanın sonuçları, sürdürülebilir kentsel kalkınmayı ilerletmeyi amaçlayan kentsel ve bölgesel planlama çabaları için bazı çıkarımlara ulaşmıştır. Ayrıca, sosyal uyumu ve topluluk kimliği uygulamalarını teşvik ederken endüstriyel miras kurumlarını tanımlayarak ve koruyarak bir yer ve kimlik duygusunun geliştirilmesine katkıda bulunurlar. Sonuçlar aşağıdaki gibidir;

-Avrupa endüstriyel mirasının mekânsal dağılımının uyumlu bir dağılım gösterdiğini ve mekânsal dağılımın düzensiz olduğunu;

-Avrupa endüstriyel mirasının mekânsal dağılımının “çift çekirdek, çift merkez, bir kuşak, üç bölge ve çok sayıda dağınık nokta” oluşturduğunu, ağırlık merkezinin “önce kuzey sonra doğu” eğilimi gösterdiğini ve kuzey-güney hareketinin nispeten küçük olduğunu;

-Doğal ve sosyal faktörlerin bir kombinasyonunun endüstriyel mirasın mekânsal dağılımını şekillendirdiğini göstermektedir. Rakım, topografya ve hidrolojik özellikler gibi doğal koşullar, endüstriyel miras alanlarının dağılım modellerini etkilemektedir. Öte yandan, altyapı düzeyi, kültürel turizm potansiyeli ve sosyal kalkınma gibi beşeri faktörler de mekânsal dağılım modellerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Makalenin ulaşılan sonuçları, endüstriyel

miras alanlarına ilişkin koruma ve turizm uygulamalarına katkıda bulunmakta ve böylece sürdürülebilir kentsel kalkınma uygulamalarını teşvik etmektedir.

3. ENDÜSTRİYEL MİRAS KAVRAMI VE YEREL-KIRSAL KALKINMADA ENDÜSTRİYEL MİRASIN ROLÜ

Endüstriyel miras, sanayi devriminden günümüze kadar süregelen üretim süreçlerinin izlerini taşıyan, kültürel ve tarihi değer taşıyan fabrikalar, atölyeler, makineler, demiryolları, köprüler gibi yapılardan oluşur. Bu yapıların korunması ve topluma kazandırılması, geçmişin izlerini geleceğe taşımak açısından önemlidir. Endüstri mirasının anlam ve değeri, yapı veya sitlerin maddi doku ve bileşenlerinde, makinelerde, endüstri peyzajı olarak adlandırılan konumlarda, insanların anıları, yerel sanat ve gelenekler ile somut olmayan kayıtlarda ifade bulunmaktadır (ICOMOS,2011).

Endüstriyel miras, yalnızca fiziksel yapılar ve makinelerden ibaret değildir; aynı zamanda bir bölgenin kültürel ve tarihi geçmişini taşıyan, toplumsal hafızayı canlandıran önemli bir unsurdur. Endüstriyel yapılar ve alanlar, sanayi devriminden itibaren toplumsal ve ekonomik yaşamı dönüştüren, insanların yaşam biçimlerini, çalışma koşullarını, üretim süreçlerini ve toplumların gelişimini yansıtan mekânlar olarak kültürel değer taşırlar. Bu miras, tarihsel olayların ve toplumsal değişimlerin birer yansımasıdır. Endüstri mirası yapılar, dönemin teknolojik ve mühendislik başarılarının yanı sıra, o dönemdeki iş gücü, sosyal ilişkiler ve çalışma kültürünü de ortaya koyar. Endüstriyel alanlar, genellikle büyük bir iş gücünün bir arada çalıştığı ve toplumsal yapının şekillendiği yerlerdir. Örneğin, bir fabrikada çalışan işçilerin günlük yaşamını, iş süreçlerini ve sosyal etkileşimlerini anlamak, o dönemin sosyal yapısı hakkında bilgi vermektedir.

Endüstriyel mirasın tarihi değeri, bir bölgenin sanayileşme sürecindeki önemli aşamaları ve bu sürecin toplumsal sonuçlarını anlamamıza olanak tanır. Sanayi devrimi, tarihsel olarak dönüm noktalarından biri olup, tüm dünyada köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişim ekonomik ve teknolojik bir devrim ve aynı zamanda sosyal yapıyı dönüştüren, iş gücü, yaşam koşulları ve üretim biçimlerini köklü şekilde değiştiren bir süreçtir. Endüstriyel yapılar ve alanlar, bu tarihi sürecin somut örnekleridir. Örneğin, bir demir fabrikası, o dönemdeki teknolojik gelişmeleri, üretim süreçlerini ve ekonomik yapıyı yansıtır. Ayrıca, sanayileşmenin sosyal etkilerini, işçilerin yaşam koşullarını ve kentleşmenin nasıl şekillendiğini anlamamıza da yardımcı olur.

Endüstriyel miras alanları, kırsal ve yerel kalkınmanın önemli bir destekçisi olma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle turizmde cazibe merkezi haline getirilerek kırsal alanların ekonomik olarak canlanmasına

katkı sağlar. Bu tür projeler, kırsal alanlarda kültürel turizm için yeni fırsatlar sunar ve böylece yerel ekonomiye doğrudan katkıda bulunmaktadır.

4. YEREL-KIRSAL KALKINMA KAVRAMI VE ENDÜSTRİYEL MİRASIN KIRSAL KALKINMA STRATEJİLERİNE ENTEGRASYONU

Kırsal ifadesi, istatistiksel amaçla kullanıldığında, genellikle nüfus yoğunluğunun azlığını işaret etmektedir. Kilometre kare başına 150 kişiden az kişinin yaşadığı yerler kırsal alan olarak kabul edilmektedir (Taş, Eylemer ve Şemşit, 2016). Bununla birlikte, kırsallığı tanımlamada doğal, ekonomik ve kültürel özellikler daha belirleyici olabilir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) 1994 yılında yaptığı tanıma göre nüfus yoğunluğu ve yerleşim alanlarının büyüklüğü; arazi kullanımında tarım ve ormancılığın ağırlığı, kültürel kimlik, miras ve sosyal yapıda gelenekselliğin korunması kırsal alanların başlıca özellikleridir (Taş ve ark., 2016). Kırsal alanlarda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi kentsel alanlara göre daha düşüktür (European Commission, 2011' den aktaran, Taş ve ark., 2016.).

Kırsal planlama, kırdaki değişimi yönlendirmek üzere geliştirilen politikaların bir parçasıdır. Hedefi her zaman kentlerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kırsal ekonominin devam ettirilmesi, kırsal alanda istihdamın sağlanması ve yaşam kalitesinin artırılması olmuştur. Bu amaçların gerçekleşmesi için merkezi kamu politikalarının ulusal ölçekte bölgesel ve yerel ölçeğe doğru kademeli ve tutarlı şekilde uygulanması gerekli görülmektedir (Öğdül, 2019). Öğdül'e göre (2019), 1970'lerin sonunda kırsal planlamada yukarıdan aşağıya yaklaşım, üç eğilim neticesinde gücünü kaybetmiştir. Birinci eğilim, giderek gelişen çevre hareketi ile birlikte kırsal mekânda insan kullanımının sorgulanmaya başlaması olmuştur (Hibbard ve Lurie, 2013). Kırsalın üretim mekânı olarak aşırı kullanımı, toprağın, suyun kirletilmesi en önemli eleştiridir. İkinci eğilim, kırsal planlamada yerel ölçeğin öne çıkması olmuştur. 1990'lardan sonra planlama paradigmasında yere duyarlılık, çeşitlilik, farklılık ve özgünlük arayışı planlamayı yerel ölçeğe doğru çekmiştir (Friedmann, 1993; Healey, 2010; Habermas, 1987; Öğdül, 2019). Kırsal planlamada da aynı şekilde yerele olan vurgu artarak, yerel farklılıkların planlamadaki önemi, bu farklılıkları anlamının ve planlama sürecine dâhil etmenin merkezi yaklaşımlarla mümkün olmadığı yönünde bir eğilim oluştu. Üçüncü eğilim ise, çok işlevlilikle birlikte farklı ve çelişen taleplerle baş edecek yönetim araçlarının, katılım mekanizmalarının zorunlu hale gelmesidir. Yukarıdan aşağıya, uzman odaklı yaklaşımın bu karmaşık yerel ilişkileri anlamada yetersiz olduğu kabul görmeye başlamıştır. Yerel toplulukların yerel sorunları daha iyi anlayacağı ve çözebileceği kabulüyle planlama sorumluluğunun yerel topluluklar ve sivil toplum

kuruluşları ile paylaşılması gündeme gelmiştir (Öğdül, 2019). Bu süreçte kırsal mekânın, giderek daha değerli bir politika ve uygulama alanı olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Yerel ölçekte temel konu, yerel farklılıkların yarattığı imkânları değerlendirerek kırsal yaşamın devamını sağlamak ve yaşam kalitesini yükseltmektir. 1990'lar sonrasında planlama paradigmasındaki değişim sonrası yerelliğin ve kültürel boyutun planlama pratiğine girmesi ile "yere duyarlı" bir planlama yaklaşımı önem kazanmıştır. Türkiye'de ise 2000'lerin ilk yıllarında AB mekânsal bütünleşme politikalarının etkisi ile kırsal alanlar ve kır - kent tanımları planlamada tartışılmaya başlanmış yeni tanımlar geliştirilmiş, ancak uygulamada karşılığını bulmamıştır (Öğdül, 2019).

Kırsal alanlar, genellikle daha düşük gelir seviyeleri, sınırlı altyapı ve iş fırsatlarının azlığı gibi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda kırsal kalkınma stratejileri, kırsal bölgelerde yaşam kalitesini artırmayı, ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmeyi ve toplumsal refahı yükseltmeyi hedefler. Yerel - Kırsal kalkınma, bir bölgedeki ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmayı sağlamayı amaçlayan bir süreçtir ve sürdürülebilir kalkınma ile benzerlik taşır. Aralarındaki en önemli fark; yerel - kırsal kalkınma, bir bölgenin mevcut kaynaklarını etkili bir şekilde kullanarak sosyal ve ekonomik gelişmeyi hedeflerken, sürdürülebilir kalkınma bu gelişimin ekosistem üzerinde olumsuz bir etki yaratmadan devam ettirilmesini amaçlar. Endüstriyel miras projeleri, yerel kalkınmaya katkı sağlarken bu yapıların sürdürülebilirlik ilkesine uygun olarak korunmasına da imkân tanır. Endüstriyel mirasın, kırsal kalkınma stratejilerine entegre edilmesi, bu hedeflerin gerçekleştirilmesine olumlu katkı sağlar.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Komisyonu, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)'de Kırsal kalkınma ile ilgili stratejiler belirlenmiştir. Bu stratejilerden bir kısmı aşağıda yer almaktadır;

896. Yöreye ve mekâna özgü özellikler dikkate alınarak kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması için kamu hizmet sunumu iyileştirilecektir.

896.1. Kır ve kentin etkileşimini sağlayan ulaşım, iletişim ve enerji altyapısı güçlendirilecek, Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) kapsamında köylerde ulaşım, kanalizasyon, içme suyu ve atık su altyapısının iyileştirilmesi sağlanacak, suyun etkin kullanılmasına yönelik proje ve uygulamalar sürdürülecektir.

897. Kırsalda nüfus kaybını önlemek ve tersine göçü sağlamak için beşeri ve sosyal sermaye geliştirilerek istihdam imkânları iyileştirilecek ve ekonominin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal alanların çekiciliği artırılabilecektir.

897.1. Kırsalda başta kadınlar ve gençler olmak üzere özel politika gerektiren gruplara yönelik yenilikçi sosyal programlar hayata geçirilecektir.

897.2. Kırsal nüfusun, nitelikli sağlık hizmetleri ile başta yaygın eğitim olmak üzere tüm eğitim hizmetlerine erişimi artırılacaktır.

897.3. Kırsalda yoksulluğun azaltılması amacıyla ölçek ve dayanışma ekonomisine önem verilerek üretici örgütleri sektörel işbirliği, satış ve pazarlama, üretim teknikleri, finansman ve mevzuat gibi konularda eğitimlerle desteklenecektir.

897.5. Kırsal mahalle, köy ve orman köylerinin sürdürülebilir geçim kaynaklarının oluşturulması için aile işletmelerine yönelik destekler geliştirilecektir.

898.3. Kırsal ekonominin büyümesi için desteklenecek tarım dışı sektörler çeşitlendirilecek, girişimcilik ve kırsal yenilikçilik teşvik edilecektir.

899.2. Kırsal toplumun çevreye olan duyarlılığının artırılmasına yönelik bilinçlendirme çalışmaları yürütülecektir (On İkinci Kalkınma Planı).

<u>Ekonomik Çeşitlenme:</u> Kırsal alanların genellikle tarım ve hayvancılık gibi geleneksel faaliyetlere dayanan ekonomileri endüstriyel mirasın yeniden işlevlendirilmesi ile çeşitlendirebilir. Endüstriyel yapılar, turizm, kültür sanatı, el sanatları ve yerel üretim gibi sektörlerin gelişimine katkı sağlayabilir. Bu da kırsal alanlarda yeni iş fırsatları yaratır ve ekonomik canlılık sağlar.	<u>Altyapı İyileştirmeleri:</u> Endüstriyel miras projeleri, altyapı eksikliklerini gidermeye yönelik fırsatlar sunabilir. Yeniden işlevlendirilen eski fabrikalar veya demir yolları, ulaşım altyapısının geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca, bu projelerle birlikte modern enerji, su ve iletişim altyapılarının da iyileştirilmesi sağlanabilir.
<u>Sosyal Hizmetlerin Güçlendirilmesi:</u> Kırsal alanlarda sosyal hizmetlere erişim sınırlı olabilir. Endüstriyel miras projeleri, eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetler için yeni mekânlar ve fırsatlar oluşturabilir. Ayrıca, toplumsal birlikteliği güçlendiren sosyal etkinliklerin düzenlenmesine olanak tanır.	<u>Çevresel Sürdürülebilirlik:</u> Endüstriyel miras projeleri, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine de katkı sağlayabilir. Eski endüstriyel alanların yeniden kullanımında, çevre dostu malzemeler ve enerji verimliliği gibi uygulamalar devreye girebilir. Bu projeler, kırsal alanlarda doğa ile uyumlu bir kalkınma modeli oluşturulmasına olanak tanır.

Tablo 1: Kırsal Kalkınma Stratejilerine Endüstri Yapısı Katkısı

Stratejik plan incelendiğinde yukarıda yer alan maddeler doğrudan endüstri mirasının analizler sonucu uygun işlev ile yeniden kullanılması ile desteklenebilecek maddelerdir. Örneğin Endüstri mirasının yere özgü mimari özellikleri ve yere özgü üretim kolu, üretim biçimi ve hikayesi doğrudan yöreye ve mekana özgü özellikler ile gelişmiştir. Zeytinin yoğun olarak ekildiği bir coğrafyada zeytinyağı üretimi ile ilgili endüstri mirası olması olasılığı yüksektir. Bir takım sebepler ile faaliyet dışı kalmış bu tür endüstri mirası yapıları yeni işlevler ile

hem hafızada yer almaya devam edecek hem de diğer maddelerde yer alan girişimcilik, istihdam gibi kazanımlar için değerlendirilebilecektir.

Kırsal kalkınma stratejileri incelendiğinde genellikle dört temel unsur etrafında şekillendiği söylenebilir; ekonomik çeşitlenme, altyapı iyileştirmeleri, sosyal hizmetlerin güçlendirilmesi ve çevresel sürdürülebilirlik (Tablo 1). Endüstriyel miras, bu stratejilerin her birine katkıda bulunacak potansiyele sahip bir araç olarak görev alabilir.

Endüstriyel mirasın kırsal kalkınma stratejilerine entegrasyonu, yerel kalkınmanın desteklenmesinde önemli bir rol oynar. Bu miras alanlarının yeniden işlevlendirilmesi, kırsal alanların ekonomik çeşitliliğini artırırken, aynı zamanda kültürel ve tarihsel değerlerin korunmasına katkı sağlar.

5. KÜLTÜREL MİRAS VE TURİZM, YEREL- KIRSAL KALKINMA BAĞLANTISI

Endüstriyel miras alanları, kültür turizminin gelişmesi açısından büyük bir fırsat sunar. Kültürel ve tarihi değere sahip bu yapıların turizme kazandırılması, kırsal ekonomiyi destekler ve yerel halk için ekonomik fırsatlar yaratır. Ayrıca kültür turizmi, bölgesel kalkınmaya doğrudan katkıda bulunarak bölgenin cazibe merkezine dönüşmesine olanak sağlar. Avrupa Birliği için (AB) turizm, istihdam, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma üzerindeki etkileri itibarıyla, özellikle ekonomik gerileme ve işsizlik sorunu yaşayan bölgeler için önem taşımaktadır (European Commission, 2016'dan aktaran Taş ve ark. 2016). AB turizme yönelik olarak, ulusal politikaları tamamlayıcı nitelikte politikalar geliştirmekte ve bu şekilde turizm alanında yaratılan katma değerın Avrupa düzeyinde ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. AB'nin tarım, bölgesel kalkınma, ulaşım gibi farklı politikaları, hem turizm üzerinde etki yaratmakta hem de turizm alanındaki gelişmelerden etkilenmektedir. Bu nedenle farklı politikaların bütünlük bir yaklaşımla geliştirilmesi, gereklilik haline gelmektedir Endüstriyel miras alanları, kırsal ve yerel kalkınmanın önemli bir destekçisi olabilir. Özellikle turizmde cazibe merkezi haline getirilerek kırsal alanların ekonomik olarak canlanmasına katkı sağlar. Bu tür projeler, kırsal alanlarda kültürel turizm için yeni fırsatlar sunar ve böylece yerel ekonomiye doğrudan katkıda bulunmaktadır (Taş ve ark., 2016). Kırsal turizm, turizm aracılığı ile kırsal alanlarda ekonomik kalkınmayı desteklemektedir (Cawley ve Gillmor, 2008: 301). Kırsal turizm, yerel kültür, doğal çevre ve tarımın bir arada olduğu ve diğer turizm çeşitleriyle rahatlıkla bütünlüştürilebilen bir turizm çeşidi olarak tanımlanabilir (Soykan, 2003: 2).

Endüstriyel miras, kırsal alanlarda kültürel ve sanatsal bir odak noktası haline gelebilir. Eski fabrikalar veya maden ocakları, müze, sanat galerisi veya kültürel etkinliklerin düzenlendiği mekânlara dönüştürülebilir.

Bu tür dönüşümler, yerel turizmi canlandırır ve bölgeye dışarıdan ziyaretçilerin gelmesine olanak tanır. Turizm sektörü, yerel ekonomiye katkı sağlarken, yerel halk için de yeni iş fırsatları yaratır.

Uygulanacak kırsal turizm çeşidi, bölgenin bulunduğu yere, kaynaklarına ve pazarına bağlı olsa da, AB politikaları, turistik hizmetlerde kalite yönetiminin uygulanmasına öncelik vermektedir (European Commission, 2000). Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu 2000 yılında yayınladığı Kaliteli Kırsal Turizme Doğru: Kıyı Destinasyonları için Bütünlük Kalite Yönetimi isimli belgede, farklı türdeki kırsal turizm destinasyonları için bazı öncelikleri tanımlamıştır. Bu önceliklerin arasında endüstri mirası ile ilgili öncelik şu şekilde tarih edilmiştir;

Küçük tarihi kasabalar ve köyler ve zengin tarihi, mimari, kültürel veya endüstriyel mirası ile karakterize edilen kırsal bölgeler için öncelikler: Tarihsel alanlar ile toplum arasında bağ kurulması, binaların korunması ve kaliteli konaklama imkanı ve diğer olanakların sağlanması (European Commission, 2000).

Sürdürülebilir turizm ve klasik turizmin farkı, gidilen yerin insanları ile onların yaşam ortamlarında beraber olmak, kültürü olduğu gibi kabul etmek ve doğa içinde konfor yerine, doğanın verdikleriyle yetinmektir. Sürdürülebilirlik kavram çevrenin tüm kaynaklarından Koruma-Kullanma Dengesi'ni sağlanarak yararlanmaktadır (Mikaeili, Memlük, 2013). Sürdürülebilir turizm planlama çalışmalarında amaç kısa sürede en fazla turisti bölgeye çekmek değil, yerel halkın kimliğini korumak, yaşam standartlarını yükseltmek, tarihi ve doğal değerlerin korumak, yerel halkın turizme katılması hedeflenmektedir.

Endüstriyel mirasın çevre dostu bir şekilde yeniden işlevlendirilmesi, kırsal kalkınma stratejilerinin çevresel sürdürülebilirlik boyutunu güçlendirir. Eski fabrikaların veya sanayi tesislerinin, modern enerji verimliliği ve geri dönüşüm süreçlerine entegre edilmesi sağlanabilir. Ayrıca, bu projelerde yerel ekosistemlerin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi öncelikli hedeflerden olmalıdır.

Endüstriyel miras, kırsal alanlarda eğitim faaliyetleri için de kullanılabilir. Yeniden işlevlendirilen endüstriyel alanlar, eğitim merkezlerine dönüştürülerek bölge halkına yönelik eğitim ve beceri kazandırma programları sunabilir. Ayrıca, yerel halkın endüstriyel mirasın önemine dair bilinçlendirilmesi, bu alanların korunmasını teşvik edebilir.

6. ENDÜSTRİYEL MİRASIN YEREL - KIRSAL KALKINMAYA KATKISI

Dünyada endüstri miras alanlarının yeniden işlevlendirilerek kırsal kalkınmada etkili bir araç olabileceğini gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Bu tür projeler, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal kalkınma açısından da önemli başarılar elde etmektedir

6.1. Belçika, Bois du Cazier Kömür Madeni

1956 yılında, Bois du Cazier'deki Belçika kömür madeninde Avrupa kömür madenciliği tarihinin en kötü maden felaketlerinden biri meydana gelmiş, yangında pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Maden birkaç yıl sonra temelli kapanmış, yıllarca kullanılmamış, bakımsız ve atıl durumda kalmıştır. Günümüzde Bois du Cazier madenleri, Belçika kömür madenciliğinin bir anıtı olarak UNESCO Dünya Mirasının bir parçasıdır ve bünyesinde müze ve anıt ile ziyaretçilerine dönemin endüstri teknolojisi, yörenin tarihi kimliği ve sosyal kimliği hakkında pek çok bilgi vermektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Bois du Cazier Madenleri, Belçika (Westwards, 2024).

Bois du Cazier, Cazier Ormanı anlamına gelmektedir. Güney Belçika'daki Charleroi bölgesi kömür açısından zengindir ve 19. yüzyıla gelindiğinde bu durum sanayileşmenin başlangıcı için bir değer haline gelmiştir. Girişimciler hızla kömürden faydalanmaya başlamışlardır. Belçika, İngiltere'den sonra dünyanın en sanayileşmiş ikinci ülkesi haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Belçika işgücü sıkıntısı çekmektedir. Haziran 1946 gibi erken bir tarihte Belçika hükümeti İtalyan hükümetiyle öncü bir anlaşma yapmış ve özellikle kömür madenciliği sektörü için İtalya'dan işçi temin etmiştir (ICOMOS Report, 2011). Yaklaşık 50.000 İtalyan erkek çalışmak üzere Belçika'ya gelmiş, bazıları zorlu maden koşullarını tecrübe ettikten sonra İtalya'ya geri dönmüş, ancak çoğu kalmıştır. İki dünya savaşından sonra madenler bakımsızdır ve özellikle işgücü eksikliği vardır ancak hükümet, çelik, otomobil parçaları ve ağır sanayiye odaklanan Belçika ekonomisinin yeniden inşası için kömür madenciliğinin çok önemli olduğuna inanmaktadır. 8 Ağustos 1956 sabahı, yaklaşık yarısı İtalyan olan 275 madenci her zamanki gibi madene girmiştir ancak çıkan büyük yangında 262 işçi trajik bir şekilde ölmüştür.

Kazadan sonra Bois du Cazier madeni 1967 yılında tamamen kapanmadan önce birkaç yıl daha faaliyetlerine devam etmiştir. Güvenlik sorunları, bazı iyileştirmelere rağmen, nihayetinde kapanmış ve zamanla, araziler bakıma muhtaç hale gelmiş ve binaların çoğu yıkılmıştır. Yıllar sonra eski işçiler, madenciler ve bölge sakinleri bir araya gelip, madencilik mirasını korumaya karar vermiş ve binayı bir müzeye dönüştürmüşlerdir (Şekil 2).

Şekil 2: Bois du Cazier Madenleri, Belçika – Müze olarak dönüşüm (Westwards, 2024).

Alanda yeniden inşa edilen binaların yanı sıra orijinal lokomotifler, kömür tekneleri ve geriye kalan birkaç yapı bulunmaktadır (Şekil 3). Ana bina sanayi devrimine odaklanan bir müzeye ev sahipliği yapmaktadır. Müze, Güney Belçika'daki kömür madenciliği, demir eritme ve ağır sanayi hakkında bilgi sunmaktadır. Yeniden inşa edilen tavan çerçevesinin altında, 1956 yılında meydana gelen maden kazasında hayatını kaybeden 136'sı İtalyan 262 kişi için bir anma alanı bulunmaktadır. Duvarlar, İtalyan ailelerin günlük yaşamlarını tasvir eden resimlerle kaplıdır. Ayrıca 8 Ağustos 1956'da meydana gelen maden kazasıyla ilgili müze de burada hayatını kaybeden göçmen işçilerin hikâyesini anlatmaktadır. İtalyanların yanı sıra diğer işçilerin çoğu da yabancısıdır.

Şekil 3: Bois du Cazier Madenleri, Belçika – Alandan farklı görseller (Westwards, 2024).

Halk Endüstriyel mirasın kırsal kalkınmada etkin bir şekilde kullanılabilmesi için, bu yapıların yeniden değerlendirilmesi önemlidir. Bu süreçte, atıl durumdaki eski fabrikalar, maden ocakları ve endüstriyel tesisler turizm, sanat ve kültürel etkinlikler gibi amaçlarla yeniden işlevlendirilir. Örneğin, eski bir maden sahasının müze haline getirilmesi, o bölgedeki ekonomik canlılığı artırır ve topluma tarihsel bir değer sunar. Endüstri yapılarının yerel- kırsal kalkınmaya katkıları üç başlık altında özetlenebilir;

Turizm ve ziyaretçi çekme potansiyeli: Endüstriyel miras, turistik çekim merkezleri olarak kırsal alanlarda önemli bir etkiye sahiptir. Maden müzeleri, demir yolları, endüstriyel yapılar ve bu tür alanlar, turistler için cazibe merkezi haline gelir.

İstihdam ve ekonomik gelişime katkıları: Endüstriyel miras projeleri, kırsal bölgelerde istihdam yaratmak ve ekonomik gelişimi desteklemek açısından önemli fırsatlar sunar. Bu projeler, eski endüstriyel

yapıların yeniden işlevlendirilmesi yoluyla birçok yeni iş alanı yaratabilir. Hem doğrudan hem de dolaylı olarak, bu tür projeler kırsal ekonomilerin canlanmasına katkıda bulunur. Örneğin, restorasyon çalışmaları, rehberlik hizmetleri, inşaat ve bakım işlerinden oluşan farklı sektörlerde istihdam sağlanır. Turizm, restoranlar, oteller ve perakende sektörü gibi alanlar büyürken, yerel üreticiler ve tedarikçiler için de yeni iş fırsatları doğar. Bu projeler ayrıca, kırsal alanlardaki küçük işletmelerin gelişmesine katkıda bulunarak, ekonomik çeşitliliği artırır. Endüstriyel miras projeleri, kırsal bölgelerde uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirliği destekler. Yerel girişimcilik ve Kobi'lerin gelişimi, bu projelerin sağladığı fırsatlar sayesinde teşvik edilir. Ayrıca, bu projeler yerel toplulukların bağımsızlığını artırarak, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlar.

Eğitim ve toplumsal farkındalık aracı olarak rolü: Endüstriyel miras, kırsal bölgelerde eğitim ve toplumsal farkındalık oluşturma açısından önemli bir araçtır. Bu projeler, hem eğitim fırsatları sunar hem de yerel halkın geçmişle bağ kurmasını sağlar. Endüstriyel miras projeleri, toplumsal farkındalık oluşturmak için sergiler, etkinlikler ve eğitim programları düzenler. Bu projeler, yerel halkı geçmişin değerini anlamaya teşvik eder ve kültürel mirasın korunmasını destekler. Halkın katılımı ve bilinçlendirme kampanyaları, mirasa olan ilgiyi artırır. Endüstriyel miras projeleri, sürdürülebilir kalkınma bilinci yaratır. Eğitim programları, çevre dostu uygulamalar ve yerel değerlerin korunması üzerine toplumsal bilinç oluşturur. Bu projeler, hem geçmiş hem de geleceği koruma açısından önemli bir rol oynar.

7. SONUÇ

Kırsal alanlar dünyada olduğu gibi Türkiye'de de değişim içerisinde. Bu değişim dünyadaki genel eğilimi izlese de her kırsal bölgede, hatta her yerleşmede farklı şekilde gerçekleşmektedir. Kırsal planlama sürecinde bu genel eğilimlerin farkında olarak yerelin kendine özgü varlığıyla hassas bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Kırsala yapılacak her türlü mimari-mekansal müdahalede doğaya etkileri iyi analiz edilmeli, yerel kodlara zarar vermeyen, onları dönüştürmeyen ve yok etmeyen yaklaşımlarla, insanın doğal yaşamın bir parçası olduğu bilinciyle hareket edilmelidir. Bu nedenle dönüşüm planlama süreçlerine yerel halkın katılımı oldukça önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğundan günümüze ayakta kalan endüstri yapısı bulunmaktadır. Çoğunluğu İstanbul ve yakın çevresinde yer almaktadır. Anadolu ve Trakya'da çoğu 20. yüzyıl başına dayanan yağ, iplik ve bez fabrika yapıları ile halı, kilim dokuma tezgahları, geleneksel un ve su değirmenlerine ait yapı ve kalıntılara rastlanabilmektedir. Ancak bu alanların korunabilmesi için kırsal alanlar, küçük ve orta ölçekli yerleşmeler yönünden kültürel miras envanter çalışmasının hızla tamamlanması ve mekansal ölçeğine uygun kalkınma politikaları ile uyumlu mekansal planlama ve tasarıma ihtiyaç olduğu görülmektedir. Orta ve küçük ölçekli

kentlerde endüstri mirasının korunması kültürel mirası, kentsel alanlar ve kırsal peyzajın geliştirilmesine katkı sağlayacak, aynı zamanda bu kentlerin ekonomik, kültürel çekiciliklerinin artırılmasına yolu ile bu kentlerin bölge ve kırsal alan üzerindeki hizmet kapasitesini yükseltecektir.

Kültürel mirasın önemli bileşenlerinden biri olan endüstri mirası kırsal kalkınmada stratejik bir rol oynamaktadır. Bir zamanlar kırsal yerleşimlerde yer alan endüstri alanlarının kullanılmadıkları dönemde aldıkları hasarlar restore edildikten sonra doğru bir analiz sonucu, yerel halkın ve sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla ihtiyaca ve istihdama yönelik işlevlendirilmeleri sonucu değerlendirilerek yeniden kullanımı, kırsal ekonomilerin canlanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Gelecekte bu tür projelerin desteklenmesi kırsal kalkınma açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Cawley, M. ve Gillmor, D., (2008). Integrated Rural Tourism: Concepts and Practice", *Annals of Tourism Research*, Cilt.35, S. 2, ss.316-337.
- Copic S., Dordevic J., Lukic T., Stojanovic V., Sukicin S., Besermenji S., Stamenkovic I., Tumaric A., (2014). Transformation of Industrial Heritage - an Example of Tourism Industry Development in the Ruhr Area (Germany), *Geographica Pannonica* • Volume 18, Issue 2, 43-50.
- European Commission, (2000). Europe, the World's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe'dan aktaran Taş ve ark., 2016, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0352&from=EN> (erişim tarihi: 11 Mayıs 2015).
- Çekirdek M., (2015). Türkiye'deki Akdeniz Tipi Yel Değirmenlerinin Endüstriyel Miras Bağlamında Korunması Ve Yeniden Değerlendirilmesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Tarihi Çevre Değerlendirilmesi Programı'nda hazırlanan yüksek lisans tezi.
- Deniz O. (2022). Kentsel Belleğin Sürekliliği Bağlamında Bir Kültürel Rota Önerisi: Bursa Endüstri Mirası Rotası, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezi.
- European Commission, (2011). Lessons for Integrating Tourism into Sustainable Rural Development'den aktaran, Taş ve ark., DG Environment News Alert Service, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/247na6_en.pdf (erişim tarihi: 20 Ağustos 2016)
- European Commission, (2016). Overview of EU Tourism Policy'den aktaran, Taş ve ark., 2016. https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en (erişim tarihi: 06 Eylül 2016).
- Eyüpgiller D. S., Güler K., (2023). Güney Marmara Kırsalında Zeytin Yetiştiriciliği ve Üretim Mirası Değerleri: Umurbey Kültürel Peyzajı Örneği, Disiplinlerarası Yaklaşımlarla Kırsal Endüstri Mirası, Editörler: Füsun Baykal, Arife Karadağ, ISBN: 978-605-338-433-5, Ege Üniversitesi Rektörlüğü, İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı, Basım ve Yayınevi Şube Müdürlüğü Bornova-İzmir, ss: 449-476.
- Friedmann, J. (1993), "Toward a Non-Euclidian Mode of Planning", *Journal of The American Planning Association*, 59:4, 482-485
- Habermas, J. (1987), "The Theory of Communicative Action", vol. 2., *Liveworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Translated by Thomas A. McCarthy. Boston, Ma: Polity Press
- Healey, P. (2010), *Making Better Places: The Planning Project in the Twenty-First Century*, Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Hibbard, M., S. Lurie (2013), "The New Natural Resource Economy: Environment and Economy in Transitional Rural Communities", *Society and Natural Resources*, 26 (7): 827-844
- ICOMOS Report, (2011). UNESCO World Heritage Center, <http://whc.unesco.org> Mining Sites of Wallonia (Belgium) No 1344rev.
- ICOMOS-TICCIH (2011), Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının Korunması için Dublin İlkeleri" http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf (erişim tarihi: 03.01.2025)
- Kaya Altay, İ. (2019). Orta ve Küçük Kentlerde Endüstri Mirasını Koruma: Silivri "Varnalı Yağ Fabrikası, International Conference on Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism (ICCAUA-2019) 9-10 May 2019, s: 549-567.
- Kaya M., Yılmaz C., (2018). Endüstri Miras Turizmi İçin Bir Örnek: Ayancık-Zingal Orman İşletmesi (Sinop), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XLIV*, 2018/1, 121-162
- Mikaeili M., Memlük Y., (2013). Kırsal Turizm ve Kültürel Turizmin Bütünleşmesi ve Kırsal Sürdürülebilir Kalkınma, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3 (2): 87-91.
- Mou L., Chiu C., Lan K., Yang C., Gan Z., (2024). Challenges and Opportunities in Transforming Rural Industrial Heritage: The Bingcun Cement Plant Case Study, *ICUEMS2024, E3S Web of Conferences* 565, 01024 .
- On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (erişim tarihi: 06.01.2025).
- Öğdül, H., (2019). Kırsal Alanların Değişimi ve Kırsal Planlama Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Mimarist*, 2019/3, ss: 41-49.
- Parlapan G., Ecemiş Kılıç S., Efe Güney M., (2023). İzmir Kenti ve Yakın Çevresinde Endüstriyel Miras Rotası Önerisi, *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(1), 2023, s. 89-113,

Soykan, F., (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi, Ege Coğrafya Dergisi, cilt.12, ss.1-11.

Stevanovic d., Arandjelovic M., Videnovic A., (2017). Industrial Heritage in the Functiona of Development of Rural Areas, Bulgaristan ve Avrupa’da Kırsal Alanlarda İnovasyon, Kalkınma ve Sürdürülebilirlik, Bildiriler Kitabı; Editör; Profesör Doktor Tanya Nedelcheva, Omda Yayınları.

Taş, İ., Eylemer, S., Şemşit, S., (2016).Kırsal Turizme Bütünleşik Yaklaşım: Avrupa Birliği Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl 9, Sayı 2, ss:877-904.

Westwards, 2024. <https://westwards.de/2024/09/bois-du-cazier/> (erişim tarihi: 06.01.2025).

Yan M., Li Q., Zhang J., (2023). Rethinking Industrial Heritage Tourism Resources in the EU: A Spatial Perspective, A Spatial Perspective. Land 2023, 12, 1510.

yenifikir

Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi
International Journal of Academic Research and Ideas

Cilt / Volume: 17

Sayı / Issue: 34

Erhan KORKMAZ
Yüksek Lisans Öğrencisi
Ankara Üniversitesi/Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi /
Halkbilimi
erhan.krkmzoglu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9744-6484>

Tıbbın Dönüşümünde Etiğin Yeri: Veganlık, Sağlık Uygulamaları ve Yeni Paradigmalar

*The Role of Ethics in the Transformation
of Medicine: Veganism, Health Practices
and New Paradigms*

Makale Kategorisi (Araştırma Makalesi / Research Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received:11.03.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:10.07.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Korkmaz E.(2025).Tıbbın Dönüşümünde Etiğin Yeri:Veganlık Sağlık Uygulamaları ve Yeni
paradigmalar, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 38-56
Korkmaz E. 2025). The Role of Ethics in the Transformation of Medicine: Veganism, Health Practices
and New Paradigms, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 38-56

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

The Role of Ethics in the Transformation of Medicine: Veganism, Health Practices and New Paradigms

Abstract

This study examines the relationship between veganism in modern medicine and traditional healing practices through a focus on health and ethical considerations. A qualitative methodology was employed, involving semi-structured interviews with 15 vegan participants and a subsequent thematic data analysis. The findings indicate that veganism is not merely a dietary preference, but rather a holistic lifestyle choice guided by concerns for animal rights, environmental consciousness, and ethical principles. While the participants mostly regard animal-based medical practices and pharmaceuticals as ethically problematic, they acknowledge the necessity of resorting to such treatments in life-threatening situations, creating a moral dilemma. Similarly, traditional healing methods can also involve the use of animal-derived substances, posing further ethical challenges for vegans. Nonetheless, the existence of purely plant-based remedies sparks interest among participants as a potential avenue for alternative healing. The study underscores that meticulously planned plant-based diets can be nutritionally adequate and underscores the necessity for improved medical education and awareness regarding veganism. Overall, the findings highlight the importance of addressing veganism's ethical and health-related dimensions comprehensively, signifying the need for innovative approaches to formulate health practices free from animal exploitation.

Keywords: Veganism, Animal rights, Ethnomedicine, Traditional healing, Modern medicine, Health ethics.

Tıbbın Dönüşümünde Etiğin Yeri: Veganlık, Sağlık Uygulamaları ve Yeni Paradigmalar

Öz

Bu makale, veganlığın modern tıp ve geleneksel şifa yöntemleri ile ilişkisini, etik ve sağlık boyutları çerçevesinde incelemektedir. Araştırmada, nitel bir yöntem benimseyerek 15 vegan katılımcıyla yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş ve tematik analiz yoluyla bulgular değerlendirilmiştir. Bulgular, veganlığın salt bir beslenme biçimi olmadığını, hayvan hakları, çevre duyarlılığı ve etik kaygıları içeren bütüncül bir yaşam tarzı olarak benimsendiğini göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, hayvan deneylerine ve hayvansal içerikli modern tıp uygulamalarını etik açıdan sorunlu bulmakla birlikte, hayati durumlarda bu uygulamalara başvurmak zorunda kalmaktan rahatsızlık duymaktadır. Geleneksel şifa yöntemleri de hayvansal kaynakları içerebildiği için veganlar için benzer ikilemler yaratmaktadır. Öte yandan, tamamen bitkisel reçetelerin varlığı, vegan bireylerde alternatif şifa yöntemlerine yönelik bir ilgi doğurabilmektedir. Çalışma, iyi planlanmış bitkisel diyetlerin sağlık açısından yeterli olabileceğini vurgulamakta ve doktor-hasta etkileşiminde veganlık konusundaki bilgi eksikliğinin aşılması gerektiğine işaret etmektedir. Sonuçlar, veganlığın etik ve sağlık boyutunu bütüncül olarak ele almanın gerekliliğini ortaya koymakta ve hayvan sömürüsüne dayanmayan sağlık uygulamalarının geliştirilmesi için yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Veganlık, Hayvan hakları, Etnotıp, Geleneksel şifa, Modern tıp, Sağlık etiği.

1. INTRODUCTION

Veganism is a rapidly expanding global lifestyle that draws interdisciplinary attention to its ethical, health, and environmental dimensions. Following the formal establishment of the Vegan Society in the UK in 1944 by Donald Watson, veganism was subsequently defined in 1979 as "a philosophy and way of living that seeks to exclude, as far as possible, all forms of exploitation and cruelty to animals for food, clothing, or other purposes, while promoting animal-free alternatives for the benefit of humans, animals, and the environment" (Türkmen, 2015). This definition extends beyond mere dietary practices, encompassing a broader ethical and philosophical stance. However, completely avoiding the use of nonhuman animals¹, -particularly within the pharmaceutical industry- remains a significant challenge. In essence, veganism represents not just a plant-based diet but a comprehensive rejection of animal exploitation, addressing its societal, environmental, and personal dimensions.

The theoretical discussions surrounding vegan philosophy have been enriched by new perspectives over time. Tom Regan, a prominent proponent of ethical veganism, contends that nonhuman animals possess inherent rights as "subjects of life." Regan emphasizes that nonhuman animals possess beliefs, desires, emotional experiences, memory, and an awareness of the future, as well as the capacity to experience pleasure and pain. These characteristics grant them intrinsic ethical value, independent of their usefulness to humans. Regan's approach advocates for recognizing nonhuman animals as members of the moral community (Regan, 1983; Türkmen, 2015). Gary L. Francione, with his abolitionist perspective, introduced a new dimension to animal rights debates. According to Francione, sentience is the fundamental criterion for inclusion in the moral community, rendering cognitive capacity irrelevant. He argues that as long as nonhuman animals remain property, welfare reforms serve only to ease human conscience rather than diminish exploitation, ultimately failing to curtail exploitation. In this regard, Francione advocates for the pre-legal recognition of nonhuman animals' right not to be treated as property. A distinctive feature of his theory is its emphasis on a nonviolent animal rights movement (Francione, 2000; Türkmen, 2015). Peter Singer, through his utilitarian framework, has shaped the critique of speciesism. He contends that all beings capable of experiencing physical and

psychological suffering hold equal ethical value and that discrimination based on species is no different from discrimination based on race or gender. In his book *Animal Liberation* (2018), Singer criticizes the use of intelligence or cognitive ability as a criterion for ethical consideration. He highlights that some nonhuman animals may possess cognitive capacities comparable to those of individuals with intellectual disabilities, thereby challenging the legitimacy of species-based ethics (Türkmen, 2015).²

The rise of veganism has become a part of a global transformation, positioned at the intersection of animal rights activism, environmental protection, and ethical health debates. Especially since the second half of the 20th century, the rise of environmental crises and growing awareness of animal rights have paved the way for its adoption by a broader audience. Beyond individual choices, veganism raises profound ethical and structural questions regarding its interaction with modern healthcare systems and medical practices. Consequently, the relationship between veganism, healthcare systems, and traditional medical practices offers a compelling domain for further exploration.

2. VEGANISM AND HEALTH: PERSPECTIVES FROM MODERN AND TRADITIONAL MEDICINE APPROACHES

Modern healthcare systems, which were shaped by the rise of scientific medicine in the 19th century, are built upon laboratory research and technological advancements. However, the widespread use of animal experiments and the inclusion of animal-derived ingredients in many pharmaceuticals present significant ethical dilemmas for individuals with heightened moral concerns. The assumption that animal experiments are essential for scientific progress creates a tension between the pursuit of objective knowledge and respect for the rights of nonhuman animals (Çekem & Kamözüt, 2024). From the perspective of feminist care ethics, this tension reflects a "false dilemma" suggesting that scientific advancement must inherently conflict with ethical values. Recent arguments emphasize that better treatment of nonhuman animals is not only an ethical necessity but also crucial for the reliability of scientific methods and outcomes. Improving laboratory practices can enhance research quality and reduce the suffering of nonhuman

¹ In this article, the term "nonhuman animal" is employed instead of the more commonplace "animal" to refer to beings other than humans. This approach challenges the traditional ontological divide between "human" and "animal," as well as the reduction of all nonhuman animals into a single, generalized category labeled as "animal." However, terms such as "animal liberation," "animal rights," "animal welfare," "animal testing," and "animal-based..." are presented as they appear in the existing literature. The alteration of these established concepts could hinder the reader's understanding, given their conventional use in

academic discourse.

² Additionally, although Singer does not explicitly mention it in his writings, he is often associated with a scenario known as the "Paris Exception," where he is said to adopt a pragmatic stance, suggesting that minor ethical compromises can sometimes be acceptable if they lead to greater overall benefits (Türkmen, 2015). This utilitarian approach sets Singer apart from stricter ethical frameworks advocated by theorists like Francione and Regan.

animals (Despret, 2004; Haraway, 2008; as cited in Çekem & Kamözüt, 2024). The belief in the "inevitability" of animal experiments is increasingly being questioned on historical and methodological grounds. Çekem and Kamözüt (2024) stress how erroneous generalizations about human anatomy frequently stem from the misuse of animal models, occasionally hindering rather than propelling scientific progress. Conversely, alternatives such as synthetic substitutes for horseshoe crab blood have been shown to offer cheaper, more reliable, and sustainable solutions without exploiting nonhuman animals. Yet, institutional and legal constraints often delay their widespread adoption. This scenario highlights both the scientific and ethical implications of viewing animal experiments as the sole viable solution.

Most approaches in medical ethics assess animal experiments through either utilitarianism (maximizing overall benefit) or deontological ethics (recognizing animals as beings with inherent rights) (Singer, 2018; Regan, 1983). However, a more necessary perspective shifts the focus from merely "reducing suffering" to acknowledging nonhuman animals as subjects of life. This viewpoint advocates scientific practices that consider the emotions and behaviors of nonhuman animals, ensuring that conditions are established that respect their well-being alongside human interests. The recognition of nonhuman animals not as passive "test subjects" but as participants -or at the very least stakeholders whose harm must be minimized- offers a more ethically and methodologically consistent framework (Hadfield & Haraway, 2019; as cited in Çekem & Kamözüt, 2024).

In conclusion, ongoing debates over the scientific validity and necessity of animal experiments raise new ethical questions in medical discourse. Approaches such as feminist care ethics challenge the conventional, ethically indifferent stance of mainstream science by moving beyond the false dichotomy of "scientific progress vs. nonhuman animal welfare." They demonstrate that ethical and scientific goals can be pursued simultaneously. This perspective emphasizes that treating nonhuman animals not as mere "objects of care" but as sentient beings deserving of care and attention can also enhance research quality. Thus, the mounting criticism of animal experiments in modern healthcare systems is not merely a matter of "conscience" or "anti-science" sentiment but signals the potential for a more innovative and reliable scientific paradigm (Çekem & Kamözüt, 2024).

A significant proportion of contemporary pharmaceuticals and treatments have been developed and tested through the use of animal experimentation. Additionally, the pharmaceutical industry frequently utilizes animal-derived ingredients such as gelatin and lactose in drug production. The ongoing debates over the scientific foundations and necessity of animal

experiments go beyond ethical concerns, necessitating a comprehensive re-evaluation of medical ethics and practices. These discussions also require a deeper understanding of the historical and institutional underpinnings of healthcare systems, which reflect modern medicine's systemic reliance on animal-based research. Critiques from vegan individuals highlight this dependency, raising awareness about the need for developing viable vegan alternatives within healthcare systems.

Although modern medical science is a relatively recent development, research in medical anthropology indicates that folk medicine (ethnomedicine) and folk botany (ethnobotany) have been practiced for centuries, often integrating cultural, religious, and mystical beliefs with local knowledge (Kaplan, 2010). Various methods such as herbal remedies, acupuncture, homoeopathy, and Ayurveda have deep historical roots. In Anatolia, for example, practices involving *peganum harmala* reflect a convergence of medicinal and spiritual traditions (Kaplan, 2020). Similar to modern medicine, folk healing sometimes incorporates animal-derived materials. In traditional Chinese medicine, body parts of nonhuman animals like "rhinoceros horn" (Roth et al., 2024; Portala, 2024), "bear bile" (Feng et al., 2009), and "tiger bones" (Neme, 2010)- are frequently used. In Türkiye, animal products like fat and bone are often added to healing mixtures. A study by Gönenç et al. (2024) on nonhuman animal-based folk beliefs in southeastern Türkiye found that hedgehog fat is used to prepare drinks for treating diabetes, while turtle blood is sought for remedies against cancer and other diseases. Donkey milk is commonly consumed, especially for respiratory issues or certain types of cancer, and asthma sufferers and those with chronic coughs often drink boiled donkey milk. Moreover, materials derived from venomous animals, such as scorpions or snakes, are also incorporated into ointments intended for the treatment of hair loss and ocular diseases. These practices offer insights into the intricate relationship between humans and nonhuman animals, as well as the role of healing practices that are deeply intertwined with beliefs, symbolism, and rituals. Consequently, nonhuman animals become essential components of both physical healing and folk traditions in these regions.

On the other hand, folk medicine, particularly ethnobotanical research (also known as folk botany), has yielded a substantial body of knowledge regarding the medicinal use of plants. As seen in the example of *peganum harmala* (Kaplan, 2020), folk medicine in Anatolia predominantly relies on plant-based practices, thereby offering a relatively compatible alternative for vegans. Traditionally, *peganum harmala* has been used for protection against the evil eye and the treatment of various illnesses, believed to offer both physical and spiritual healing before the rise of modern medicine. In different regions, *peganum harmala* practices may be accompanied by magic, religious rituals, or animal-

derived additives -such as mixing with animal fat to create ointments. This approach underscores the importance of a holistic approach in folk medicine, where healing extends beyond the physical body to include the spirit, integrating spiritual and cultural beliefs with therapeutic practices.

A common challenge in both modern and traditional healthcare practices is their reliance on animal experiments and animal-derived ingredients. Vegan individuals emphasize that such practices are present not only in modern pharmaceutical industries but also within long-standing folk medicine traditions, leading many to seek alternative solutions. Ethnobotanical research can play a key role by exploring plant-based treatment methods from various regions, fostering the ethical and sustainable development of traditional knowledge. While folk remedies often combine medicinal plants with animal-based ingredients, it is argued that these plants alone could offer similar benefits, making them more compatible with vegan principles. A more inclusive and critical approach in ethnomedicine reveals that traditional healing practices are not merely "ancient" or "mystical" rituals but repositories of centuries-old knowledge that can be reinterpreted in light of modern ethical considerations. This reinterpretation has the potential to ameliorate the perceived contradictions between folk medicine and veganism, thereby fostering greater compatibility through plant-based treatments. Consequently, a shift in both modern medicine and traditional healing practices toward non-exploitative, plant-based alternatives could make healthcare systems more ethical and sustainable while concurrently deepening the discussions on veganism's role in health.

Finally, these ethical and practical critiques of healthcare systems also influence the broader social debates surrounding the dietary habits of vegan individuals. A common non-vegan argument³ is the claim that "vegan diets are unhealthy." This assertion is often based on the assumption that plant-based diets lack essential nutrients like protein, iron, vitamin B12, or

calcium. In response, vegans frequently cite scientific evidence to counter these claims, using health-based research to demonstrate that well-planned vegan diets can meet all nutritional requirements and effectively challenge these misconceptions.⁴

3. THE EXTANT LITERATURE AND CONTRIBUTIONS TO IT

The extant literature in Türkiye has addressed the interactions between vegan individuals and modern healthcare or traditional healing systems from a limited perspective. This narrow focus makes it difficult to develop a comprehensive understanding of the challenges vegans face within modern healthcare frameworks and their role in broader societal debates. Current research has yet to comprehensively explore the health-related discourses of vegan individuals or their responses to non-vegan arguments. Moreover, the absence of studies examining differences in vegans' health perceptions and the contradictions these perceptions create with modern medical systems reveals a significant gap in literature. Addressing this gap requires developing a fresh perspective to better understand the complex interactions between vegan individuals and healthcare systems. Both modern medicine and traditional healing practices contain conflicting dynamics that shape vegan perceptions of health. The reliance on modern medicine in animal experiments may conflict with the ethical sensitivity of vegans, raising a salient question "Could this ethical tension drive vegans toward traditional healing practices?" Answering this question demands a thorough examination of how vegan individuals approach these alternatives and the practical and ethical challenges they encounter when adopting such methods.

The existing literature addresses the relationship between vegan individuals and healthcare systems from various perspectives.⁵ The study by Şener and Kaplan (2024) focuses on the potential health effects of vegan diets, evaluated from the perspective of halal nutrition.⁶

³ This study focuses exclusively on the relationship between veganism and health. Beyond being merely a dietary practice, veganism also represents an ethical stance that is rooted in animal rights and opposition to speciesism. Consequently, when responding to non-vegan arguments, vegans address not only health-related concerns but also ethical, environmental, and social dimensions. For instance, on the ethical front, vegans often confront claims such as "Nonhuman animals exist to serve humans." Environmentally, objections such as "The impact of animal agriculture on climate change is exaggerated" are frequently raised. On the social level, arguments such as "Veganism is inaccessible and classist" or "Veganism contradicts cultural practices" are often encountered. However, for the sake of narrowing the scope, this article focuses solely on arguments related to health.

⁴ On online platforms such as YouTube and Instagram, prominent vegan medical professionals, including Suat Erus and Murat Kınikoğlu, frequently cite scientific studies to emphasize that a well-balanced vegan diet can meet all the essential

nutritional requirements often cited by non-vegans as being deficient. These medical professionals also highlight the effectiveness of vegan diets in preventing various chronic diseases, often citing the reduced risk of cardiovascular diseases, diabetes, and hypertension. Plant-based diets are also recognized for their protective role in preventing obesity and certain types of cancer. For a more detailed analysis, see: Dr. Erus – VSP, 2025; Dr. Kınikoğlu, 2025, among others.

⁵ Given the scope of this study, the existing literature has been limited to research conducted on vegans in Türkiye. This limitation was necessary due to the study's phenomenological perspective.

⁶ The concept of halal in Islamic law refers to foods that do not contain alcohol, pork, blood, or the meat of nonhuman animals that have not been slaughtered according to Islamic guidelines. This concept is regarded not only as a religious requirement but also as an important standard for health and safety among Muslims. In Islam, halal consumption mandates that food be both halal (lawful) and tayyib (pure and wholesome), as stated

While the study highlights the risks associated with protein and calorie deficiencies, it also emphasizes the benefits of nutrients such as fiber, polyphenols, and antioxidant vitamins. Additionally, it discusses the positive effects of well-planned vegan diets on conditions like diabetes, obesity, metabolic syndrome, fibromyalgia, and cardiovascular diseases. However, this study does not offer a detailed analysis of the ethical and structural challenges that vegan individuals encounter within modern healthcare systems. Instead, it concentrates on the similarities and differences between vegan and halal dietary practices.

A study by Özer Altundağ and Payas (2024) examined the specific nutritional needs of vegan and vegetarian athletes, emphasizing the challenges of maintaining muscle creatine stores and adequate protein intake on plant-based diets. The study concluded that a well-balanced vegan or vegetarian diet can provide sufficient micro- and macronutrients for athletes, underscoring the importance of professional nutritional support. It also suggests that vegan and vegetarian athletes may gain an advantage in endurance sports due to their higher consumption of complex carbohydrates (Barnard et al., 2018; as cited in Altundağ & Payas, 2024). However, deficiencies in animal-based nutrients such as protein, calcium, iron, and vitamin D are more common in these groups, making professional guidance essential for addressing these gaps. The study also notes that while endurance athletes benefit from complex carbohydrates, strength athletes require higher protein intake (Ciuris et al., 2020; as cited in Altundağ & Payas, 2024). Nutritional supplements and ergogenic aids are recommended, along with sport-specific dietary plans. The authors emphasize the need for further research on sports nutrition to better understand athletes' dietary needs across different sporting disciplines.⁷

No studies have been found in the literature examining the relationship between traditional healing practices and veganism. Consequently, questions about how these practices are perceived and whether they are preferred by vegan individuals remain underexplored. A review by Akbulut and Yeşilkaya (2021) emphasizes that a vegan diet can be adequately and sustainably maintained at every stage of life. The study details the health benefits of plant-based foods while highlighting the importance of addressing potential nutrient deficiencies and the need for proper dietary planning. It also indicates that vegan diets, due to their high fiber content and low levels of total and saturated fats, are associated with positive health outcomes such as healthy body weight, lower blood sugar, reduced cholesterol

levels, and lower blood pressure. However, the study notes that if not carefully managed, deficiencies in vitamin D and vitamin B12 could lead to reduced bone mineral density, increased fracture risk, and osteoporosis. While the study discusses the advantages and drawbacks of vegan diets based on modern medical research, it does not explore the relationship between veganism and traditional medical practices. By presenting health solely through the lens of modern medicine, the study risks overlooking alternative approaches and the potential impact of traditional methods on health.

Tunçay's (2018) study highlights that veganism is not merely a dietary choice but also an ethical lifestyle. The research delves into the ethical, environmental, and health-related motivations behind vegans' decisions to abstain from animal products, offering a comprehensive perspective on how these choices impact daily life and overall health. Based on several studies, Tunçay concludes that ethical concerns and animal rights are the primary motivations for vegan and vegetarian individuals, with health-related reasons often being of secondary importance. The findings suggest that vegan diets can offer health benefits over omnivorous diets; however, without proper planning, potential risks such as vitamin B12 deficiency, anemia, obesity, and increased susceptibility to cardiovascular diseases due to high carbohydrate consumption may emerge. In a separate study with Bulut, Tunçay emphasizes the historical background of veganism as a philosophy of life and an ethical stance (Bulut & Tunçay, 2016). This research identifies various factors influencing the choice of veganism and vegetarianism, including respect for sentient life, ethical opposition to animal exploitation, ecological concerns, and religious beliefs. The study questions the societal and cultural uses of nonhuman animals, exposing the contradictions between these practices and the principles of veganism. The study also discusses how meat consumption is associated with masculinity and vegetable consumption is linked to femininity in gendered social structures. The findings indicate that vegan and vegetarian lifestyles are not merely dietary choices but life philosophies that are intrinsically linked to a profound respect for nonhuman animals, nature, and living beings. Additionally, individuals who adopt this lifestyle often oppose not only animal exploitation but also more extensive social inequalities. Topics such as the association of meat consumption with social status and gender constructs are also addressed (Tunçay & Bulut, 2016). While these two studies offer valuable insights into the ethical and philosophical dimensions of veganism, they also exhibit certain limitations. For instance, neither study directly

in Qur'an (Al-Baqarah) 2:168. The term "halal" signifies adherence to Islamic requirements, whereas "tayyib" encompasses the quality, safety, and nutritional value of food. This dual requirement serves as an essential criterion for Muslims, fulfilling both religious and health-related concerns (Latif & Rahman, 2022: 43; Iqbal et al., 2020: 17; as cited in Şener & Kaplan, 2024).

⁷ Although the study notes that deficiencies in animal-based protein, calcium, iron, and vitamin D are more common among vegan and vegetarian athletes, it appears to overlook the potential of plant-based alternatives—such as soy, leafy greens, and almonds—to address these nutritional gaps. This oversight may lead to the erroneous conclusion that nutrients like protein and calcium can only be obtained from animal products.

examines how vegan individuals define health or addresses their personal discourse on health. Moreover, there is no exploration of their interactions with modern or traditional healthcare systems. These gaps hinder a more comprehensive understanding of how vegan individuals approach health practices and engage with healthcare systems. Nevertheless, these studies make significant contributions by emphasizing that veganism should be considered not just a dietary preference but a broader social, cultural, and ethical phenomenon.

The study conducted by Tekten Aksürmeli and Beşirli (2019) aims to describe how veganism is shaped not only as a dietary practice but also as an element of identity. Focusing on personal narratives, the research explores how individuals decide to adopt and sustain a vegan lifestyle, while also examining how the concept of the "other" is constructed in interactions with non-vegan individuals. The field research data indicates that veganism does not represent a singular or homogeneous identity; instead, it encompasses various definitions and expressions that are unique to everyone. Despite this diversity, certain commonalities in vegan practices and identity formation have been identified. In alignment with the findings of Tunçay and Bulut (2016), the study emphasizes that veganism extends beyond avoiding animal products to encompass broader consumption choices, such as cosmetics, clothing, and cleaning products, thereby establishing itself as a comprehensive identity and lifestyle. The participants' experiences vary depending on whether their vegan choices are driven by ethical or health-related motivations. Health-related decisions tend to have looser connections with non-vegan social circles. Additionally, individuals' proximity to or distance from vegan activist movements contributes to diverse expressions of vegan identity. While this study draws directly from the participants' accounts, it does not thoroughly examine the influence of health practices or perceptions of health on identity formation. This limitation offers a narrow perspective on how vegan individuals engage with healthcare systems. Notwithstanding this limitation, the insights regarding the identity dimension of veganism serve as a complementary foundation for exploring the ethical and health-related aspects addressed in our study.

In light of the literature discussed above, the present study aims to explore vegans' approaches to modern medicine and traditional healing practices, their ethical stance toward animal experiment-based medications and treatments, and their responses to non-vegan arguments. Additionally, the study seeks to understand the formation of vegan identity and the ethical dimensions of its relationship with health. Existing research on veganism inadequately addresses how vegan individuals interact with modern healthcare systems and traditional healing practices. For instance, there is a lack of comprehensive studies examining the ethical dilemmas faced by vegans in medical practices that involve animal experimentation or their practical approaches to traditional healing methods. Furthermore, how vegan

individuals' perceptions of health are shaped within the context of identity formation and social interactions is a topic that remains underexplored. This study aims to interpret the differences in health perceptions among vegan individuals, their ethical critiques of modern medicine and traditional healing practices, and the individual and societal implications of these approaches. The methodology and the findings will be detailed in the following sections.

4. METHODOLOGY

This study is a qualitative research project that aims to understand vegan individuals' approaches to modern medicine and traditional healing practices, their ethical stance toward animal experiment-based medications and treatments, and their responses to non-vegan arguments. The research employs thematic interpretation, a method commonly employed in social sciences, to explore participants' experiences in depth. Adopting a phenomenological approach, the study seeks to interpret experiences. Participants' perceptions of modern medicine, traditional healing methods, and non-vegan criticisms are evaluated based on their personal experiences.

To ensure diversity, 15 individuals from different age groups, each with at least one year of vegan experience, were selected. The study's sample was formed using a combination of purposive sampling and subsequently snowball sampling techniques. Initially, the first participants who met the study's criteria (being vegan for at least one year) were reached through vegan social media groups, forums, and civil society organizations. Subsequently, other potential participants were reached through the referrals of these participants. The participants were selected from major metropolitan areas—specifically, from Istanbul, Ankara, and Izmir. The primary reason for choosing these cities is that they are the main centers where vegan communities, social networks, and resources are most concentrated in Türkiye. This concentration facilitated access to participants determined by the purposive sampling strategy, in line with the nature of qualitative research. The "FINDINGS AND INTERPRETATION" includes a table of demographic information, which provides readers with a clearer understanding of the diversity and structure of the research group.

The data was collected through semi-structured interview questions. Depending on the participants' availability, the interviews were conducted using various methods, including face-to-face interactions, online platforms, and written responses from a few participants. All data were recorded either as audio files or written responses and subsequently transcribed verbatim. The interview questions were designed to facilitate an in-depth examination of vegan individuals' responses to modern medicine, traditional healing practices, and non-vegan arguments. These questions are provided in the appendix at the end of the article to provide readers with

more insight into the research process and the content of the questions.

The collected data was carefully reviewed, with interview transcripts and written responses categorized around specific themes. Throughout this process, a careful evaluation was conducted while maintaining the integrity of the data set, and significant themes were identified. The goal was to meaningfully classify these themes and highlight key points reflecting participants' personal experiences. This methodological approach provided a suitable framework for comprehending both individual and societal trends.

Written consent was obtained from all participants, and the data was anonymized by confidentiality principles. Ethical standards were rigorously followed throughout the research process to ensure that no harm came to the participants.

5. FINDINGS AND INTERPRETATION

This section presents the findings derived from interviews with 15 vegan individuals. The demographic characteristics of the participants, summarized in Table 1, reveal several key features of the sample group. The age of participants ranges from 22 to 43, however, the mean age of 29.27 and the median age of 27 indicate that the sample predominantly consists of young adults in their late twenties and early thirties. Regarding the duration of their vegan practice, which spans from 1 to 11 years, the mean of 5.03 years and a median of 5 years suggest that the participants are not recent converts but rather individuals with substantial, long-term experience in veganism. This depth of experience strengthens the validity of the insights they shared. The gender distribution of the sample is nearly balanced, with 7 participants identifying as male (47%), 7 as female (47%), and one as non-binary (7%). In terms of educational attainment, the sample is characterized by a remarkably high level of education: 53% (8) of participants hold a master's degree and 7% (1) have a doctorate. The participants are geographically concentrated in Türkiye's largest metropolitan areas, with 7 from Istanbul, 7 from Ankara, and 1 from Izmir. These demographic features highlight that the findings of this study primarily reflect the experiences of a young, highly educated, and urban group of vegans with significant experience in their lifestyle.

Age		
Mean = 29.27		Median = 27
Min. = 22		Max. = 43
Vegan Year		
Mean = 5.033		Median = 5
Min. = 1		Max. = 11
Gender		
Gender	Frequency	Percentage
Male	7	46.67
Female	7	46.67
Non-binary	1	6.67
Total	15	100.00
Education		
Education	Frequency	Percentage
Undergraduate	6	40.00
Master	8	53.33
Doctorate	1	6.67
Total	15	100.00
City		
City	Frequency	Percentage
Ankara	7	46.67
İstanbul	7	46.67
İzmir	1	6.67
Total	15	100.00

Table 1: Some Statistics and Percents about Variables

The interviews were designed to explore participants' personal experiences with veganism, their perceptions of modern medicine and traditional healing practices, their views on the relationship between veganism and public health, and their responses to non-vegan arguments. The findings were subsequently categorized into five main themes:

- The Transition to Veganism and Motivations
- Health Experiences of Vegan Individuals and Interactions with Modern Medicine
- Approaches to Traditional Medical and Healing Practices
- Ethical Evaluations and Approaches Toward Modern Medicine
- Veganism and Public Health: Societal Benefits and Responses to Claims of Unhealthiness

Nickname	Age	Gender	Education	City	Vegan Year
Doğa	34	Male	Master	İstanbul	4 years
Toprak	24	Female	Master	İstanbul	5 years
Deniz	37	Non-binary	Undergraduate	İstanbul	4 years
Gökçe	41	Female	Master	İstanbul	11 years
Çınar	35	Male	Doctorate	Ankara	10 years
Ada	43	Male	Undergraduate	Ankara	5 years
Papatya	24	Female	Undergraduate	Ankara	4 years
Bulut	27	Male	Master	Ankara	4 years
Nehir	29	Male	Master	İzmir	6 years
Yağmur	23	Female	Master	Ankara	5 years
Kardelen	25	Female	Master	İstanbul	4.5 years
Meltem	24	Female	Undergraduate	Ankara	1 year
Yıldız	23	Male	Undergraduate	İstanbul	6 years
Ekin	28	Female	Master	Ankara	5 years
Fırtına	22	Male	Undergraduate	İstanbul	1 year

Table 2: Participant Table

5.1. The Transition to Veganism and Motivations

Veganism is regarded as a philosophy of life and an ethical stance that extends beyond food consumption. Various social, psychological, and cultural factors shape individuals' transitions to veganism and play a motivating role in their decisions. The in-depth interviews conducted in this study revealed that participants adopted veganism through diverse motivations, experiences, and reflective processes. Among all participants, the prevailing and most dominant motivation was the ethical concerns which are grounded in principles such as recognizing nonhuman animals as sentient beings, rejecting their treatment as commodities, and opposing the violation of their rights to freedom. Most participants emphasized that exploiting nonhuman animals -whether for food, labor, cosmetics, or other purposes- represents a fundamental moral issue. For instance, one participant articulated the primacy of ethical motivations, stating, "Just because it's ethical" (Çınar, 10 years). Another participant similarly remarked, "Even if animals didn't suffer, we still have no right to violate

their right to life" (Papatya, 4 years), clearly expressing opposition to human dominance over other species.

In addition to ethical concerns, some participants emphasized that their decision to adopt veganism was reinforced by considerations related to health and scientific research. For instance, one participant said, "I took some courses on heart health, and that got me looking into the effects of animal consumption" (Doğa, 4 years), highlighting the influence of academic and medical knowledge in shaping personal decisions. Another participant explained, "I was worried I wouldn't stay healthy if I went vegan, that's what made me decide to do some research" (Deniz, 4 years), demonstrating how initial doubts about nutrition were eventually resolved through scientific evidence. Thus, while ethical motivation remains the primary factor for many participants, health and nutrition-related concerns often serve as supporting or accelerating catalysts in the transition to a vegan diet.

Environmental and ecological concerns emerged as another prominent motivational factor. Several participants emphasized the detrimental impact of the animal agriculture industry on the natural world, and they further highlighted the inequitable use of natural resources as influential in their decision-making process. Moreover, some participants noted that growing up in rural areas and their intimate connection to nature have heightened their awareness of the contradictions inherent in exploiting nonhuman animals. One participant expressed this sentiment clearly: "I was born in a village, and I spent my childhood around animals. City life takes that compassion away" (Ada, 5 years). This statement reflects the interplay between ecological awareness and ethical sensitivity.

Societal and cultural factors also play a significant role in the transition to veganism. Family pressure, long-standing eating habits, and reactions from one's immediate surroundings have the potential to delay or complicate participants' decisions. For instance, one participant stated, "While I was living with my family, there weren't any vegans around; cultural prejudices held me back" (Kardelen, 4.5 years), highlighting the importance of social support and role models in facilitating this process. On the other hand, factors such as spending time with vegan friends or receiving recommendations for relevant documentaries and books can facilitate this transition, as noted by a participant, who stated, "Spending time with vegan people was a catalyst for me when I couldn't change my eating habits yet" (Meltem, 1 year), reflecting the power of peer support and social networks on this process.

Personal transformation and identity construction emerge as another key dimension of this process, with participants describing veganism not merely as a dietary practice but as a comprehensive worldview and lifestyle. Many noted that while they initially interpreted concepts like animal rights through the lens of justice and morality -traditionally viewed as anthropocentric- they developed

a “beyond-species” moral sensitivity after adopting veganism. One participant reflected on this shift, stating, “When I watched Earthlings, I realized how human-centered my efforts to live ethically and justly had been. It was a radical confrontation” (Ekin, 5 years), emphasizing the nature of the identity transformation. Another participant shared, “That awareness struck me, and I realized what was being done to animals was wrong” (Nehir, 6 years), providing an example of how a moment of insight can trigger the construction of a vegan identity.

The findings reveal that the transition to veganism is a multidimensional process. While ethical concerns emerge as the primary driving force for most participants, factors such as health, environmental issues, and social support or barriers also play significant roles in shaping individual decisions. The narratives of participants suggest that veganism is not merely a dietary choice but also an identity and moral stance reconstructed on the foundation of animal rights. In this context, beyond its philosophical dimension rooted in the critique of speciesism, the struggle with social environments and cultural norms also shapes the transition process. Therefore, it can be concluded that veganism is not a one-dimensional choice but rather a comprehensive transformation that emerges at the intersection of personal, social, and ethical dimensions.

5.2. Health Experiences of Vegan Individuals and Interactions with Modern Medicine

The effects of a vegan diet and lifestyle on individual health, as well as how vegan individuals interact with modern medical services, are among the most notable topics in current research. In this sense, participants’ experiences can be evaluated within two main frameworks: (1) the effects of veganism on physical and psychological health and (2) the relationship between vegan individuals and modern medical services.

A large proportion of participants emphasized that a vegan diet had particularly positive effects on digestion and metabolism. Many reported that chronic digestive problems, such as constipation and bloating, either disappeared or significantly diminished. One participant (Deniz, 4 years) shared, “Before I went vegan, I had chronic constipation... Once I started eating a plant-based diet, those problems went way down”, highlighting the importance of fiber-rich plant foods in regulating bowel movements. Similarly, “I’ve got to go to the toilet more often, and it keeps my bowels comfortable.” (Firtına, 1 year) reflects a positive experience with digestive health. Participants also reported improvements in skin health, allergic reactions, and energy levels. For instance, Doğa (4 years) with the explanation of “My allergy symptoms are way better, and that oily eczema on my forehead is a thing of the past” suggests that certain components in animal-based foods or additives may act as triggers. Improvements in skin oiliness, acne, and eczema were frequently

mentioned in participants’ reports. Additionally, one participant (Kardelen, 4.5 years) noted, “I’m full of energy since I started eating vegan. At the very least, I am not collapsing onto the couch after meals anymore, since I no longer consume heavy animal proteins,” indicating a general feeling of lightness in the stomach and body. On the other hand, the majority of participants emphasized the importance of conscious nutrition and regular blood tests. This serves as a warning against the common assumption that veganism is inherently healthy under all circumstances. As one participant explained (Çınar, 10 years) “I had a B12 deficiency when I was younger, but once I started paying attention, I didn’t have such a problem again” underscoring the importance of supplements and regular health monitoring for sustainable well-being. Some participants also highlighted the potential risks of unbalanced plant-based diets. For example, “When I eat too little legumes or grains, I end up compensating with other carbs, which leads to an imbalanced diet” (Ada, 5 years), underlining the importance of proper planning for adequate protein, vitamin, and mineral intake. Another participant (Toprak, 5 years) warned, “Rapid weight loss can lead to unexpected consequences like gallstones” stressing the risks of excessive weight management. On a psychological level, most participants noted that the ethical motivations behind their vegan lifestyle provided a sense of mental ease and moral peace. One participant (Ekin, 5 years) stated, “Since I became vegan, I have experienced the psychological relief of making an ethical choice almost every day” suggesting that veganism may positively affect the emotional well-being of individuals concerned with animal rights.

Most vegan participants reported encountering bias and lack of knowledge when interacting with healthcare institutions. One participant (Toprak, 5 years) shared, “The doctors didn’t know much about veganism, which made things tough. I was always told to eat meat, and they thought my vitamin D levels were low.” suggesting that medical education in Türkiye and many other countries has yet to incorporate comprehensive content on plant-based diets. Similarly, another participant (Deniz, 4 years) stated, “I’ve never met a healthcare professional who’s researched plant-based nutrition” reinforcing this observation. Additionally, “A doctor told me, ‘I eat X number of cows per year, I enjoy dealing with vegans’” (Kardelen, 4.5 years), illustrating how some physicians’ attitudes can create discomfort in doctor-patient relationships. However, there were also supportive and accommodating experiences. One participant (Bulut, 4 years) noted, “When I told my family doctor I was vegan, they responded with understanding and simply advised me to add a little more olive oil to my salads” demonstrating how knowledgeable and open-minded doctors can provide constructive advice. Similarly, “I asked my dermatologist to recommend a vegan sunscreen, and they happily did” (Firtına, 1 year), highlighting that medical services can be adapted to patient preferences. Most participants said they had better outcomes when they took an informed and assertive role in their interactions with doctors.

The findings of the study indicate that a vegan diet provided many participants with digestive ease, improved skin health, higher energy levels, and psychological well-being. However, as with any dietary approach, a lack of planning, knowledge, and awareness can lead to negative consequences. Participants frequently emphasized the importance of monitoring B12, iron, and other essential micronutrients and taking supplements when necessary. The study also highlights a lack of knowledge and biases among healthcare professionals regarding veganism, with some participants reporting negative interactions, including dismissive or condescending attitudes, while others described more positive experiences with understanding and capable healthcare professionals who offered plant-based dietary recommendations. These findings underscore the need for greater recognition of veganism in the medical field and the development of educational programs for healthcare professionals. Overall, the effects of veganism on health appear to be closely linked to individual differences, dietary planning, and awareness levels. The predominant opinion among the study participants was that a conscious and well-planned vegan lifestyle was physically and psychologically fulfilling. Additionally, the pervasive bias and lack of knowledge within modern healthcare systems require vegan patients to be more vigilant, express their needs with greater clarity, and, when necessary, seek alternative sources of consultation.

5.3. Approaches to Traditional Medical and Healing Practices

Participants' responses to questions about "traditional medicine" or "alternative healing" methods indicated a wide range of attitudes toward these practices. This diversity can be categorized into four main groups: (1) those who completely reject such methods, (2) those who conditionally or selectively accept them, (3) those who partially incorporate them into their lives, and (4) those who fully endorse these approaches.

A group of participants expressed an openness to trying or already incorporating herbal remedies and medicinal teas into their health practices. For instance, one participant (Gökçe, 11 years) stated, *"It's way better to use the healing power of plants, which is basically what the pharmaceutical industry is all about"* reflecting the belief that traditional methods serve as the foundation of modern medicine. Similarly, another participant (Yıldız, 6 years) emphasized a convergence between natural methods and evidence-based medicine, stating, *"I support the use of herbal remedies... If there's scientific evidence, they're worth trying"*. Additionally, the everyday use of complementary healing practices is evidenced by a participant who shared, *"I sometimes use herbal teas to ease the effects of colds in winter or when I have a headache"* (Ada, 5 years). This observation suggests a perception that traditional remedies, particularly those of plant-based

treatments, are seen as complementary to modern medicine. A further illustration of this perspective is provided by the statement of Firtına (1 year), *"I enjoy practicing yoga, and I believe it benefits me"* highlights the perceived physical and mental health benefits of traditional spiritual practices such as yoga and tai chi. The concept of a holistic approach is also evident in the remark of Kardelen (4.5 years), *"I find approaches that consider health more holistically and emphasize bodily integrity reasonably"* drawing attention to aspects that modern medicine may sometimes overlook. However, a significant portion of this group stressed the importance of scientific validation and safety measures. As one participant said (Yıldız, 6 years), *"Once again, research and being informed are crucial here"* emphasizing the need for either scientific validation or, at the very least, a criterion of harmlessness in evaluating these methods.

On the other hand, some participants expressed skepticism or negative views toward traditional healing methods. One participant (Çınar, 10 years), for instance, dismissed these practices, asserting, *"I think traditional healing methods are ridiculous and see them as a scam"*. Similarly, another participant remarked, *"I don't find these methods reliable... I believe they are generally bad for your health and are mostly marketed for profit"* (Nehir, 6 years), underscoring concerns regarding a lack of trust due to the absence of scientific validation. These participants also highlighted concerns about leech therapy, cupping therapy, and similar treatments, particularly about animal exploitation and scientific legitimacy. One participant noted (Papatya, 4 years), *"Methods like leech therapy remind me that animal exploitation is present in every field... It's very upsetting and unnecessary"* emphasizing a critique of traditional methods from an animal rights perspective.

Some participants described their stance on traditional healing methods as neutral due to a lack of experience or knowledge. For instance, statements such as *"I've never tried such a method before"* (Meltem, 1 year) and *"I wouldn't say I'm very experienced or knowledgeable in this area"* (Yağmur, 5 years) suggest that these individuals are unfamiliar with alternative medicine and, therefore, refrain from either endorsing or rejecting it. In contrast, one participant (Deniz, 4 years) articulated their reluctance to engage with practices that lacked complete transparency or credibility, stating, *"I prefer not to take risks with practices I don't trust"*. Some participants approached the topic from a broader economic, ethical, and systemic critique. For example, one participant (Toprak, 5 years) remarked, *"Too many drugs rely on animal experiments... The healthcare and livestock industries work together"* highlighting the contradiction of using nonhuman animals in both modern pharmaceuticals and traditional treatments. The same participant expressed hope for the advent of AI and technological advancements to provide alternative testing methods that would reduce animal exploitation. A third participant (Kardelen, 4.5 years) adopted a critical stance toward

both traditional and modern medicine, stating, “*When I see that a treatment method is developed primarily for an average-aged male body... I believe we must always approach it critically*”. This comment suggests that gender and species biases exist within modern medical practices, thereby calling for a more critical perspective on both traditional and contemporary healthcare approaches.

These findings indicate that vegan participants’ perceptions of health and ethical viewpoints extend beyond dietary practices. Issues such as animal rights, scientific evidence, anthropocentrism, and gender equality also shape their evaluations of traditional medicine and healing methods. Thus, the participant group includes both those who state, “*You can try these methods, but you have to do your research first*”, and those who firmly believe, “*It’s total fraud*”. Those in intermediate positions are less inclined to engage due to a lack of experience or skepticism. This diversity highlights that vegan individuals do not have a uniform approach to healing practices. Instead, their perspectives are influenced by factors such as ethical considerations and the search for scientific validation.

5.4. Ethical Evaluations and Approaches Toward Modern Medicine

The study examined vegan participants’ perspectives on medications and medical procedures based on animal experiments in modern medicine. It also explored their experiences in requesting vegan alternatives within healthcare services and their approaches to mandatory treatments. Additionally, the study investigated their general critiques of the healthcare system. The analysis of participant responses revealed a wide range of attitudes toward modern medicine, yet ethical concerns and the perspective of animal liberation remained common underlying themes.

The majority of participants stated that animal experiments are ethically unacceptable. Several participants criticized modern medical practices for exploiting nonhuman animals from an anthropocentric perspective, asserting that such experiments are not only unnecessary but also scientifically unreliable. One participant (Deniz, 4 years) asserted, “*I really believe that animal experiments should be banned. There are so many alternative scientific methods out there that are much more accurate and reliable*” emphasizing that technological and scientific advancements have made animal experiments obsolete. Similarly, other participants raised concerns about the low reliability of animal experiments. One participant remarked (Doğa, 4 years) “*The reliability rate of an animal experiment is very low*” while another expressed (Yağmur, 5 years), “*Many doctors already argue that physiological differences between us and nonhuman animals distort test results*” highlighting scientific skepticism toward these practices.

Some participants emphasized the significance of necessity and practicality as pivotal considerations in dealing with medications derived from animal experiments. One participant stated (Doğa, 4 years), “*These drugs should not be used unless it is a matter of life or death*” acknowledging the challenge of completely avoiding animal-derived products in daily life and highlighting the ambiguities inherent in the notion of “necessity.” Others pointed to the capitalist nature of the pharmaceutical industry, asserting that systemic change would be gradual: “*I have little hope for change anytime soon... progress in this area is really slow*” (Gökçe, 11 years). While participants agreed that animal experiments are neither fair nor ethical, they also stressed the urgency of developing alternatives, including in vitro systems, computer simulations, organoid technologies, and human tissue-on-a-chip models. One participant expressed optimism about technological advancements, stating, “*It is possible to use artificial intelligence to formulate drugs and do phase trials on plant-based test subjects*” (Ada, 5 years), reflecting the belief that medical science could evolve through technology-driven solutions. Conversely, another participant asserted, “*Even if we didn’t have any alternative testing methods, I still don’t think we should use animals for human health*” (Kardelen, 4.5 years), arguing that ethical concerns go beyond scientific feasibility and that the inability to obtain consent from nonhuman animals makes the process fundamentally problematic.

A significant proportion of participants reported having limited or no experience in requesting vegan options in healthcare services. Some stated, “*I don’t use healthcare services*” (Çınar, 10 years) or simply “*I haven’t*” (Doğa, 4 years; Gökçe, 11 years; Bulut, 4 years), explaining that they had never made such requests either due to not experiencing serious health issues or having minimal interaction with the healthcare system. Some participants reported having inquired about the presence of animal-derived ingredients in certain products or medications, but they had not made formal institutional requests. However, there were instances of small-scale vegan product requests, such as “*I once asked for a vegan sunscreen recommendation, and I didn’t receive a negative reaction*” (Fırtına, 1 year). Additionally, one participant (Yağmur, 5 years) noted an increase in corporate transparency, stating, “*We ask companies whether their products are vegan, and we demand answers. I feel like they’re getting more responsive to these requests*”. Some participants (Deniz, 4 years) attempted to counteract healthcare professionals’ biases, emphasizing that “*veganism isn’t just a lifestyle choice but a medically viable dietary model*”. However, when it came to requesting vegan medications, many acknowledged the systemic barriers within regulatory frameworks and approval processes. As one participant noted (Ada, 5 years), “*When there is another option, finding a medication that hasn’t been tested on animals is already really difficult*” highlighting the structural limitations in accessing fully vegan pharmaceutical options.

All participants agreed that in cases of necessity and life-threatening risks, they would largely accept the use of medications derived from animal experiments. One participant (Doğa, 4 years) remarked, *"If it's a necessity, I can use it... From this perspective, we must realize that what's necessary and what's practical can change"* referencing the challenge of maintaining a fully "purified" vegan practice within existing societal structures. Many participants acknowledged that they would take medications in critical situations, even if it conflicted with their ethical stance, with one participant stating, *"My priority is to protect myself and make sure the vegan movement can keep going"* (Bulut, 4 years). However, some participants expressed a more radical ethical position, such as one who stated, *"If I had to choose between killing and dying, I choose to die"* (Çınar, 10 years). This perspective reflects a moral stance that prioritizes nonhuman animal life over one's own, though it should be noted that this viewpoint was held by a minority of the participants. The majority, however, adopted a pragmatic approach, as articulated by one participant: *"Being forced to accept a treatment that isn't vegan... it's a kind of contradiction, but we've got to accept it to some extent"* (Ada, 5 years). Furthermore, some participants indicated their inclination to seek out vegan alternatives if time permitted before resorting to non-vegan medications: *"Yeah, I'd definitely look into other options first. If it's not urgent, I would ask for a vegan option"* (Yağmur, 5 years).

Participants' criticisms of the modern healthcare system predominantly centered on the following points: lack of knowledge, biases regarding the necessity of animal products and testing, a deficiency in ethical awareness, and a capitalist profit-driven structure. One common complaint was that *"Doctors have incomplete or even incorrect information about veganism"* (Papatya, 4 years). As one participant (Deniz, 4 years) noted, they frequently find themselves having to dispel common misconceptions, stating, *"I often have to explain that B12 isn't produced by animals but by bacteria in the soil"* implying how poor nutritional knowledge among healthcare professionals leads to misinformation. Another participant (Toprak, 5 years) highlighted the systemic nature of animal exploitation, stating, *"The healthcare and livestock industries work hand in hand... Until AI technologies advance, we cannot overcome this"*. Participants believed that healthcare services have the capacity to develop alternatives to animal experimentation and animal-derived ingredients. However, they emphasized that this transition would require significant investment in scientific and technological research. One participant (Nehir, 6 years) asserted, *"Animal experimentation is increasingly recognized as irrational. There should be no medical system that relies on it"* reinforcing this demand. Nevertheless, some participants prioritized other areas of reform. One stated (Bulut, 4 years), *"Most vegans don't focus on the healthcare aspect because there are more urgent areas that require reform"* thereby arguing that mass exploitation in the food, cosmetics, and entertainment

industries should take precedence over the medical sector.

In conclusion, the participants' perspectives on modern medicine reveal a shared stance against the necessity and ethics of animal experiments, the contradiction of having to rely on medication in life-threatening situations, and the need to increase demand and awareness for vegan pharmaceuticals and medical services. Within this framework, vegan participants strongly criticize medical practices rooted in animal exploitation, while simultaneously navigating practical solutions within the existing healthcare system or experiencing a sense of helplessness when forced to use certain medications. Consequently, while participants challenge the instrumentalization of nonhuman animals in modern medicine, they continue to seek individual alternatives while believing that technological and societal transformation will ultimately provide the necessary solutions.

5.5. Veganism and Public Health: Societal Benefits and Responses to Claims of Unhealthiness

The present study sought to ascertain how vegan participants conceptualize the relationship between public health and veganism and how they respond to the common claim that "a vegan diet is unhealthy". The majority of participants established a strong connection between veganism and public health, emphasizing a broad framework that ranges from the role of plant-based nutrition in preventing chronic diseases to its potential solutions for environmental and climate crises. For instance, one participant said, *"I believe plant-based nutrition is good for public health because it reduces chronic disease rates and mitigates public health risks by lowering environmental and climate impacts"* (Doğa, 4 years), thereby underscoring the link between individual well-being, societal welfare, and sustainability. Similarly, another participant argued that *"one of the cornerstones in public health is climate justice"* (Fırtına, 1 year), asserting that the elimination of the animal industry is crucial not only for climate stability but also for ensuring food justice.

One participant (Çınar, 10 years) discussed the economic and societal dimensions of plant-based nutrition, stating, *"Consuming animal products is bad for the climate and your health. When you eat meat, you're hurting animals and contributing to global warming"*. The same participant extended the discussion beyond climate and physical health to examine the psychological and societal effects of animal product consumption. According to them, *"Since consuming animal products takes away the autonomy of animals, it makes it easier to violate bodily integrity for humans too. For instance, butchers are more likely to be violent. It's ridiculous to expect a community that eats animals every day to be violence-free"* (Çınar, 10 years). This argument suggests that the practice of animal

exploitation psychologically normalizes violence, lowering the threshold for violating human bodily integrity and reinforcing a culture of violence. It is argued that widespread acts of violence within society weaken both mental and physical health, reducing individuals' sensitivity to harm, both toward their bodies and others. Veganism has been demonstrated to be associated with public health benefits, including the prevention of chronic disease and the mitigation of the climate crisis. Additionally, it has been linked to societal violence, mental health, and cultural dynamics. A plant-based diet has been shown to promote psychological and ethical benefits, such as fostering an "anti-speciesist ethical stance" as defined by a participant (Deniz, 4 years) according to whom this stance exposes individuals to distressing experiences in societies where violence is normalized. They contend that veganism provides a critical distance from this cycle of violence, thereby enabling a more comprehensive understanding of public health. This perspective aligns with approaches that conceptualize public health not merely as a physical matter but as a holistic framework encompassing psychological and ethical dimensions as well. The most common argument advanced by non-vegans, "A vegan diet is unhealthy", is countered by participants in various ways. One participant (Çımar, 10 years) presented a six-dimensional framework in response to this argument:

1. The notion of "being a role model": Personal experience and medical records are presented as empirical evidence, as in *"If a vegan diet is unhealthy, then why am I healthy? I haven't even been to the hospital for ten years"*.
2. The "principle of indifference": As long as there is no definitive evidence proving harm, one should have the right to adopt a neutral or non-harmful stance toward veganism.
3. The "irrelevance principle": It states that *"My veganism has nothing to do with trying to be healthy"*, emphasizing that veganism is fundamentally an ethical stance, independent of health considerations.
4. The "subjectivity critique": It highlights the idea that *"I'm not harming any animals, so I'm not interfering with anyone"*, framing nonviolence as a primary concern.
5. The "trial-and-error argument": It suggests that veganism is a low-risk, flexible dietary choice, as evidenced by the statement *"Give it a shot, and if your health takes a turn for the worse, you can always revert to a non-vegan diet"*.
6. The "burden of proof". The principle asserts that *"You are making the claim, then prove it"*, shifting the burden onto those who assert that veganism is unhealthy to provide evidence.

This set of rhetorical strategies was not only unique to this participant but also aligned with the responses of other participants who relied on personal experience, scientific research, and maintaining a consistent lifestyle.

For example, one participant (Gökçe, 11 years) adopted a reversal strategy, stating, *"I always say that my blood test results are excellent. The real question we should be asking is whether meat consumption is healthy."* Another participant (Kardelen, 4.5 years) used personal data to substantiate their position, asserting that despite not eating meat for eight years, their B12 and iron levels remained within optimal ranges. Another participant (Toprak, 5 years) also challenged the prevailing notion of vegan diets being "unhealthy" by presenting their own experience, highlighting their five-year vegan lifestyle that exhibited no adverse impact on their blood test results. Several participants (Ada, 5 years; Deniz, 4 years; Bulut, 4 years) challenged the narrow framing of the debate, contending that health should not be constrained to the mere presence or absence of animal-based foods. They pointed out that non-vegans frequently consume highly processed foods, packaged products, and sugary products, leading to unhealthy dietary patterns. Consequently, they argued, framing the debate as *"Is plant-based eating unhealthy, or is eating meat unhealthy?"* is too simple and misleading. In essence, the prevailing viewpoint among the participants was that veganism is fundamentally an ethical stance, with health-related arguments often serving as secondary or supportive points rather than primary motivations.

In conclusion, vegan participants conceptualize the relationship between public health and veganism from a macro perspective, encompassing a wide range of factors. Their approaches—ranging from ecological sustainability and chronic disease prevention to reducing societal violence, promoting psychological well-being, and achieving economic savings—demonstrate that public health cannot be confined to a narrow medical framework. Notably, arguments such as "the violation of bodily integrity" and "the normalization of a culture of violence", raised by some participants, reinforce the idea that veganism should not be reduced to a mere dietary choice. Concurrently, participants have developed multi-dimensional counterarguments against the claim that "a vegan diet is unhealthy." Some participants have relied on personal health records and laboratory results as empirical evidence, while others have referenced scientific research, expert medical opinions, or the principle of shifting the burden of proof. Additionally, their insistence that veganism is primarily motivated by a commitment to animal rights and anti-speciesism, rather than personal health benefits, reaffirms its ethical foundation. Thus, the potential contributions of veganism to public health—including lower rates of chronic disease, a sustainable ecosystem, a critical stance against violence and exploitation, financial savings, and psychological well-being—are evaluated not only in terms of physical health but also within a broader social and moral framework. The participants' experiences prove how these perspectives materialize in everyday life and reveal that the claim of "unhealthiness" is often rooted in misinformation or bias.

6. DISCUSSION

This study has demonstrated that veganism extends beyond a dietary pattern, functioning as a multifaceted lifestyle that intersects societal, ethical, and personal health dimensions. The findings provide an opportunity to further examine the discussions on “vegan identity” and “vegan health”, which have been explored from different perspectives in the literature (Tunçay & Bulut, 2016; Tekten Aksürmeli & Beşirli, 2019). In this section, the points of convergence and divergence between the findings and the existing literature are analyzed, possible explanations for the results are explored, and the study’s limitations are critically evaluated.

Most participants defined veganism not as a dietary choice but as an ethical/moral stance, an emphasis that aligns with theoretical perspectives from scholars such as Tom Regan and Gary Francione, who focus on the sentience and fundamental rights of nonhuman animals (Regan, 1983; Francione, 2000). Concurrently, extant literature (Tunçay & Bulut, 2016; Tekten Aksürmeli & Beşirli, 2019) underscores that veganism cannot be confined to a mere plant-based diet but rather constitutes a broader identity formation that actively rejects animal exploitation across multiple domains of daily life. The findings of this study further elucidate that vegan identity signifies a profound transformation, encompassing not only animal rights and environmental awareness but also health concerns and social interactions. However, other studies have indicated that the role of health motivations varies (Özer Altundağ & Payas, 2024; Şener & Kaplan, 2024; Akbulut & Yeşilkaya, 2021). Most of these studies primarily focus on the potential of plant-based diets to reduce the risk of chronic diseases, often relegating the ethical dimension to a secondary position. In contrast, this study found that while many participants initially adopted veganism due to ethical concerns, their motivations evolved to also include health and ecological considerations. This suggests that the binary opposition of “ethics vs. health” does not hold rigid boundaries in practice, as these motivations frequently intersect and reinforce one another in participants’ experiences. While identity-focused studies (Tekten Aksürmeli & Beşirli, 2019) acknowledge that vegan identity is not based on a single motivation, they do not explore the extent of this interwoven dynamic as comprehensively as reflected in this study’s participant narratives.

The findings indicate that the reliance of modern healthcare systems on animal experiments and the frequent use of animal-derived components engender ethical dilemmas for vegan participants. Objections to animal experiments have been increasing in the literature, with approaches such as feminist care ethics (Despret, 2004; Haraway, 2008; cited in Çekem & Kamözüt, 2024) proposing new models to challenge the false dichotomy between scientific progress and animal welfare. By introducing an empirical dimension to this discourse, this study highlights the profound internal conflict

experienced by participants, even in cases of “mandatory treatments” or “life-threatening situations”. While previous studies (Singer, 2018; Çekem & Kamözüt, 2024) have questioned the scientific necessity of animal experiments, there is a notable lack of qualitative research focusing specifically on vegan individuals’ reactions to modern medical experimentations. The participants’ ethical criticisms of animal experiments find resonance in the literature; as indicated in the study, technology-based new-generation testing methods such as *in vitro* systems, computer simulations, and artificial intelligence stand out as scientifically and ethically valid alternatives to animal experiments. Consequently, this study seeks to partially fill that gap and contribute to literature. At the same time, some participants acknowledged that they were compelled to compromise their ethical stance in critical medical interventions. While this phenomenon aligns with Regan and Francione’s rejection of the property status of nonhuman animals, it underscores the nearly unavoidable constraints imposed by the capitalist healthcare industry and legal regulations. Existing studies (Tunçay, 2018; Tekten Aksürmeli & Beşirli, 2019) have largely overlooked the internal conflicts that vegans face when confronted with such “necessities”. By focusing directly on participant experiences, this study aims to complement the existing literature, offering a perspective that captures the ethical tensions vegans navigate in real-world healthcare settings.

This study demonstrates that vegan participants hold diverse and sometimes conflicting perspectives on folk medicine and traditional/alternative healing practices. Previous research (Gönenç et al., 2024) has focused on the prevalence of non-vegan practices in historical medical traditions, emphasizing the widespread use of animal-based treatments. Similarly, this study acknowledges that traditional healing methods are not exclusively reliant on animal-derived ingredients but can also be practiced through plant-based remedies and “holistic” approaches. These findings challenge the assumption that traditional medicine is either entirely compatible or entirely incompatible with veganism, instead suggesting a more nuanced reality in practice. Given the limited empirical research on the subject of how vegans engage with or reject traditional medical practices, this study contributes to the existing body of knowledge by offering a new perspective on how plant-based and non-animal-tested treatments can align with ethical concerns.

A substantial body of research (Şener & Kaplan, 2024; Özer Altundağ & Payas, 2024; Akbulut & Yeşilkaya, 2021) highlight the potential nutritional deficiencies (e.g., B12, iron, calcium) and health risks associated with poorly planned vegan diets. Similarly, participants in this study acknowledged such risks, yet emphasized that with “balanced planning” and “regular monitoring”, veganism generally led to positive health experiences. This finding aligns with existing literature, which frequently reiterates that well-structured plant-based diets can have protective effects (Akbulut & Yeşilkaya,

2021). Our participants actively countered non-vegan claims that “vegan nutrition is unhealthy” by relying on personal experiences, scientific literature, and medical advice. While previous research (e.g., Tunçay, 2018) has addressed this only partially, this study provides a more systematic analysis of how vegans defend their dietary choices using evidence-based approaches.

A notable limitation of the present study is its reliance on a predominantly urban sample of participants who are relatively well-educated and have access to online vegan networks. Consequently, the experiences of vegans from diverse socioeconomic, geographic and cultural backgrounds -particularly those residing in rural areas where social pressure may be stronger- were not sufficiently represented. Additionally, in-depth interviews with specific groups with unique dietary requirements, such as athletes, children, or pregnant individuals, were not conducted. Future research that will incorporate a wider range of demographic profiles and special nutritional requirements would contribute to a more comprehensive and holistic understanding of the relationship between veganism and health. Moreover, participants' perspectives on modern medicine and traditional healing practices were based on subjective experiences rather than quantitative assessments of health outcomes or treatment effectiveness, which is a limitation. Future studies could adopt a mixed-method research design, integrating both qualitative and quantitative approaches to track practical health outcomes and laboratory data of vegan participants in medical settings. This would allow for more concrete evidence on factors such as quality of healthcare access, treatment success rates, and how potential nutritional deficiencies are managed, complementing the participants' self-reported experiences.

7. CONCLUSION

In this study, I examined the health and ethical dimensions of veganism from an ethnomedical perspective, exploring its complex interactions with modern medicine and traditional healing practices. The findings indicate that veganism cannot be reduced to a plant-based diet or a simple expression of love for nonhuman animals; rather, it represents a comprehensive lifestyle in which the rejection of nonhuman animal exploitation intersects with ethical, social, and personal health transformations. Vegan individuals' health perceptions and practices are particularly shaped by concerns regarding modern medicine's reliance on animal experiments and animal-derived ingredients, which often create significant ethical dilemmas, especially in cases of life-threatening conditions or urgent medical treatments. However, it is widely acknowledged that the current medical system lacks transparency -the profit-driven nature of the pharmaceutical industry frequently relegates animal and environmental rights to a secondary position. Consequently, vegan individuals find themselves in a predicament, compelled to choose between rejecting medication in critical situations and

unwillingly contributing to nonhuman animal exploitation. This predicament necessitates a practical compromise that aligns as closely as possible with their ethical principles.

Conversely, folk medicine and traditional healing practices are not entirely innocent either. Remedies containing nonhuman animal-derived ingredients, ranging from bear bile to hedgehog fat, have a long and highly contested history of use. However, the presence of plant-based prescriptions and holistic methods appears to offer an alternative pathway for vegan individuals. Nevertheless, this field is also fraught with uncertainties. To what extent are ethnobotanical applications evidence-based? Which rituals involve nonhuman animal-derived materials? Are plant-based treatments genuinely effective? These questions create a unique space for inquiry among vegans. While the allure of natural or “authentic” practices persists, so does the demand for scientific validation and the ethical concern over nonhuman animal exploitation. At this intersection, the rigid boundaries between traditional and modern medicine become even more blurred for vegans than for anyone else.

Both the findings and the relevant literature emphasize that well-planned plant-based diets provide overwhelmingly positive health experiences for most participants, challenging the cliché that “a vegan diet is unhealthy”. Reports of improved digestion, enhanced skin quality, increased energy levels, and a sense of psychological well-being are significant. However, a conscious approach is necessary when it comes to potential deficiencies, such as B12 or iron. Many participants address these concerns through regular blood tests and supplementation, while also noting that non-vegan individuals can experience similar deficiencies. This shift in focus from the consumption of nonhuman animal-derived foods to the broader issue of dietary planning is noteworthy. Ultimately, these insights demonstrate that veganism is neither an inherently effortless or “natural” health solution nor an inherently risky dietary choice. Its impact depends on knowledge, planning, and individual health needs. The study also uncovers frequent encounters with misinformation and bias among participants when interacting with modern healthcare services. Many participants reported experiences where doctors insisted that eating meat was essential or held preconceived notions that plant-based diets are inherently inadequate. Such encounters often compel vegan patients to justify their dietary choices and advocate for themselves. This highlights the need for a more comprehensive integration of plant-based nutrition and veganism into medical education curricula. Just as some doctors routinely advise patients to “consume more leafy greens,” they should also be equipped to address questions regarding the procurement of sufficient plant-based protein and the prevention of B12 deficiency with the same level of precision and care. Ultimately, medicine thrives not only on theory and experimentation but also on its ability to adapt to evolving societal needs and

ethical considerations. Continuous updates to medical knowledge and training are therefore essential to reflect shifting dietary patterns and growing awareness of plant-based nutrition, thereby ensuring optimal patient care and well-being.

In light of these ethical dilemmas and systemic challenges confronting veganism, a critical examination of the optimal course of action becomes imperative. For some, it becomes a way of life to seek out medications that are free from nonhuman animal experimentation, engage in critical inquiry with manufacturers, and even pressure companies for change. Others, despite their inability to fully actualize their ideal lifestyle, choose to make an effort to minimize nonhuman animal exploitation within their personal practices and actions. Ultimately, the intersection of animal rights advocacy, the pursuit of healthy nutrition, and environmental consciousness give rise to a broader critical interrogation that challenges the very foundations of modern medicine. In this regard, veganism's critical stance toward the established healthcare system is not only valuable but also transformative.

In conclusion, although veganism may appear to be an individual choice, it is a revolutionary movement that initiates a comprehensive critique of nonhuman animal exploitation, the environmental crisis, and healthcare policies. This study highlighted the complex and often conflicting relationship that vegan individuals have with both modern medicine and traditional healing practices, raising new ethical questions in the field of healthcare ethics. It should be remembered that the findings of this study should be interpreted within the framework of a qualitative research based on the subjective experiences and statements of the participants. The objective determination of the health effects of a vegan diet requires more comprehensive quantitative and mixed-methods studies that include the opinions of health professionals and are supported by biochemical data. This study aims to form a basis for future research to be conducted in this direction. To further advance the field, future research should aim to expand on these current sample groups to include vegans from diverse age groups and socioeconomic backgrounds. This expansion will provide a more nuanced understanding of these dynamics. By doing so, we may be able to move beyond a purely human-centered definition of public health and towards radical transformations that encompass the well-being of all living beings.

BIBLIOGRAPHY

- Akbulut, Ş., & Yeşilkaya, B. (2021). Evaluation of vegan nutrition in regards to health. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(2), 163-168.
- Barnard, N. D., Goldman, D. M., Loomis, J. F., Kahleova, H., Levin, S. M., Neabore, S., & Batts, T. C. (2019). Plant-based diets for cardiovascular safety and performance in endurance sports. *Nutrients*, 11(1), 130. <https://doi.org/10.3390/nu11010130>
- Çekem, K., & Kamözüt, M. C. (2024). Sahte İkilemleri Aşmak: İhtimam Etiği Perspektifinden Hayvan Deneyleri ve Bilimsel İlerleme. *Feminist Tahayyül: Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 240-269.
- Ciuris, C., Lynch, H., Wharton, C., & Johnston, C. (2019). A comparison of dietary protein digestibility, based on DIAAS scoring, in vegetarian and non-vegetarian athletes. *Nutrients*, 12(11). <https://doi.org/10.3390/nu11123016>
- Despret, V. (2004). The body we care for: Figures of anthropo-zoo-genesis. *Body & Society*, 10(2-3), 111-134.
- Dr. Murat Kınıkoğlu. (n.d.). YouTube Channel. YouTube. <https://www.youtube.com/@muratkinikoglu> (Accessed: January 7, 2025)
- Dr. Suat Erus - VSP. (n.d.). YouTube Channel. YouTube. <https://www.youtube.com/@VeganSaglikPro> (Accessed: January 7, 2025)
- Feng, Y., Siu, K., Wang, N., et al. (2009). Bear bile: Dilemma of traditional medicinal use and animal protection. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 5(2). <https://doi.org/10.1186/1746-4269-5-2>
- Francione, G. L. (2000). Introduction to animal rights: Your child or the dog? Temple University Press.
- Gönenç, Ahmet vd. (2024). Hayvan Temelli Halk İnanışları ve Geleneksel Şifa Uygulamaları: Güneydoğu Anadolu Örneği. *Kadim Akademi SBD*, 8(2), 233-260. <https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1586243>
- Hadfield, M. G., & Haraway, D. J. (2019). The Tree Snail Manifesto. *Current Anthropology*, 60(20), 209-235.
- Haraway, D. (2008). When species meet. University of Minnesota Press.
- Iqbal, A., Shah, S. R. A., Cetingul, I. S., & Bayram, I. (2020). A Review-Halal animal nutrition perspective to halal meat production. *Malaysian Journal of Halal Research*, 3(1), 17-23. <https://doi.org/10.2478/mjhr-2020-0003>
- Kaplan, M. (2010). Sağlık ve Kültür'ün buluştuğu alan: Tıbbi antropoloji. *Folklor/Edebiyat*, 16(64), 225-235.
- Kaplan, M. (2020). Halk hekimliğinde holistik/bütüncül yaklaşım: Üzerlik otu (Peganum harmala) örneği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1), 415-430.
- Latif, M. A., & Rahman, S. A. (2022). Developing the halal nutrition model. *International Journal of Halal Research*, 4(1), 40-51. <https://doi.org/10.18517/ijhr.4.1.40-51.2022>
- Neme, L. (2010, Jun). Tiger farming and traditional Chinese medicine. *Mongabay News*. <https://news.mongabay.com/2010/06/tiger-farming-and-traditional-chinese-medicine/> (Accessed: January 7, 2025)
- Portala, A. (2024, September). As a medicine, a study finds rhino horn useless — and potentially toxic. *Mongabay News*. <https://news.mongabay.com/2024/09/as-a-medicine-study-finds-rhino-horn-useless-and-potentially-toxic/> (Accessed: January 7, 2025)
- Regan, T. (1983). The case for animal rights. University of California Press.
- Roth, T. L., Reboloso, S. L., Donelan, E. M., et al. (2024). Rhinoceros horn mineral and metal concentrations vary by sample location, depth, and color. *Scientific Reports*, 14(13808). <https://doi.org/10.1038/s41598-024-64472-z>
- Şener, N., & Kaplan, D. N. (2024). Vegan beslenmenin sağlık üzerine olası etkileri ve helallik açısından değerlendirilmesi. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*, 6(2), 66-73. <https://doi.org/10.53569/apjhl.1480897>
- Singer, P. (2018). Hayvan özgürleşmesi (H. Doğan, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Tekten Aksürmeli, Z. S., & Beşirli, H. (2019). Vegan kimliğin oluşumu: Vegan olmak ve vegan kalmak. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 223-249.
- Tunçay, G. Y. (2018). Sağlık yönüyle vegan/vejetaryenlik. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 25-29.
- Tunçay Son, G. Y., & Bulut, M. (2016). Vegan and vegetarianism as a lifestyle. *Journal of Human Sciences*, 13(1), 830-843.
- Türkmen, A., B. (2015). Topyekûn ve bütünsel bir özgürlük talebi: Veganlığın felsefesi. *Gaia Dergi*. <https://gaiadergi.com/topyekun-ve-butunsel-bir-ozgurluk-talebi-veganligin-felsefesi/> (Accessed: January 6, 2024)
- Yaşa, Y., & Karadağ, E. (2024). Vegan, pesketaryen, vejeteryan diyet ve kanser riski. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 53-61. <https://doi.org/10.61535/bseusbfd.1342903>

APPENDIX

Appendix 1: Interview Questions:

1. What is your age?
2. What is your gender?
3. What is your level of education?
4. Where do you live?
5. How long have you been vegan?
6. When and why did you become a vegan?
7. Has being a vegan had any positive or negative effects on your health? Can you share your experiences?
8. What are your experiences with modern healthcare services? Have you run into any problems or had any good experiences because of being vegan?
9. What are your thoughts on medications or medical treatments that are tested on nonhuman animals?
10. What is your take on traditional healing practices? Have you ever used such methods?
11. How do you respond to the common argument that "vegan diets are unhealthy"?
12. Have you ever asked for cruelty-free alternatives from healthcare workers? If so, how did they react?
13. How does the ethical aspect of veganism influence your health-related decisions? For example, if you had to take a medication tested on nonhuman animals, how would you feel about that?
14. What are the common criticisms of the healthcare system from a vegan perspective? What criticisms do you personally express?
15. Do you see a connection between veganism and public health? For instance, what are your thoughts on the societal benefits of plant-based diets?

İbrahim GEDİK
Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Gelişim Üniversitesi/LEE/ Mimarlık
ibrahimgedik3636@gmail.com
İlke CİRİTÇİ
Doç. Dr.
İstanbul Gelişim Üniversitesi/MMF/ Mimarlık
iciritci@gelisim.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0003-4681-5088>

<https://orcid.org/0000-0002-1492-0727>

Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi; Karar Alma ve Model Oluşturmada Yerel Halkın Katılımının Önemi

*Re-use of Industrial Heritage
Buildings; The Importance of Local
Community Participation in Decision
Making and Modelling*

Makale Kategorisi (Görüş Makalesi / Opinion Article,)

Geliş Tarihi / The Date of Received:15.03.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:17.04.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Gedik İ. & Ciritci İ.. (2025). Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi; Karar; Alma ve Model Oluşturmada Yerel Halkın Katılımının Önemi, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 57-65

Gedik I.. & Ciritci I.. (2025). Re-use of Industrial Heritage Buildings; The Importance of Local Community Participation in Decision Making and Modelling, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 57-65

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi; Karar Alma ve Model Oluşturmada Yerel Halkın Katılımının Önemi*

Öz

Endüstriyel miras yapıların yeniden işlevlendirilmesi hem tarihsel mirası koruma hem de mevcut kentsel gereksinimlere uyum sağlama açısından önemli bir alanı temsil etmektedir. İşlevini yitirmiş endüstriyel alanların, sosyal ve ekonomik işlevlere adapte edilmesi sağlanarak, toplumsal belleğin ve kültürel kimliğin hafızalarda yer alması, kültürün devamlılığı ve mevcut binaları yeniden değerlendirerek sürdürülebilirliğe katkı sağlanmaktadır. Bu çalışma, endüstriyel miras yapıların yeniden işlevlendirilmesi sürecini ve bu süreçte yerel halkın katılımının önemini incelemektedir. Yerel halkın projelere dahil edilmesi, dönüşüm süreçlerinin toplumsal kabulünü kolaylaştırmakta ve alanların halkın ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, halkın görüşlerinin alınması, mekânın tarihsel belleğiyle uyumlu bir şekilde yeniden şekillendirilmesini mümkün kılmaktadır. Coal Drops Yard örneği, bu bağlamda halk katılımının sağlanmasında başarılı bir model olarak ele alınmış ve Londra'daki bu süreç, benzer projeler için ilham kaynağı olmuştur. Çalışma, endüstriyel miras alanlarının yeniden işlevlendirilmesindeki önemi vurgularken halkın katılımına dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Endüstriyel Miras, Yeniden İşlevlendirme, Yerel Halk Katılımı

*Re-use of Industrial Heritage Buildings; The Importance of Local Community Participation in Decision Making and Modeling***

Abstract

The re-functioning of industrial heritage buildings represents an important area in terms of both preserving historical heritage and adapting to current urban needs. By adapting industrial areas that have lost their function to social and economic functions, social memory and cultural identity are preserved, culture is maintained, and sustainability is contributed to by re-evaluating existing buildings. This study examines the process of adaptive re-use of industrial heritage buildings and the importance of local community participation in this process. Involving local people in projects facilitates the social acceptance of transformation processes and ensures that the spaces are shaped in line with the needs of the public. In this context, public consultation makes it possible to reshape the space in harmony with its historical memory. The example of Coal Drops Yard has been taken as a successful model for the re-functionalization of industrial heritage and public participation, and this process in London has been a source of inspiration for similar projects. The study emphasizes the importance of public participation in the repurposing of industrial heritage sites.

Keywords: Industrial Heritage, Adaptive re-use, Local Community Participation

1. GİRİŞ

Endüstri mirası yapılar, bir toplumun tarihsel, ekonomik ve kültürel gelişimini yansıtan önemli unsurlar olarak 20. yüzyılın ortalarından itibaren akademik ve kültürel tartışmaların merkezinde yer almış ve bu süreçte endüstriyel miras kavramı, kültürel miras anlayışının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sanayi Devrimi ile başlayan üretim süreçlerinin izlerini taşıyan bu yapılar, bir yandan teknolojik ilerlemeyi ve ekonomik değişimi simgelerken, diğer yandan çalışanların, ailelerin ve yerel toplulukların kolektif hafızasında derin izler bırakır. Bu nedenle, endüstri mirası yapıların korunması ve yeniden kullanımı, yalnızca fiziksel yapının sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda toplumsal belleğin yaşatılması açısından da kritik bir öneme sahiptir.

Günümüzde, endüstri mirası yapıların korunması ve değerlendirilmesinde en etkili yöntemlerden biri olarak yeniden işlevlendirme öne çıkmakta; bu sayede, geçmişin izleri korunarak bu alanlar yeni işlevlerle hayata kazandırılmaktadır. Ancak bu yapıların yeniden kullanımına yönelik karar alma süreçleri genellikle uzmanlar, devlet kurumları ve yatırımcılar tarafından şekillendirilmekte, yerel halkın bu sürece katılımı ise çoğunlukla sınırlı kalmaktadır. Oysaki bu yapılar, sadece birer mimari veya mühendislik ürünü değil, aynı zamanda onları çevreleyen toplulukların geçmişine tanıklık eden hafıza mekânlarıdır. Yerel halkın sürece dâhil edilmesi, mekânların yalnızca fiziksel olarak değil, sosyal ve kültürel açıdan da sürdürülebilir bir şekilde dönüştürülmesini mümkün kılabilir. İşlevsel olarak kullanılmayan ancak fiziksel varlığını sürdüren endüstri yapılarının mimari ve tarihsel değerlerini koruyarak gelecek nesillere aktarabilmek için, yapının tarihi dokusuna zarar vermeden eklemeler yapılması ve bu doğrultuda korunması, yeniden işlevlendirme çalışmalarının temel hedeflerinden biridir (Yılmaz, 2022).

Bu çalışmada, endüstri mirası yapıların yeniden kullanımı sürecinde yerel halkın karar alma mekanizmalarındaki yeri tartışılacaktır. Öncelikle, mevcut karar alma süreçleri incelenecek; ardından, uluslararası örnekler üzerinden, yerel katılımın başarılı bir şekilde sağlandığı modeller ele alınacaktır. Son olarak, Türkiye bağlamında bu katılımı artırmak için öneriler geliştirilecektir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, endüstri mirası yapılarının dönüşümüne ilişkin katılımcı bir model önerisi sunmak ve bu süreçte yerel halkın katkısını ön plana çıkarmaktır.

Çalışma kapsamında veriler, endüstri alanlarının kültürel miras olarak kabul edilmesiyle birlikte tüzüklerdeki düzenlemelerle ilgili, nitelikli endüstri alanı olarak seçilen örneklem ve halkın karar alma mekanizmalarına katkılarıyla ilgili literatür taraması yoluyla edinilmiştir. Çalışmanın amacı farklı işlevlere dönüştürülen endüstri alanlarının tasarım süreçlerinde, halk katılımının sürece dahil edildiği, 'nitelikli' örnekler taranmış ve aralardan Coal Drops Yard detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Seçilen alan incelenirken mimari olarak

yapı hakkında bilgiler sonrasında katkı yüzeyleri araştırılmıştır. Makale açıkça alınan kararlarda halkın katılımının dikkate alındığı durumlarda dönüştürülen yapının artan değerini ve kente olumlu katkılarını açığa çıkarıp vurgulamayı, bu konunun görünürlüğünün artmasını amaçlamaktadır.

2. ENDÜSTRİ MİRASI YAPILARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ: YASAL DÜZENLEMELER VE YAKLAŞIMLAR

Endüstriyel Mirasın Korunması Uluslararası Komitesi, endüstriyel mirası, "tarihi, teknolojik, sosyal, mimari veya bilimsel değeri olan endüstriyel kültür kalıntıları" olarak tanımlamaktadır. Endüstri yapıları, sanayileşme sürecinin izlerini taşıyan, üretim ve teknolojik gelişmelerin somut örnekleri olarak toplumsal ve kültürel belleği yansıtan önemli yapılar olarak kabul edilmektedir. Makineleşmenin etkisiyle insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, kullanılan teknolojinin ilerlemesi ya da ürün ve malzemelerdeki değişiklikler gibi faktörlerle uyum sağlayamayan endüstri yapıları, zaman içinde işlevini yitirir ve ihtiyaçları karşılayamaz hale gelir (Tuncer ve Can, 2022).

İşlevsel ömrünü tüketen tarihî bir binaya uygulanan yeniden işlevlendirme yoluyla, çağın dinamiği içerisinde yaşamını devam ettirebilmek için binaya aktif bir rol yüklenmektedir. İşlevsel ömrünü tamamlayan bir endüstri yapısına uygulanan yeniden işlevlendirme ile, çağın gereksinimlerine uygun olarak yapıya yeni bir rol kazandırılarak, yapının mevcut dinamikler içinde varlığını sürdürebilmesi sağlanmaktadır. Kullanım ömrünü tamamlayan endüstri yapıları, yeniden işlevlendirme süreçleriyle güncellenerek farklı amaçlara hizmet edebilir. Bu yaklaşım, yapıların yıkılmasını önleyerek hem tarihi ve kültürel mirasımızı korur hem de mevcut kent dokusuna yeni bir soluk getirir.

Endüstri yapıları, mevcut altyapı olanakları, mülkiyet, geniş alan ve kolay erişilebilirlik gibi özelliklere sahip olduklarından, endüstri mirası yapıların yeniden işlevlendirilmesi bu unsurlar sayesinde daha kolay ve düşük maliyetli bir şekilde gerçekleştirilebilir. Ayrıca, kamusal alan olmaları nedeniyle mülkiyet sorunu yaşanmaz ve genellikle kentin merkezine, raylı taşıma ya da deniz kenarına ya da merkezin yakın çevresine konumlanmış olmaları, kullanıcıların yeni işlevlere erişimini sorunsuz hale getirir. Bu sayede, atıl durumda olan yapılar, kentlerin canlanan merkezlerine dönüşebilir.

Tarihi bir binayı yıkmak veya sadece korumak yerine yeniden işlevlendirmek, ekolojik, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir çözüm sunar. Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesi, anıtların hem kültürel miras olarak korunmasını hem de toplumsal fayda sağlamasını hedefler. Bu bağlamda, anıtların yeni kullanımlara uyarlanması kabul edilebilir. Ancak bu durum, yapının plan, bezeme ve genel karakteristiklerinin değiştirilmesi

anlamına gelmemelidir (Venedik Tüzüğü, 1964). Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesi açıkça, anıtların toplumun yararına sunulurken, aynı zamanda tarihi ve kültürel değerlerinin de korunması gerekliliğini vurgular. Bu sayede, gelecek nesillere aktarılması gereken bir mirasın yok olmaması sağlanır.

Türkiye, tarihi ve kültürel mirasın korunması konusunda uluslararası standartlara uygun hareket etmek amacıyla 2013'te ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'ni yayımlamıştır. Tablo 1'de tarihi bir yapının korunmasında vurgulanan evrensel ölçütler verilmektedir.

Bildirge ve / veya Konferanslar	Tarihi ve Vurgulanan evrensel ölçüt
Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenlerin 1. Uluslararası Konferansı	1931 Estetik ve tarihi kimliğe saygılı bir amaca sahip olmalı (Madde 1)
Carta Del Restauro (Restorasyon Tüzüğü)	1932 Özgün işlevinden çok fazla uzaklaşmamalı, Yapıda ciddi hasara sebep olunmamalı (Madde 4)
Venedik Tüzüğü	1964 Yararlı bir toplumsal amaca sahip olmalı, Yapının planı ve bezemeleri değiştirilmemeli (Madde 5)
Amsterdam Bildirgesi	1975 Yapılara ve onların karakterine saygı gösterilmeli
ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü	1999 Bütünlüğü, karakteri ve biçimi saygı görmeli
ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi	2013 Özgünlüğü, bütünlüğü ve anlamı saygı görmeli

Tablo 1: Tarihi bir yapıyı koruma kapsamında yapılacak yeniden işlevlendirme uygulaması ile ilgili evrensel ölçütler (Yalçın (2024) tarafından sunulan tablo baz alınarak hazırlanmıştır).

1931'den günümüze kadar tarihi yapıların korunmasıyla ilgili pek çok uluslararası belge yayımlanmış olup, bu belgelerde ortak olarak vurgulanan temel ilke, tarihi yapıların özgün karakterlerinin korunarak yeni işlevlere kavuşturulmasıdır.

Tarihi yapıların korunması ve yeniden işlevlendirilmesi konusunda geliştirilen bu evrensel ölçütler, geçmişle geleceğe taşımak ve kültürel mirasımızı korumak adına büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, endüstri mirasını oluşturan fabrikalar, atölyeler ve diğer endüstriyel yapılar da bu evrensel ilkeler çerçevesinde korunmalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır. Bu yapılar, sadece birer üretim mekânı olarak değil, aynı zamanda bir dönemin teknolojik, ekonomik ve sosyal yapısını yansıtan önemli kültürel miraslardır.

Endüstri mirası yapılar, geçmişimizle geleceğimiz arasında köprü kuran, bir toplumun kimliğini ve hafızasını şekillendiren değerli miraslardır. TICCIH örgütünün 2003 yılındaki "Nizhny Tagil Endüstriyel Miras Tüzüğü"nde, endüstriyel mirasın değeri aşağıdaki gibi vurgulanmıştır;

- "Endüstri mirası, tarihsel sonuçlara ulaşan kanıtların birleşimidir. Bu kanıtlar, bugüne kadar olan kendine özgü endüstriyel ve teknolojik gelişmenin anlaşılmasını sağlamaktadır.
- Fiziksel bir çalışma alanı olmasına karşın, insan davranışlarının yansıması olan ürünlerinin de gözlemlenmesine yardımcı olmakta ve kültürel gelişimini sağlamaktadır.
- Endüstri mirası ekonomik bir kaynaktır. Bunun doğru kullanımı, yıkılması ile yok olacak enerjinin kazanılmasını ve tarım alanlarının korunmasını sağlamaktadır.
- Endüstri mirasının, yitirilmiş ve zarar görmüş alanların ekonomik ve kentsel ölçekte kazanımlar sağlamasında büyük rolü bulunmaktadır. Yeniden kullanım ile sağlanan süreklilik, toplumsal gelişime katkı sağlamaktadır.
- Günümüz miras yapıları ve çevresi, modern yaşamın gereklerindendir ve geçmiş izlerin günümüz kullanımları ile yeniden şekillenerek kentlinin yaşamına katılması sağlanmalıdır".

Endüstri devrimine konu bu anıtların günümüzde yaşatılması kentlerin kimlikleri, kültürel birikimleri, gelişmeleri ve kolektif hafızaları için oldukça önemlidir (Güngör ve Gökçen, 2022).

Severcan (2012)'a göre sanayi mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilmesi şu nedenler doğrultusunda önem kazanmaktadır:

- Bulundukları konum
- Kapladıkları açık alanlar
- İçerdikleri yapı stoku
- Sembolik ve anıtsal özellikleri
- Mimari özellikleri
- Kamuya duyulan sorumluluk duygusu (Severcan, 2012), (Öztürk, 202).

Korunması gereken yapıların varlığını sürdürebilmesi için toplumdan soyutlanmayıp, yeniden çevresiyle etkileşimi sağlayacak güncel işlevlerle değerlendirilmesi gerekmektedir (Öztürk ve Koramaz, 2020). Bu bağlamda Stratton (2000) endüstriyel miras yapılarına yeni işlevler kazandırma konusunda farklı bir sınıflandırma sunmuştur. Bu sınıflandırma;

1. Ticarete uyumlu yeniden işlevlendirme
2. Endüstri yapısı olarak yeniden işlevlendirme
3. Konut Olarak Yeniden İşlevlendirme
4. Ofis olarak yeniden işlevlendirme
5. Karma Kullanımlar
6. Kültürel amaçlı yeniden işlevlendirme
7. Anıtsal Yaklaşımdır (Stratton, 2000a), (Stratton, 2000b), (Güngör ve Gökçen, 2022).

Yeni işlevler kazandırma konusunda yapılan çalışmalarda aceleci davranmak, yapıların geleceği için büyük riskler taşımaktadır. Föhl (1995)'e göre, hızlı ve plansız yapılan dönüşümler, endüstriyel miras yapıları için en büyük riski oluşturmaktadır (Föhl, 1995). Bu tür aceleci müdahaleler, yapıların tarihi dokusunun tahrip olmasına, özgün karakterlerinin yitirilmesine ve uzun vadede yapısal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu nedenle, dönüşüm projelerinden önce detaylı bir ön inceleme yapılması, uzman ekiplerle çalışılması ve yapıların tarihi dokusuna saygı gösterilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda işlevini yitirmiş olsa da korunmaya ve yeniden işlevlendirmeye değer endüstriyel miras yapıları, sadece birer yapı değil, aynı zamanda toplumun ortak hafızasının somutlaşmış halidir. Bu yapılar, geçmişte yaşananları günümüze taşıyarak, toplumun tarihsel gelişim sürecini anlamamıza ve geleceğe daha bilinçli adımlar atmamıza olanak tanır (Öztürk ve Koramaz, 2020).

3. ENDÜSTRİ MİRASININ YENİDEN İŞLEVLENDİRME SÜRECİNDE YEREL HALKIN ETKİSİ

Toplumun belirli bir dönemine tanıklık eden ve yalnızca insanların bir araya gelip çalıştıkları alanlar olmanın ötesinde, alışkanlıklarını ve yaşam biçimlerini şekillendiren endüstri yapıları, endüstrileşmenin izlerini taşıyarak çevreleri için kültürel ve tarihi bir anlam ifade etmektedir. Bu yapılar, geçmişte oluşturdukları kültürel etkileri günümüzde de sürdürmektedir (Öztürk, 2020).

Endüstri mirası yapılar, yalnızca fiziksel kalıntılar olarak değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve kimliğin taşıyıcıları olarak büyük bir öneme sahiptir. Bu yapılar, özellikle endüstriyel üretimin yoğun olduğu dönemlerde bölge halkının yaşamını şekillendiren iş gücünün, toplumsal ilişkilerin ve kültürel değerlerin bir yansımasıdır. Yerel halk için bu yapılar, ailesel ve toplumsal bağlarla anlam kazanan "hafıza mekânları" olarak değerlendirilebilir.

Endüstri mirası yapılar, geçmişteki sosyal ve ekonomik düzenin sembolleridir. Bu bağlamda, özellikle o bölgede yaşamış ve çalışmış bireylerin aileleri için bu yapılar, toplumsal hafızanın birer temsili haline gelir. Ailesinden bir veya birden fazla kişinin bu yapılarda çalışmış olması, yerel halkın bu mekânlara kişisel bir bağ geliştirmesine yol açar. Bu bağ, yalnızca bireysel bir duygu değil, aynı zamanda topluluk düzeyinde bir kültürel miras bilincini destekler. Mekansal olarak kurulan bağ aynı zamanda topluluk üzerinde aidiyet duygusunu da güçlendirir. Aidiyet duygusu olan topluluğun, kentle iletişime geçmesi, bulunduğu kente katkı sağlaması ve ondan beslenmesi yani bir çeşit karşılıklı etkileşim kurması kentler için olumlu kazanımlar olmaktadır.

Yerel halk, bu yapılara ilişkin duygusal bağları ve bölgeye dair tarihsel bilgileri ile yeniden işlevlendirme süreçlerinde kilit bir aktör olarak görülmelidir. Bu süreçte yerel halkın aktif katılımı önemlidir. Bu noktada şu sorular üzerinde durulabilir:

- Yerel halkın süreçte söz sahibi olması nasıl sağlanabilir?
- Bu yapıların yeniden işlevlendirilmesi sırasında yerel halkın hafızamekânı olarak gördüğü unsurlar nasıl korunabilir?
- Bu yapılar için alınacak kararlarda yerel halkın katılımını teşvik eden mekanizmalar nelerdir?

Yerel halkın, geçmişte bu yapılarda çalışan bireylerin anılarını, deneyimlerini ve değerlerini sürece dahil etmesi, dönüşüm projelerinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel bir başarıya ulaşmasına katkı sağlar.

Bu bağlamda alınabilecek aksiyonlar;

- Yerel halkın süreçte söz sahibi olması için katılımcı planlama süreçleri oluşturulmalı, yerel halk temsilcilerinin karar alma mekanizmalarında yer alması sağlanmalı ve proje hakkında şeffaf bir iletişim kurulmalıdır. Katılımcı planlama süreçlerinde atölye çalışmaları, toplantılar, anketler ve halk forumları gibi yöntemler kullanılarak yerel halkın görüşleri doğrudan alınmalıdır. Yerel halk temsilcilerinin yerel yönetimlerde veya proje yönetim kurullarında bulunması, karar alma süreçlerinde onların da söz sahibi olmasını sağlayacaktır. Temsil yetileri ile platformlar yerel belediyeler tarafından organize edilebilir. Yerel belediyelerin organizasyonu ile hedeflenen proje üzerinde alternatifler oy sistemi ile halkla paylaşılabılır. Aktif katılıma teşvik eden uygulama sayesinde halkın vatandaşlık sorumluluklarında da olumlu bir etki yaratması söz konusu olabilir. Proje ile ilgili tüm bilgilerin halka açık bir şekilde paylaşılması ve şeffaf bir şekilde iletişim kurulması, yerel halkın projenin her aşamasında süreci takip edebilmesini ve süreç hakkında daha bilinçli kararlar verebilmesini sağlayacaktır.

- Bu yapıların yeniden işlevlendirilmesi sırasında yerel halkın hafıza mekânı olarak gördüğü unsurların korunması için çeşitli yöntemler uygulanabilir. Öncelikle, söz konusu yapılarla hayatlarının bir döneminde etkileşim içerisinde bulunan kişiler için ortak platformlar yaratılmalı ve bir havuzda anılar, fotoğraflar, hikayeler, bilgiler biriktirilmelidir. Toplanan veriler yeniden işlevlendirilecek olan yapının bir yerinde uygun bir tasarım çerçevesinde sergilenmelidir. Ayrıca, yerel halkın hafızasında önemli bir yere sahip olan sembolik unsurlar mümkünse sergilenmeli ve mekansal değeri olan alanlar korunmalıdır. Örneğin, bir fabrikada çalışanların dinlendiği bir köşe veya bir toplantı odası, bu anlamları taşıyan mekânlar olarak korunabilir.

- Bu yapılar için alınacak kararlarda yerel halkın katılımını teşvik eden mekanizmalar arasında eğitim programları, ödüllendirme sistemleri ve gönüllülük

platformları oluşturulabilir. Eğitim programları ile yerel halk, projeler hakkında bilgi sahibi olur ve süreçlere daha aktif katılım gösterir. Ödüllendirme sistemleri ise projelerde yer alan kişileri motive eder ve daha fazla kişinin katılımını sağlar. Gönüllülük platformları sayesinde ise yerel halk, projelerde aktif rol alarak hem projeye katkıda bulunur hem de yeni beceriler kazanır.

Sonuç olarak, endüstri mirası yapıların yeniden işlevlendirilmesi süreçlerinde yerel halkın aktif katılımı hem bu yapıların korunması hem de yerel kültürün yaşatılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, gelecek nesillere aktarılacak kültürel bir miras oluşturulabilir ve bu yapılar, toplumsal yaşamın önemli bir parçası olmaya devam edebilir.

4. COAL DROPS YARD: ENDÜSTRİ MİRASI ALANININ YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ SÜRECİ VE YEREL HALKIN KATILIMI

Coal Drops Yard, Londra'nın Kings Cross bölgesinde yer alan, endüstri mirası bir alanın yeniden işlevlendirilmesi ile kentsel yenileme ve koruma projelerinin başarılı bir örneğini sunmaktadır. 1850'lerde kömür depolama ve dağıtım amacıyla inşa edilen bu alan, 20. yüzyılın ortalarına kadar çeşitli endüstriyel işlevler için kullanılmıştır (Şekil 1). Uzun bir dönem atıl kalan ve 1990'ların sonuna kadar zaman zaman çeşitli işlevler için kullanılan alan 1990'ların sonlarına doğru kullanım dışı kalmıştır (Heatherwick, 2024). Yeniden işlevlendirme süreci, bölgenin tarihi kimliğini koruyarak modern bir ticari ve sosyal merkez haline getirilmesini sağlamıştır. Coal Drops Yard projesi, 2014 yılında Heatherwick Studio tarafından tamamlanmış olup, endüstri mirası yapıların modern kentsel ihtiyaçlarla uyumlu hale getirilmesinin başarılı bir örneğini sunmaktadır.

Şekil 1: Coal Drops Yard Restorasyon öncesi [12].

Heatherwich Studyo, web sitelerinde projeye dair bilgileri ve fotoğrafları açık erişimle paylaşmaktadır. Stüdyonun tasarımında en dikkat çekici alan, uzun viyadükleri ve aralarındaki avluyu birbirine bağlayarak insanların keyif alabileceği bir alan yaratarak bölgeyi halka açmaktır. Çatılarla ilgili tasarımları için Stüdyo;

'Mevcut çatıların geometrisiyle çarpışan bir kutu eleman yapmak yerine, projeye merkezi bir odak sağlayan yeni bir üst kat oluşturmak için her binanın üçgen çatısı yükseliyor ve diğerine doğru uzanıyor ve buluşuyorlar. Bu camlı alan Londra'ya beklenmedik bir bakış açısı sağlarken, altındaki korunaklı çift yüksekliğe sahip alan, konserlere ve performanslara ev sahipliği yapabilecek gelişmenin kalbini oluşturuyor' şeklinde açıklamıştır (Heatherwick, 2024), (Şekil 2).

Şekil 2: Coal Drops Yard Restorasyon öncesi (Heatherwick, 2024). Coal Drops Yard, restorasyon projesi ile eklenen çatıların özgün yapılardan gelen doğal eğimi referans olarak tasarlanan kısımları görülmektedir.

Stüdyo, Şekil 3'de görülebileceği gibi projeye yeni unsurlar eklerken aynı zamanda Viktorya döneminden kalma yapıların ve Arnavut kaldırımlı avlunun hassas bir şekilde restore ederken, tarihi karakterlerini korumuş ve bunları satış mekanları ve kafe alanları olacak şekilde uyarlamıştır. Sonuç, mevcut endüstriyel miras alanı, Londra'nın tanınmış şirketleri, gelişmekte olan markaları ve bitişikteki Central Saint Martin's Sanat Okulu'ndan yeni mezun olan öğrenciler için tasarlanmış dinamik yeni bir kamusal alan olarak, kente sosyal ve ekonomik anlamda geri kazandırılmış olmuştur.

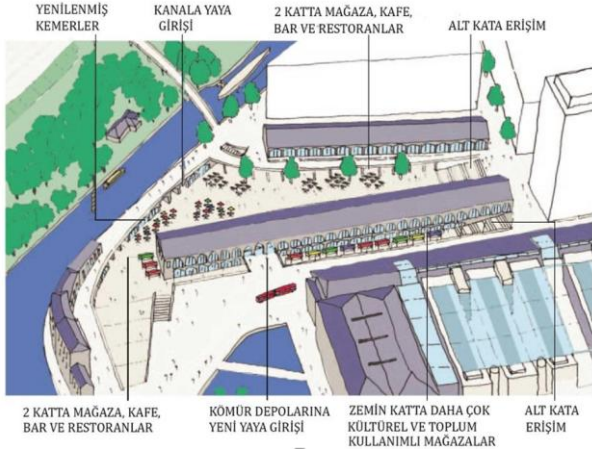
Şekil 3: Coal Drops Yard Projesi – Restorasyon öncesi – sonrası karşılaştırılması (Heatherwick, (2024)'den alınarak düzenlenmiştir)

5. YEREL HALK VE KATILIM SÜRECİ

Coal Drops Yard projesi, yerel halkın ihtiyaçlarına ve taleplerine duyarlı bir şekilde geliştirilmiş, bu kapsamda proje öncesinde yerel halkın görüşlerini almak üzere forumlar düzenlenmiş ve projenin çevresel ve sosyal etkileri değerlendirilmiştir (Öztürk, 2020). Yeniden işlevlendirme, yerel işletmeler için ekonomik bir canlanma sağlarken istihdam olanaklarını da artırmış; ayrıca mekânın tarihine dair bilgilendirici panolar, sergiler ve etkinliklerle toplumsal belleğin korunmasına ve yaşatılmasına katkı sunulmuştur.

Dönüşüm süreci boyunca bölge halkı, yapılan çalışmaların hem öncesinde hem de sonrasında bilgilendirilmiş, görüş ve önerileri değerlendirmeye

alınmıştır. Sürecin başlangıcında hazırlanan Framework for Regeneration adlı belge, dönüşüm projesine ilişkin detayları açıklamış; yapıların olası kullanım alanlarına dair öneriler sunulmuştur. Ayrıca, her bir proje aşamasının ardından halkın önerilen tasarımlara ve çalışmalara ilişkin geri bildirimleri alınarak sürecin şekillenmesine katkı sağlanmıştır (Öztürk, 2020), (Şekil 4).

Şekil 4: Coal Drops Yard için halka sunulan kullanım (Öztürk, 2020).

Şekil 5: Restorasyon öncesi ve sonrası açık alan kullanımı karşılaştırılması (Heatherwick, 2024).

Coal Drops Yard, endüstri mirası yapıların korunarak modern kentsel ihtiyaçlara uygun şekilde yeniden işlevlendirilmesinde başarılı bir örnek sunmaktadır (Şekil 5). Tarihi dokunun korunmasıyla birlikte estetik ve fonksiyonel bir tasarım anlayışı benimsenmiş, bu süreçte yerel halkın katılımı sağlanarak toplumsal aidiyet ve belleğin korunması hedeflenmiştir. Projenin tasarım aşamasından uygulama sürecine kadar halkın görüş ve önerilerinin alınması, yalnızca sosyal kabulü artırmakla kalmamış, aynı zamanda projenin sürdürülebilirliğine de katkıda bulunmuştur. Tarihi yapılar ile modern mimari arasında kurulan bu denge, alanın ekonomik canlanmasına ve bölgenin cazibe merkezi haline gelmesine olanak tanımıştır (Şekil 5). Coal Drops Yard örneği, endüstri mirası yapıların dönüşüm süreçlerinde, yerel halkın katılımını teşvik eden ve tarihi değerleri korurken modern işlevler kazandıran yaklaşımların önemini ortaya koymaktadır. Bu tür projeler hem toplumsal hem de kentsel bağlamda dönüştürücü bir rol üstlenerek gelecekte benzer çalışmalar için yol gösterici bir model teşkil etmektedir.

6. SONUÇ

Endüstriyel miras yapıların yeniden işlevlendirilmesi, yalnızca tarihi değerlerin korunmasında değil, aynı zamanda bu yapıların modern toplumların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu süreç, mekânların fiziksel olarak dönüştürülmesinin yanı sıra, bölgenin kültürel kimliğini yaşatmaya ve toplumsal hafızayı güçlendirmeye de hizmet eder. Yeniden işlevlendirme projeleri, tarihsel bağlamı korurken günümüzün dinamiklerini de dikkate alarak, endüstriyel mirası yaşamaya devam eden bir kaynak haline getirir. Ancak bu dönüşüm sürecinde, yalnızca fiziksel yapıların değil, aynı zamanda çevreye dair toplumsal ve kültürel değerlerin de göz önünde bulundurulması gerekir.

Bu bağlamda, yerel halkın sürece dahil edilmesi, dönüşüm projelerinin başarısını artıran kritik bir faktördür. Halkın projelere katılımı hem projelerin kabulünü kolaylaştırır hem de toplumsal bellekle uyumlu, halkın ihtiyaçlarına hitap eden alanlar yaratılmasına olanak tanır. Yerel halk, bu süreçte sadece alıcı değil, aynı zamanda karar alıcı bir aktör olarak yer almalıdır. Danışma süreçleri, yerel işletmelerin ekonomiye katkısı ve tarihsel mirası yaşatma çabaları, halkın sürece dahil edilmesinin ne denli önemli olduğunu gösteren unsurlardır. Bu katılım hem sosyal bağları güçlendirir hem de projelerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlar.

Coal Drops Yard örneği, endüstriyel mirasın yeniden işlevlendirilmesinde halkın katılımını ve kültürel değerlerin korunmasını birleştirerek başarılı bir dönüşüm modelini ortaya koymaktadır. Londra'daki bu süreç, yerel halkın projeye katılımının, ekonomik ve toplumsal kalkınma sağlarken kültürel kimliği de pekiştirebileceğini göstermektedir.

Halk ile iletişimin sürece yansımalarının projeye olumlu katkıları bulunmaktadır. Coal Drops Yard projesinin ilgi çekici yanları yalnızca halk ile bilgilendirme düzeyinde iletişim kurulmuş olma değil, aynı zamanda kurulan iletişimin karşılıklı bilgi alışverişine dayanmasıdır. Proje önerileri halka sunulmuş, bu süreçte alternatifler tek taraflı paylaşılmamış, aynı zamanda yerel halktan fikirleri istenmiş ve görüşleri tasarıma ve proje genel kararlarını doğrudan etkilemiştir. Elbette vatandaşların sosyal sorumluluklarından biri yaşadığı çevre ile ilgili alınan kararlarda söz sahibi olmaktır. Vatandaşlık görevi olan katılım, seçim zamanı dışında aynı zamanda o bölgeyi direkt ilgilendiren projelerde de söz sahibi olmayı kapsamaktadır.

Restorasyon öncesi yerel halk ile kurulan iletişim düzeyi • Belirli aralıklarla toplantılar düzenlemek, aşamalar ve süreç hakkında bilgi vermek. • Restorasyon Projeleri örneklerini halk ile paylaşmak • Paylaşılan Restorasyon Projeleri hakkında geri bildirim almak	Restorasyon sonrası uygulama düzeyinde iletişim yöntemleri • Endüstri mirasının tarihinin yer aldığı bilgilendirme panoları • Sergiler • Etkinlikler
Restorasyonda yerel halkın iletişim sürecindeki etkilerinin projeye yansması • Projenin işlevsel ve mimari şekillenmesinde katkı • Projenin halk tarafından sosyal kabulü • Projenin sürdürülebilirliğine katkısı • Toplumsal belleğin korunmasına ve yaşatılmasına katkısı	

Tablo 2: Restorasyon sürecinde iletişim düzeyi ve sonuca katkıları

Tablo 2’de bir araya getirilen etkiler dikkat çekidir. Halkın mimari ve sosyal anlamda bir projeyi şekillendirme gücünü keşfetmesi, söz konusu halkta projenin sosyal olarak kabulünü kolaylaştırır ve projeyi benimseyen halk aktif etkileşime girerek projenin daha iyi yerlere gelmesinde kullanım sırasında da sürekli katkı sunmaya devam eder. Bu etkileşim toplumsal belleğin korunmasında ve projenin yaşatılmasında önemli yer tutar. Halk tüm bu katkılarla, projenin sürdürülebilirliğinde ana belirleyici olur.

KAYNAKÇA

- Föhl, A. (1995). Bauten der Industrie und Technik, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, 47s. Bonn.
- Güngör, S., Gökçen, Ş. (2022). Endüstriyel miras alanlarının yeniden işlevlendirilmesi: İzmir yeni kent merkezi özelinde fırsatlar, sorunlar ve öneriler. Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 3(2), 58-71.
- Heatherwick, (2024), Heatherwick Studio <https://heatherwick.com/project/coal-drops-yard/> (Erişim tarihi: 22.12.2024)
- Öztürk, S. S. (2020). Endüstri yapılarının toplum kullanımı amaçlı yeniden işlevlendirilmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı, Yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Öztürk, S. S., Koramaz, E. K. (2020). Endüstri mirasının yeniden işlevlendirilmesi ve Londra Coal Drops Yard alışveriş merkezi örneği. İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi, 3(1), 121-135.
- Severcan, Y. C. (2012). Endüstriyel mirasın korunması ve yeniden işlevlendirilmesine ilişkin özelleştirme yaklaşımları: Olanaklar ve sorunlar. Planlama, 1, 40-46.
- Stratton, M. (2000a). Reviving Industrial Buildings: An Overview of Conservation and Commercial Interest. ss 8-30. In Industrial Buildings, Conservation and Regeneration. Cambridge University Press, İngiltere.
- Stratton, M. (2000b). Reviving Industrial Buildings: An Overview of Conservation and Commercial Interest. ss 30-57 In Industrial Buildings, Conservation and Regeneration. Cambridge University Press, İngiltere
- Tunçer, İ. B., Can, S. A. (2022). Endüstri mirası yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Üç farklı tütün fabrikasının dönüşümü. Mimarlık ve Yaşam. 7(1), 333-357.
- Venedik Tüzüğü, (1964). ICOMOS. Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi.
- Yalçın, G. (2024). Tarihî yapıların yeniden kullanımı kapsamında işlev değişikliğinin değerlendirilmesi: Tarihî Bitlis Belediye Binası örneği. IDA: International Design and Art Journal, 6(1), 26-42.
- Yılmaz, C. Ö. (2022). Yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının yakın çevreleri üzerindeki etkileri; Kadir Has Üniversitesi Cibali semt örneği. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sibel Fügen VAROL
sfzvarol2019@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

John Locke'un Mülkiyet Teorisinde Zamandaşlığın İnkârı

*The Denial of Coevalness in John Locke's
Theory of Property*

Makale Kategorisi(Derleme Makalesi / Review Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received:20.05.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:25.06.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Varol S. F. (2025). John Locke'un Mülkiyet Teorisinde Zamandaşlığın İnkârı, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 66-78

Varol S. F. (2025). The Denial of Coevalness in John Locke's Theory of Property, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 66-78

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

John Locke'un Mülkiyet Teorisinde Zamandaşlığın İnkârı

Öz

Aydınlanmanın öncü düşünürlerinden biri kabul edilen John Locke, mülkiyet teorisini İngiltere'nin Kuzey Amerika topraklarını işgal ettiği on yedinci yüzyılda geliştirmiştir. Amerika'daki İngiliz kolonileri için uzun süre idari görev yapan ve köle ticaretinde yatırımları bulunan Locke'un mülkiyet teorisi, İngiltere'nin yerli halkların yaşamakta olduğu toprakları işgalini meşrulaştırmaya çalışan önermeler içermektedir. Çalışma kapsamında, Locke'un mülkiyet teorisinin üç öncüle dayandığı iddia edilmektedir. Bu öncüller, mülkiyetin emekle başladığı, Amerika'daki toprakların boş ve atıl durumda olduğu ve Amerika'da İngiltere'den farklı hukuki kuralların geçerli olabileceğidir. Locke, bu öncüllerden yola çıkarak, çitle çevrelenip işlenmemiş toprakların boş sayılacağını ve başkaları tarafından sahiplenilebileceğini ileri sürmüştür. Düşünürün emeğe dayalı mülkiyet teorisinin Amerika'daki yerli halklarla Avrupalı sömürgeciler arasındaki toprak uyuşmazlığında taraflardan birini desteklemek üzere geliştirilmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu ise söz konusu teoriyi "politik bir araç" haline getirmektedir. Amerika'daki yerli halkların avcı-toplayıcı toplum modelini tarım toplumlarından "geri" kabul eden evrimci bir gelişme çizgisinin benimsenmesi, yerli halkları sömürgecilerle aynı zaman diliminde yaşadıkları halde geçmiş bir zaman dilimine yerleştirerek "ilkel" ve "vahşi" gibi ifadelerle nitelendirmesi ve bu tutumun kasıtlı olması da düşünürün mülkiyet teorisinin Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" teziyle örtüşmesi anlamına gelmektedir. Kaynak taraması yöntemiyle hazırlanan bu çalışmanın amacı da söz konusu örtüşmeye dikkat çekmek ve siyaset felsefesinde Locke'un mülkiyet teorisine ilgili çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Anahtar kelimeler: John Locke, Mülkiyet Teorisi, Zamandaşlığın İnkârı, Allochronizm, Sömürgecilik

The Denial of Coevalness in John Locke's Theory of Property

Abstract

John Locke, who is considered one of the pioneer thinkers of the Enlightenment, developed his theory of property in the seventeenth century when England occupied North American lands. Locke, who served as an administrator for the English colonies in America for a long time and had investments in the slave trade, included such propositions in his theory of property that attempted to legitimize England's occupation of lands where indigenous peoples lived. In this study, it is claimed that Locke's theory of property is based on three premises. These premises are that property begins with labour, that lands in America are vacant and idle, and that different legal rules may apply in America than in England. Based on these premises, Locke argued that lands that are not fenced and cultivated are considered vacant and can be owned by others. It is accepted that the thinker's theory of property based on labour was developed to support one of the parties in the land dispute between the indigenous peoples in America and the European colonists. This makes the theory in question a "political tool." The adoption of an evolutionary development line that accepts the hunter-gatherer society model of the native peoples in America as "backward" from agricultural societies, the fact that he places the native peoples in a past time period despite living in the same time period as the colonizers and describes them with expressions such as "primitive" and "savage", and that this attitude is intentional indicate that the thinker's theory of property overlaps with Fabian's thesis of "denial of coevalness". The aim of this study, which was prepared with the literature review method, is to draw attention to this overlap and to contribute to studies on Locke's theory of property in political philosophy.

Keywords: John Locke, Theory of Property, Denial of Coevalness, Allochronism, Colonialism

1. GİRİŞ

Kendi kültüründen olanları "uygar", tanıdık olmayan kültürleri "ilkel" olarak görme eğiliminin geçmişi ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Modern dönemde farklı toplumların "ilkel", "uygar" gibi niteliklerle değerlendirilmeye başlanması ise büyük ölçüde Amerika'nın sömürgeleştirilme sürecinin bir ürünüdür. Amerika kıtasının on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren sömürgeleştirilmesi sırasında, kıta yerlilerine karşı "Amerikan holokostu" (Stannard, 1992) denilebilecek ölçüde büyük bir katliam gerçekleştirilmiştir. Hem bu katliam sonucunda hem de Avrupalı sömürgecilerin getirdiği bulaşıcı hastalıkların etkisiyle yerli nüfus büyük ölçüde yok olunca, sömürgeci güçler topraktan elde edilecek zenginlikleri çıkarmak için köle işgücüne ihtiyaç duymuştur. Bunun sonucunda, milyonlarca Afrikalı köleleştirilerek Amerika'ya getirilmiş ve insanlık dışı şartlarda çalıştırılmıştır. Avrupalı sömürgeciler, Amerikan yerlilerinin topraklarında ücretsiz köle emeğiyle büyük kârlar elde edip zenginleştikleri bir sömürge sistemi kurmuştur. Sömürgecilerin yeni kıtada gerçekleştirdiği toplu katliamları ve köleleştirdiği Afrikalıları yönelik acımasız tutumlarını meşrulaştırmayı amaçlayan söylemler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Amerikan yerlilerinin ve Afrikalıların "ilkel" ve "barbar" olduğu, dolayısıyla "uygar" Avrupalılar tarafından medenileştirilmeleri gerektiği, Hristiyanlaştırılmaları gereken "kafirler" ve "putperestler" oldukları ve Avrupalıların yaygın ten renginden yola çıkarak "beyazların üstün ırk olduğu" gibi söylemler bu süreçte Amerika'daki sömürgeci uygulamaların ideolojik zeminini oluşturmuştur.

Sömürgeciliği ve onun ürettiği kölelik ve ırkçılık uygulamalarını meşrulaştırma yolundaki söylemlere dönemin Avrupalı düşünürleri de destek vermiştir. Aydınlanma döneminin akıl, eşitlik, özgürlük idealleriyle ortaya çıkan önemli düşünürleri, Avrupalı halklara üstünlük atfeden, Afrikalıları ve Amerikan yerlilerini aşağılayan söylemler üretmiştir. Örneğin, kendi kuşağının özgürlük ve hoşgörü konusundaki "en cesur sözcüsü" olarak bilinen Voltaire (1694-1778), Afrikalıların orangutanlarla çiftleşen farklı bir tür olduğunu düşünmüştür (Addison, 2009: 46). Aydınlanma düşüncesinin bir diğer önemli ismi Immanuel Kant (1724-1804), Kuzey Avrupa'daki beyazları tüm yeteneklere ve motive edici güçlere sahip olan, Asyalıları eğitilebilir ancak felsefe için gereken soyut kavramlara sahip olmayan, Afrikalıları yalnızca hizmetkâr olarak eğitilebilir, yerli Amerikalıları ise hiç eğitilemez insanlar olarak sınıflandırmıştır (Strickland ve Wang 2023: 82). David Hume (1711-1776) da siyahların üretim, sanat ve bilimde doğal olarak beyazlardan aşağı, kutuplarda yaşayan halkların da tıpkı Güney'de yaşayanlar gibi tembel olduğunu, sefalet ve yoksulluk içinde yaşadığını ve bu durumun fiziksel olmaktan ziyade ahlaki nedenlerden kaynaklandığını söylemiştir. Hume'a göre, bu insanlar kategorik olarak türün geri kalanından daha

aşağı düzeydedir ve insan zihninin yüksek seviyelerine erişememiştir (Hannaford, 1996: 215-6).

Avrupalı düşünürlerin bu tür önermeleri sömürgeciliği, köleliği ve ırkçılığı rasyonelleştirme konusunda oldukça etkili olmuştur. Aynı dönemde Comte de Buffon, Carolus Linnaeus gibi Avrupalı bilim insanları da ilk ırk fikirlerini ortaya atmıştır. Böylece, farklı ırklardan geldikleri "bilimsel" olarak kanıtlanan "ilkel" insan topluluklarının "gelişmiş" Avrupalıların kontrolüne girip topraklarının ellerinden alınması da rasyonel aklın gereği olarak kabul edilmiştir.

Sömürgeciliği rasyonelleştirmeye yönelik tezler üreten Aydınlanma düşünürlerinden biri de John Locke (1632-1704) olmuştur. Locke'un toplum sözleşmesi, doğal haklar, kuvvetler ayrılığı, mülkiyet hakları gibi konulardaki tezleri, bir yandan Amerikan Devrimi'ne ilham verirken diğer yandan sömürgeciliği entelektüel bir zemine oturtma çabalarına güç kazandırmıştır. Özellikle mülkiyet konusundaki tezleri, İngiltere'nin Amerikan topraklarındaki işgalini rasyonelleştirme sürecini güçlendirmiştir. Amerikan yerlilerini "ilkel", "vahşi" gibi terimlerle nitelendirerek onlara ait toprakların işgali için gerekçeler üreten, dahası, İngiltere ve Amerika için farklı hukuki önermelere sahip tezleri, Johannes Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" olarak tanımladığı durumla örtüşmektedir.

"Zamandaşlığın inkârı" tezi, üstün olduklarını varsayan toplumsal grup ve ülkelerin sömürüye dayalı sistemlerini "ilkel", "vahşi" gibi söylemlerle meşrulaştırma çabasını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Söz konusu meşrulaştırma çabasına işaret etmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada da Locke'un mülkiyet teorisinin "zamandaşlığın inkârı" kavramı üzerinden değerlendirilmesinin siyaset felsefesi alanındaki çalışmalara katkıda bulunacağı varsayımından yola çıkmıştır. Çalışmada, Locke'un mülkiyet teorisinde yer alan düşüncelerin Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" tezini doğrulayan önermeler içerdiği iddia edilmektedir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında, öncelikle Locke'un hayatı ve felsefesi hakkında bilgi verilmiş, ardından mülkiyet teorisi açıklanmış, son olarak da düşünürün mülkiyet teorisi Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" kavramı temelinde değerlendirilmiştir.

Kaynak taraması yöntemiyle hazırlanmış olan çalışma kapsamında, mümkün olduğu ölçüde ana kaynaklara başvurulmuş, fakat Türkçe akademik çalışmaların görünürlüğünü artırmak amacıyla, yayınlanmış Türkçe çevirisi bulunan İngilizce eserlerden yapılan alıntılarda öncelik çeviri metinlere verilmiştir. Çalışmanın Locke'un mülkiyet teorisine odaklanması nedeniyle, düşünürün mülkiyet teorisinin yer aldığı "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme" başlıklı eseri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

2. LOCKE'UN HAYATI VE FELSEFESİ

Locke, 1632'de Batı İngiltere'nin Somerset şehrinde doğmuştur. İngiliz iç savaşına Parlamentocular yanında katılan Püriten bir hukukçunun oğludur. Çocukluğu, iç savaşın patlak verdiği yıllara rast gelmiştir. Yirmi yaşında Oxford'daki Christ Church'e kaydolmuş ve sonraki on dört yıl boyunca Oxford'da öğrenci ve öğretim görevlisi olarak bulunmuştur. Felsefe ve tıp eğitimi alan Locke'un siyasi konulara ilgisi Shaftesbury kontuyla önce doktoru, sonra arkadaşı ve çalışanı olarak yakınlaşmasıyla birlikte artmıştır. 1688 İngiliz Devrimi öncesinde krala ihanet komplosuna karışmakla suçlandığı için Hollanda'ya kaçarak beş buçuk yıl sürgünde yaşamıştır. Ancak Şubat 1689'da, yani devrim sona erdikten sonra ülkesine dönebilmiştir. Yine 1689'da, epistemolojinin temel eserlerinden biri sayılan "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme" (An Essay Concerning Human Understanding), Whig'in özgürlük ve devrim teorisinin özeti olan "Yönetim Üzerine İki İnceleme" (Two Treatises of Government) ve dinsel zorlamaya karşı eleştiri niteliğindeki "Hoşgörü Üzerine Bir Mektup" (A Letter Concerning Toleration) adlı eserlerini yayınlamıştır. Dikkate alınması gereken bir yazar olarak kabul edildiğinde elli yedi yaşındadır. Hiç evlenmemiştir. 1704'te öldüğünde zengin ve ünlü bir kişidir (Çapar ve Yıldırım, 2012: 90; Goldie, 2016: 27-9; Smith ve Smith, 1999: 155; Tabanlı, 2019: 344; Wootton, 2003: 21-3).

Locke'un felsefesinin ana teması ve hareket noktası bireylerin doğal hakları olmuştur. Düşünür, bireysel hak ve düzenlemeleri garanti edecek bir sözleşme teorisine ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir (Çilingir, 2019: 42). Siyaset felsefesine ilişkin görüşlerini de toplum sözleşmesi konusunda ileri sürdüğü düşünceler temelinde oluşturmuştur (Zabunoğlu, 2016: 451). Toplum sözleşmesi teorisinde, yönetimlerin yasama ve yürütme erklerinin kaynağının toplum sözleşmesi, dolayısıyla halk olduğunu belirtmiştir (Çapar ve Yıldırım, 2012: 93). Özellikle yasama ve yürütme organlarının birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuş, böylece, siyaset felsefesi tarihinde kuvvetler ayrılığı fikrinin ilk temsilcisi olarak yerini almıştır (Zabunoğlu, 2016: 432).

Düşünür aynı zamanda mutlakiyet yönetimlerini sarsan ilk kişi olarak tarihe geçmiştir. Bu sarsıntılar sonucunda, Amerikan, İngiliz ve Fransız devrimlerinin temeli atılmıştır. Politikada ılımlılıktan yana olan ve anayasal yönetimi tercih eden Locke, dogmatizme karşı çıkarak hoşgörüye, temsil sistemine, parlamentoya ve demokrasiye olan inancıyla 1688 İngiliz Şanlı Devrimi'ni desteklemiştir (Baker, 2023: 22; Çapar ve Yıldırım, 2012: 101).

Locke'un dogmatizm karşıtlığı kendini bilgi teorisinde de göstermiştir. İngiliz ampirizminin babası sayılan düşünürü göre, bütün bilgilerin kaynağı deneyimdir. İnsan zihni boş bir levha, yani *tabula rasa* gibidir. Bilgi, yalnızca duyuusal deneyimden kaynaklanır (Juhansar, 2021). Bilginin tek kaynağının duyular olması

fikriyle Locke gücü bireylere vermiştir. Bireyler, şeyleri kilise, krallık veya geleneklerin gösterdiği gibi değil, oldukları haliyle görebilir. Bu da bilmeyi politik bir eylem haline getirir. Diğer taraftan, duyumun merkeze alınması, insan bilgisinin toplumsal veya öznelararası yönlerini önemsizleştirmektedir. Bireyi evrenin merkezine yerleştirmekte, insan bilgisini şekillendiren aidiyet, dil ve kültürü marjinalleştirmektedir (Peters, 1989: 390-1). Bu da düşünürün "bireyi icat etmede ve meşrulaştırmada önemli bir rol oynadığı" (Peters, 1989: 388) ve "bireyciliğin savunucusu olduğu" (Rebeiro, 2023: 955-6) iddialarını doğrulamaktadır.

Locke'un bilgi anlayışı özgürlük anlayışıyla da doğrudan bağlantılıdır. Düşünürü göre, insan özgürlüğünün esası, duyum ve düşünce yoluyla zihne sunulan entelektüel malzemelerden bilgi edinme ve anlamlı kimlikler inşa etme becerisinde yatar (Ward, 2010: 4). Dolayısıyla, düşünme yeteneğine sahip olan kişi özgürdür (Locke, 1824'ten aktaran Bourbouri, Nowzari ve Shirzadi, 2021: 88). Aslında, düşünme yeteneği özgürlüğün iki şartından birini yerine getirmektedir. Bu şartların ilki düşünmemektir. Locke'a (1996) göre, insanın özgür olması için düşünmemesi şarttır. Fakat düşündüğü şeyi yapabilme gücü de varsa ancak orada özgürlükten bahsedilebilir (s. 154-5). Böylece düşünce, ancak ikinci şart olan eylem duruma geçerse özgürlük mümkün olacaktır.

Locke'a göre, doğa durumunda insanlar eşit ve özgürdür (Hindess, 2007: 5). Böyle bir durumda, özgürlüğün kötüye kullanılmasını engelleyecek unsur ise bilgeliktir. Düşünürün bilgiyi siyaset felsefesine dâhil ettiği nokta burasıdır. İnsanlar belli entelektüel yeteneklere sahiptir. Her insan bilgelikten yararlanan bir varlıktır. Dolayısıyla, tüm insanlar temelde eşittir. Bilgelik, tüm insanlara hepsinin eşit ve bağımsız olduğunu, hiç kimsenin başkalarının hayatına, sağlığına, özgürlüğüne ve mülkiyetine zarar verme hakkına sahip olmadığını öğretir (Bourbouri vd., 2021: 92).

Locke'un bireyin doğal haklarına yaptığı vurgu modern liberalizmin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Düşünürün sözünü ettiği doğal hakların en önemlileri yaşam, özgürlük ve sahiplenme hakkıdır. Bu üç doğal hakkın karışımı kendini mülkiyet hakkıyla gösterir (Bourbouri vd., 2021: 86). Düşünürün mülkiyet hakkına ilişkin önermeleri ise İngiltere'nin Amerikan topraklarını işgalini meşrulaştırmayı amaçladığı şeklindeki eleştirilerden bağımsız düşünülemez.

3. LOCKE'UN MÜLKİYET TEORİSİ

Locke'un mülkiyet teorisini geliştirdiği on yedinci yüzyılda, İngiltere, Kuzey Amerika topraklarını işgal etmektedir. Düşünürün kendisi de Amerika'daki İngiliz kolonileri için uzun süre idari görevlerde bulunmuştur. Shaftesbury Kontu Anthony Ashley Cooper'ın himayesi sayesinde, Ticaret ve Plantasyonlar Konseyi Sekreterliği (1673-4) ve daha sonra Ticaret Kurulu üyeliği (1696-1700) yapmıştır. Aynı zamanda, İngiliz köle ticaretinin tekeli

elinde bulunduran Royal African Company⁸ şirketinin ortaklarından biridir. Kırk yıl boyunca yürüttüğü bu idari görevler ve finansal yatırımlar sayesinde, İngiltere'nin sömürge ve ticari faaliyetleri konusunda pratik deneyim kazanmıştır (Addison, 2009: 272; Armitage, 2012: 6, 7; İnce, 2013: 97-8; Letwiniuk, 1998: 20; Pagden, 1998: 42).

Yine on yedinci yüzyılda, İngiltere'nin işgal ettiği Amerikan topraklarını nasıl yasal mülkiyeti haline getireceği tartışılmaktadır. Düşünürün mülkiyet teorisini bu tartışmaların, ayrıca İngiltere adına yürüttüğü görevlerin ve kişisel ticari faaliyetlerinin etkisinden bağımsız olarak geliştirdiği düşünülemez. Onur Ulaş İnce'nin ifadesiyle, düşünür, mülkiyet teorisini sömürge işlerine yaptığı kalıcı yatırımın tam ortasında ve İngilizlerin Amerika'da kendi vatandaşlarına yönelik toprak tahsislerine sağlam ahlaki ve yasal temeller sağlama ihtiyacına cevap olarak formüle etmiştir. Aslında, Kuzey Amerika'da kurulan Avrupa mülkiyet sistemlerinin meşrulaştırılması yalnızca Locke'un değil, genel olarak Avrupalı siyaset kuramcılarının on yedinci yüzyılda uğraştığı önemli meselelerden biridir (2013: 101, 86). Hugo Grotius ve Thomas Hobbes'tan Adam Smith ve Immanuel Kant'a kadar birçok düşünür, Avrupalıların Amerika'daki yerli halkların topraklarını işgalini ve bu topraklarda kurduğu mülkiyet sistemlerini haklı çıkarmaya çalışmıştır (Tully, 1998: 156).

On yedinci yüzyılın sonlarında, İngiliz sömürgeciler, toprak üzerindeki hak iddialarının keşif veya fetih yoluyla değil, ancak barışçıl tarım faaliyetleriyle meşrulaştırılabileceğine inanmıştır (Arneil, 1996: 121). Zira şehirlerin ve plantasyonların zaten var olduğu bölgelere giren İspanya'dan farklı olarak, İngilizler, Amerika'da işgalci bir hükümdarın tebaası olmak istemeyen "vahşi" yerlilerin bulunduğu bir bölgeye yerleşmiştir. Bu nedenle, ağırlıklı olarak halklar üzerinde değil, topraklar üzerinde hak kazanmayı hedeflemişlerdir. Bu hakları geçerli kılmak için de yaptıkları şeyin işgal olmadığını iddia etmek zorunda kalmışlardır (Pagden, 1998: 41-2). Locke'un emeğe dayalı mülkiyet teorisi de bu iddianın bir parçası olarak kabul edilebilir.

Düşünürün mülkiyet teorisini İngilizlerin Amerika'daki işgalini düzenlemeye yönelik bir plan olarak görmek mümkündür. Barbara Arneil (1996), Locke'un Carolina yönetimindeyken yazdığı ve onayladığı belgeleri analiz etmiş ve bir koloninin nasıl gelişmesi gerektiğine ilişkin önerilerinin açık bir plan niteliğinde olduğunu ileri sürmüştür. Plan kapsamındaki birinci unsur, insanların arazileri çitle çevrelemeye ve ekmeye, ikinci unsur ise aylak veya fakir değil, çalışan İngilizlerin Amerika'ya yerleşmesinin teşvik edilmesi şeklindedir. Üçüncüsü, İspanyol sömürgecilerle ilişkilendirilen madencilik, yağmalama ve fetih gibi yöntemlerin reddedilmesi, dördüncüsü de İngiliz yerleşimcilerin Amerikan yerlilerinin (mülkiyet

iddialarına değilse de) yaşamlarına ve özgürlüklerine saygı göstermesidir. Son unsur, liberal ve hoşgörülü yasalara dayalı iyi bir hükümet kurulmasıdır. Bu öneriler, Arneil'e göre, düşünürün "Yönetim Üzerine İki İnceleme" adlı çalışmasında yer alan doğal insan, mülkiyet ve medeni toplum hakları konulu görüşlerinin temelini oluşturmuştur (s. 206).

Locke, mülkiyet teorisini de esas olarak "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme" (bu yazıda bundan sonra kısaca "İkinci İnceleme") adlı çalışmasında açıklamıştır. Düşünürün mülkiyet teorisinin tümü birbiriyle bağlantılı üç öncüle dayandığı söylenebilir:

- Mülkiyet emekle başlar.
- Amerika'daki topraklar boş ve atıl durumdadır.
- Amerika'da İngiltere'den farklı hukuki kurallar geçerli olabilir.

3.1. Mülkiyet Emekle Başlar.

Locke, mülkiyet hakkını insan emeğine dayandırmış ve "tüm insanların geçim için gerekli şeylere sahip olma hakkı" (Tully, 1980: 3) şeklinde tanımlamıştır. Bu hakkın açıklamasında ise toplum sözleşmesini esas almıştır. Locke'a göre, Tanrı Dünyayı insanlara ortaklaşa vermiştir. Fakat bu dünyadan en üst yararı ve rahatlığı sağlayacak aklı da vermiştir. Tanrı, insana yaşamın yararı için toprağı ıslah etmesini ve emek harcamasını emretmiştir. Doğa durumunda sadece kendine sahip olan insan da Tanrı'nın bu emrine itaat etmiş, ortaklaşa verilen dünyanın belli bir bölümünü sürmüş, ekmiş, bu yolla bu bölüme kendi mülkiyeti olan, üzerinde başkasının hakkı olmayan ve zarar verilmeden kendisinden alınamayan bir şeyler eklemiştir. Başka bir deyişle, insanlığa ortaklaşa verilmiş toprak üzerinde emek sarf ederek kendisi için mülkiyet yaratmıştır. Dolayısıyla, ortaklaşa sahip olunan, yani doğa durumundaki varlıklar üzerinde emek sarf eden insan o varlıkları doğa durumundan çekip çıkarmış ve mülkiyeti başlatmıştır. Dünyanın bazı bölümlerinde nüfusun ve stokların artmasıyla birlikte toprağın yetersiz hale gelmesi sonucunda bazı topluluklar mülkiyetlerini toplum sözleşmesi yaparak kurumsallaştırmıştır (Locke, 2012: 23-34). Öyleyse, doğa durumunda ortaklaşa olan varlıklar üzerinde emek sarf ederek onu mülkü haline getiren insan mülkünü korumak için toplum sözleşmesi yapmış, yani devleti kurmuş, dolayısıyla özel mülkiyet devletten önce ortaya çıkmıştır.

Locke'un insan ihtiyaçlarından doğa durumuna, oradan mülkiyete ve devletin kuruluşuna uzanan açıklaması, bir toprak parçası üzerinde emek sarf etmenin o toprağı sahiplenmek için yeterli görülmesi anlamına gelmektedir. Düşünür, İkinci İnceleme'nin otuz ikinci paragrafında yer alan "Bir İnsanın Sürdüğü, Ektiği, Islah ettiği, İşlediği ve Ürünlerinden yararlanabildiği kadar Toprak onun Mülkiyetidir" ifadesinde de emeği mülk sahibi olmanın ön şartı olarak ortaya koymuştur.

⁸Royal African Company'nin baş harfleri olan RAC, on yedinci yüzyılın son çeyreğinde çok sayıda Afrikalı kölenin göğsüne

damgalanmıştır (Addison, 2009: 272).

Düşünüre göre, bir varlığın değerini belirleyen şey de ona harcanmış emektir. Bu yüzden, şarap sudan, elbise ipek, yaprak, kabuk veya yosundan daha değerlidir (par. 42). Otuz dördüncü paragrafta da "Tanrı Dünyayı, Kavgacı ve Münakaşacı olanın Hayalciliği ve Açgözlülüğüne değil, Çalışkan ve Akıllı olanın kullanımına verdi" sözleriyle "toprak emek verenindir" şeklinde özetlenebilecek düşüncelerini teolojik bir gerekçeye dayandırmıştır. Ayrıca, bu cümlede bahsedilen "çalışkan" ve "akıllı" ifadeleriyle tarım toplumuna ve doğa durumundan çıkmak için gereken eğitim sistemine sahip İngilizlerden bahsettiği açıktır. Böylece, Locke, Amerikan yerlilerine ait toprakları gasp eden İngiliz sömürgecileri "çalışkanlık", "akıl" gibi olumlu özelliklerle ilişkilendirmiştir.

Düşünüre göre, toprağı ekip biçerek mülk edinmek hem haklı hem de bütün insanlık yararınadır. Öyle ki, İkinci İnceleme'nin otuz yedinci paragrafında, topraktan sağlanabilecek yaşamsal rahatlığı on dönümden elde eden kişinin insanlığa doksan dönümün verdiği yarardan fazlasını sağladığını ileri sürmüştür. Bu teze kanıt olarak da Amerika'nın doğaya bırakılmış yaban ormanlarının ve işlenmemiş boş topraklarının bin dönümünün çaresiz ve muhtaç durumdaki sakinlerine sağladığı yaşamsal rahatlığın toprakların iyi işlendiği Devonshire'daki eşit verimlilikte on dönüm topraktan elde edildiğini söylemiştir. Düşünür, burada da yerlilerin topraklarına el konulmasına "daha geniş toplum yararını gözetme" argümanı ile etik bir boyut kazandırmaya çalışmıştır.

Locke'un emeğe dayalı mülkiyet teorisi, Amerika'nın sömürgeleştirilme sürecinin teolojik, etik ve ekonomik olarak gerekçelendirilmesinde oldukça etkili olmuştur. Aslında, daha on altıncı yüzyılda, İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth önce kâşif Humphrey Gilbert'i Amerika'nın Hristiyanlar tarafından işgal edilmemiş topraklarını bulmak ve işgal etmek, daha sonra da kuzeni Sir Walter Raleigh'i oradaki toprakları fethetmek ve ekim yapmak üzere görevlendirmiştir. On altıncı yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Hristiyanlık, arazi kullanımı ve sömürgeleştirme süreci arasında güçlü bağlantılar kurulmuş durumdadır (Welch, 2021: 73). On yedinci yüzyılın ilk birkaç on yılında da birçok din adamı ve sömürge valisi, Amerika'daki Avrupalıların göçebe avcılarının elinde olan veya tarım için yeterince kullanılmayan alanlara yerleşme hakkı olduğunu savunmuş ve bu yolla, yerlilerin toprakları üzerindeki iddialarını haklı çıkarmaya çalışmıştır (Washburn, 1976: 14). Bu düşünceler, fetih ve egemenlikten ziyade emek ve iyileştirme gibi terimlere dayandığından birçok ilerici ve liberal düşünür tarafından da benimsenmiştir (Arneil, 2020: 741).

Locke tarafından geliştirilen emeğe dayalı mülkiyet hakkı da birçok hukukçu, vaiz ve politikacı tarafından benimsenmiş, yerlilerin hak taleplerine karşı çıkmamanın gerekçesi olarak kullanılmıştır. Arneil'in (1996) verdiği bilgiye göre, bu durum, ABD'de on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başında zirveye ulaşmışsa da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerilemeye başlamıştır. 1800'lerin başlarında, Amerika

Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'ne kadar uzanan bazı davalarda Locke'un tezleri reddedilmeye başlanmıştır. Örneğin, 1823'te görülen Johnson-M'Intosh davasında, yerlilerin hak taleplerine yüksek mahkeme nezdinde karşı çıkanlar, arazide mülkiyet iddiasında bulunmak için ekimin gerekli olduğu şeklindeki standart Locke tezlerini kullanmıştır. Dönemin ABD Yüksek Mahkemesi Baş Yargıcı John Marshall ise avlanma veya benzeri faaliyetlerde kullanıldığı için boş sayılan topraklarda tarımsal emek sarf etmenin o topraklar üzerinde hak yarattığı fikrini reddederek başlayan ve İngilizlerin iddia ettikleri topraklara yalnızca Amerikan yerlilerine karşı zafer kazandıkları için hak sahibi oldukları sonucuna varan emsal teşkil edici bir karar yazmıştır. Marshall, yerli topraklar üzerinde hak iddia etmek için meşru bir temel olarak ekim yapma tezini, ayrıca, Amerika'nın, toplum veya hükümet olmadan doğa durumunda dolaşan 'doğal' insanların yurdu olduğu şeklindeki Locke temelli standart tezi reddetmiştir. Böylece, Marshall, Avrupa'ya yerli toprakları üzerinde hak veren şeyin barışçıl emek veya satın alma olmadığını, sadece güç olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu nedenle, Marshall'a göre, tarımcıların avcılarını kovma hakkına sahip olup olmadıklarını tartışmak gereksizdir. Zira bu argüman, bunu yapanlara toprağı ele geçirmek için bazı rasyonel ve etik gerekçeler sunarken Avrupalıların toprak hakkının güç kullanarak o toprakları fethetmekten kaynaklandığı gerçeğini karartmaktadır. Oysa uluslararası hukukun sert gerçekliği, savaşı kazananların mağlupların toprağını kazandığını söylemektedir (s. 194-7).

Locke'un fetih yoluyla mülk edinmeye karşı tutumu ise olumsuzdur. İkinci İnceleme'nin "Fetih Üzerine" başlıklı bölümünde (par. 175 ve 176), fetih yoluyla mülk edinmeye karşı çıkmış, fatihleri "saldırgan" olarak nitelendirmiş, savaşta galip gelenlerin fethedilenler üzerinde hiçbir zaman bir hak sahibi haline gelemeyeceğini, önemli olan şeyin halkın onayını kazanmak olduğunu söylemiştir. Savaş yoluyla mülk kazananlara da hırsızları ve korsanları örnek göstermiştir. Böylece, Locke, Amerikan yerlilerinin topraklarının İngiliz sömürgeciler tarafından gasp edilmesinde Marshall tarafından vurgulanan güç unsurunun etkisini yok saymış, yerlilerin mülksüzleştirilme sürecini de çalışkan ve akıllı İngilizlerin emeğine bağlamıştır.

3.2. Amerika'da Topraklar Boş ve Atıl Durumdadır.

Locke'un mülkiyet teorisinin bir diğer öncülü Amerikan topraklarının atıl durumda olduğudur. Düşünür, İkinci İnceleme'de, otlatma, ekme ve dikme için ıslah edilmeyip bütünüyle doğaya bırakılmış toprağı "boş" ve "atıl" toprak olarak tanımlamıştır (par. 42). Otuz sekizinci paragrafta da bir toprak parçasının boş ve atıl sayılmaması için emek verilmesi ön şartının yanı sıra çitleme şartını getirmiştir. Buna göre, çitle çevirme ve emek verme şartlarının yerine getirilmediği bir arazi boş

ve atıl sayılacak ve başka birisinin sahipliğine geçebilecektir.

Locke, özellikle, İngiliz sömürgecilerin Kuzey Amerika'da işgal ettiği toprakların yeterince işlenmemiş, atıl halde olduğunu söylemiştir. Bahsettiği atıl topraklarla Amerika'yı kast ettiğini İkinci İnceleme'nin yedi paragrafında (par. 36, 37, 41, 43, 46, 48 ve 49) açıkça belirtmiştir. Düşünre göre, Amerika'nın doğaya bırakılmış ve işlenmemiş, yani hâlâ "doğa durumunda" olan ormanları ve toprakları henüz mülk edinilmemiştir. Üzerlerinde emek sarf ederek uygarlığa kazandıracak kişilerin mülkiyetine açık durumdadır. Dolayısıyla, Avrupalı sömürgecilerin karşısında duran mülk edinilmemiş ve emek sarf edilirse orayı işgal eden kişilerin rızasını almaya gerek kalmaksızın sahiplenilebilecek topraklardır.

Düşünürün çitle çevrilmemiş ve işlenmemiş toprakların "boş" ve "atıl" sayılacağı şeklindeki düşüncesinin emekle ilgili kısmı Roma hukukunda *res nullius* olarak bilinen bir tezdin doğmuştur. Bu teze göre, işgal edilmemiş topraklar da dâhil olmak üzere tüm 'boş şeyler' tarımsal kullanıma dâhil edilinceye dek bütün insanlığın ortak malı sayılır (Pagden, 1998: 42). Amerikan yerlilerinin çitleme yapmadığı ise doğrudur. Sömürge kayıtları, Amerikan yerlilerinin arazileri genelde çitle çevirmediklerini, yalnızca İngiliz mahkemeleri tarafından emredildiğinde çevirdiklerini göstermiştir. Yerlilerin avcı-toplayıcı bir toplum olarak topraklarını çitle çevirmeye ihtiyaç duymadığını düşünmek mümkündür. Oysa İngiliz toprak mülkiyetinin Amerika'daki temel unsuru çitle çevirme olmuştur. Örneğin, Carolina'daki headright sistemi⁹, bireysel olarak mülk edinilen toprak parçalarının sınırlarının ölçülmesi ve işaretlenmesine dayanmıştır (Arneil, 1996: 140-1).

Burada dikkat çeken hususlardan biri, Locke'un sömürgecilerin çitlerle çevirip sahiplenmesini savunduğu topraklarda zaten yaşamakta olan Amerikan yerlilerinin avcı-toplayıcı bir toplum olması ve Locke'un bakış açısıyla, avcı-toplayıcı toplumların yerleşmiş olduğu toprakların tarım toplumları tarafından işgalinin meşru sayılmasıdır. Locke, İkinci İnceleme'nin yirmi altıncı paragrafında, topraklarını "çitlemeyi bilmeyen", dolayısıyla, düşünre göre "ortak arazi üzerinde henüz bir Kiracı olan" yerlilerin yalnızca toprağın "doğal biçimde ürettiği" yemişler ve beslediği hayvanlar üzerinde hak sahibi olduğunu söylemiştir. Bunlar ortak mallardır. Üzerlerinde tarımsal emek harcanmamıştır. Locke'un bu sözleri, mülkiyet teorisiyle hedeflenen şeyin herhangi bir ürün veya mal değil, yerlilerin toprakları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımla, Amerikan yerlilerin bin yıllardır yaşadığı topraklar çitle çevrilmediği ve tarımsal üretim yapılmadığı için "boş" ve

"atıl" sayılmakta, sömürgecilerin sahiplenmesine açık hale getirilmektedir. Bill Ashcroft, düşünürün bu yaklaşımını avcı-toplayıcı toplumların topraklarının "ileri" tarım toplulukları tarafından kamulaştırılmasının mazereti olarak değerlendirmiştir (2010: 7). Zira Locke'un çitle çevreleyip işleyerek toprağa sahip olma tezi, yerlilerin halen yaşamakta olduğu toprakların mülkiyetinin giderek tarım ve sanayiye bilen sömürgecilerin eline geçmesi, yerlilerin ise ellerinden alınan topraklarında herhangi bir mülkiyet hakkının bulunmaması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, sömürgeciler, avcı-toplayıcı bir ekonomiye sahip Amerikan yerlilerinin topraklarını onların elinden kolayca alabilecek, fakat yerlilerin bu toprakları sömürgecilerden talep etme hakkı olmayacaktır. Arneil, Locke'un daha da ileri giderek, toprağın üreteceği ürün miktarı artacağı için Amerikan yerlilerinin İngilizlere borçlu olacaklarını söylediğine işaret etmiştir (1996: 151). Diğer taraftan, James Tully'nin (1998) dediği gibi, yerli halklar Avrupalıları kendi yasalarına ve geleneklerine tabi tutmaya veya binlerce yıldır kendilerine ait olduğuna "yanlılıkla" inandıkları toprakları savunmaya çalışırlarsa, doğa kanununu ihlal etmiş olacaklardır. Bu durumda, Avrupalı yerleşimciler tarafından "vahşi hayvanlar" gibi cezalandırılacak veya yok edilebileceklerdir (s. 352).

Düşünürün Amerika'daki "boş" ve "atıl" toprakların üzerinde emek sarf eden sömürgecilerin mülkiyeti haline geleceği tezi birçok yönüyle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerde öncelikle bu toprakların İngiliz sömürgeciler geldiğinde "boş" ve "atıl" olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. Christina Welch'in (2021) verdiği bilgiye göre, on yedinci yüzyıl ve öncesinden kalma birçok raporda, Kuzey Amerika yerlilerinin arazilerini kullandıkları ve çiftçilik yaptıkları açıkça gösterilmiştir. Fakat bu araziler, Avrupalıların ortak araziden yeterince ayrılmış olması için şart koştuğu şekilde çitlerle çevrilmemiştir. Ekili araziler de Avrupalıların uygun gördüğü şekilde gübrelenmemiş, böylece yeterince verimli hale getirilmemiştir. Bunun nedeni, bu kıtada evcilleştirilmiş sığırların olmamasıdır. Avrupalılar ise toprağı güçlendirdiği ve verimi artırdığı için gübrelemeyi zorunlu saymıştır. İngiliz sömürgeciler, bu yüzden Kuzey Amerika yerlilerinin Tanrı vergisi doğa kaynağını, yani doğal toprağı uygun şekilde kullanmadıklarını düşünmüştür. Bu durum, Hristiyan sömürgecilerin düzeltmesi gereken bir şeydir ve Locke'un çorak araziye emek vererek mülk edinme teorisi bu düşünceyle ilgilidir (s. 73-4). Ayrıca, Amerika'ya gelen birçok İngiliz, Avrupalıların bu kıtaya getirdiği hastalıklar¹⁰ yüzünden yerli nüfusun yok olduğu köylerin arazilerine yerleşmiş veya yerli toplulukların ürün rotasyonu ya da avlanma alanlarının korunması amacıyla geçici olarak

⁹ Headright sisteminde, Kuzey Amerika'ya taşınan İngiliz yerleşimcilere teşvik olarak 50 dönüm arazi verileceği garanti edilmiştir (Rodríguez, 2007: 86).

¹⁰ Sömürgecilik döneminin daha başlarında, Amerika kıtalarının her yerinde, Avrupalılar tarafından getirilen hastalıklar, Avrupalıların kendilerinden çok daha önce kabileden kabileye

yayılarak Kolomb öncesi yerli Amerikan nüfusunun tahmini yüzde doksan beşini öldürmüştür. Kuzey Amerika'nın en kalabalık ve en örgütlü yerli toplulukları olan Mississippian şeflikleri, Avrupalıların Mississippi Nehri'ne ilk yerleşimlerini kurmalarından bile önce, 1492 ile 1600'lerin sonu arasında bu şekilde ortadan kaybolmuştur (Diamond, 1997: 78).

kullanmadığı tarlaları talep etmiştir (Park, 2022: 1107). Başka bir deyişle, Tully'nin de altını çizdiği gibi, Avrupalılar Amerika'ya geldiklerinde yerli halklar on bin yıldan uzun süredir oradadır. Kendi mülkiyet ve siyaset kurumları vardır (1998: 347). Yani Locke'un "boş" ve "atıl" olduğunu ileri sürdüğü topraklar sahipsiz, boş veya atıl değildir. Yalnızca oradaki yerli halkın kendi ekonomisine, kültürüne ve kurumlarına uygun olarak kullanılmaktadır.

Locke'un mülkiyet teorisine yönelik bir diğer eleştiri, Avrupalı sömürgecilerin yerli halkları boyunduruk altına almasına izin vermesidir. Sean Wilentz'in ifadesiyle, düşünürün emek teorisi, göçebe avcı-toplayıcı halklar olsun, bağımlı Afrikalı köleler olsun, çeşitli "üretken olmayan" kişilerin boyunduruk altına alınmasına izin veren, hatta teşvik eden şekillerde formüle edilmiştir (2002: 68). Wilentz'in sıraladığı "üretken olmayan" kesimlerin "ilkel" ve "vahşi", Avrupalı sömürgecilerince "uygar" olarak görülmesi, aynı zamanda Avrupalı sömürgecilere onları uygarlaştırma misyonu yükleyen, yani müdahale hakkı veren bir anlama sahiptir. Howard Williams da düşünürün emek-mülkiyet teorisinin daha önce ihmal edilmiş bölgeleri ekime açan ve toprakları ustaca işleyerek doğanın bağışlarına katkıda bulunan "çalışkan" beyaz yerleşimcilerin onaylanmasına yönelik olduğunu, bu doğrultuda, sömürgeciliği de yeryüzünün üretken kapasitesini geliştirip kullanarak insanlığın ortak stoğunu artıran bir uygulama olarak gösterdiğini ileri sürmüştür (2014: 166). Dahası, düşünürün mülkiyet teorisi, yalnızca Amerika'daki "atıl" ve "boş" toprakların değil, Judith Whitehead'in belirttiği gibi, dünyanın başka yerlerindeki işlenmemiş topraklar için de İngiltere'den uzanan "iyileştirici elin" meşrulaşmasına katkı yapmıştır (2012: 5). İngiliz sömürgeciliğinin Amerika kıtasıyla yetinmeyip dünyanın dört bir yanına uzanmış olması da Whitehead'i doğrulamaktadır.

Diğer taraftan, Locke, çitleme ve ekim yoluyla toprağa el koymanın sınırsız olmayacağını söylemiştir. Getirdiği iki şart, toprağın herkes için yeterli olması ve ürünlerin bozulmamasıdır. Toprağın herkes için yeterli olma şartıyla ilgili olarak, Locke, Amerika'daki toprak miktarının yerlilerin ihtiyaç duyduğundan fazla olduğunu düşünmüştür. İkinci İnceleme'nin otuz üçüncü paragrafında, topraktan yoksun olanların kullanabileceğinden fazla miktarda toprak olduğu için, toprağın belli bir parseli iyileştirilip mülk edinilirse bundan başkasının zarar görmeyeceğini, çünkü hâlâ yeterli miktar ve nitelikte başka toprakların da bulunacağını söylemiştir. Ancak herkese yetecek kadar bol olan bu topraklar üzerinde mülkiyet hakkı yalnızca etrafını çitleyerek işleyenlere ait olacaktır.

Düşünür, bozulmayla ilgili getirdiği sınırlamayı aşmak için de para kavramını ortaya atmıştır (Arneil, 1996: 146). İkinci İnceleme'nin kırk yedinci paragrafında, parayı "insanların çürümeden saklayabileceği dayanıklı bir şey" olarak tarif etmiştir. İnsanlar, ihtiyaçlarından fazla olanı parayla takas edip kâr elde edecekleri için

toprağı ekip biçecek ve ürünlerin bozulmasını önleyecektir. Arneil'e (1992) göre, Locke, bozulma sınırlamasını aşan gümüş veya altın para üzerinden hem yerlilerin mülkiyet hakkını sınırlamakta hem de kalan toprağı "atık" olarak tanımlayıp başkaları tarafından el konulmaya açık hale getirmektedir (s. 278). Yine paranın kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, para sahiplerinin, yani sömürgecilerin dönemin şartları gereğince Amerika'da daha fazla mülk edinme fırsatı doğmuştur. Locke, bu düşüncesini İkinci İnceleme'nin kırk dokuzuncu paragrafında, "Dolayısıyla başlangıçta bütün Dünya Amerika'ydı ve şimdi olduğundan daha fazla Amerika'ydı, çünkü Para gibi bir şey hiçbir yerde bilinmiyordu. Komşuları arasında Paranın Değerinin ve Kullanımının olduğuna ilişkin bir şeyler keşfedince aynı İnsanın derhal Sahiplenmesini genişletmeye başlayacağını görürsünüz" sözleriyle ifade etmiştir. Düşünürün bu sözleriyle, o dönemde İngiltere'de tohumları atılan kapitalist ekonominin "sermaye birikimi", dolayısıyla, İnce'nin deyişiyle "birikim ahlâkı" (2018: 61) zihniyetini Amerika'nın avcı-toplayıcı ekonomiye sahip yerlilerinin topraklarına uyarladığı söylenebilir.

3.3. Amerika'da İngiltere'den Farklı Hukuki Kurallar Geçerli Olabilir.

Locke'un mülkiyet teorisi, Amerikan yerlileri için İngiltere'de geçerli olandan farklı bir hukuk sisteminin uygulanması anlamına gelmektedir. Düşünürün önerdiği şey, kendi ülkelerinde veya diğer Avrupa ülkelerinde belli ulusal ve uluslararası kanunlara tabi olan İngilizlerin söz konusu sömürge toprakları olunca bu kanunların hiçbirine tabi olmamasıdır. Locke, o dönemin Amerikan dünyasını "doğa durumu" olarak nitelendirerek yalnızca oraya özgü ve teolojik önermelere dayalı mülkiyet hükümleri belirlemiş ve böylece, İngilizlerin Amerika'daki işgali için yasal dayanak oluşturmaya çalışmıştır. Aslında Locke'un kendisi de İkinci İnceleme'nin ellinci paragrafındaki "Yönetimler altında mülkiyet hakkını Yasalar düzenler ve toprak sahipliği pozitif anayasalar tarafından belirlenir" ifadesiyle, mülkiyet hakkının kanunlar tarafından belirlendiğini söylemektedir. Ancak, bu uygulama "Parası olan ve Ticaret yapan; Yönetim altında Bir Yığın İnsanın var olduğu; Toprağı ortaklaşa olduğu İngiltere'de ya da başka bir Ülkede" (par. 35) böyledir. "Oysa başlangıçta ve büyük Dünya Ortaklığı ilk olarak İnsanlarla dolmaya başlarken durum tamamen başka" türüdür (par. 35). O zamanlar mülkiyeti belirleyen şey emektir. Başka bir ifadeyle, bir İngilizin bir toprağa sahip olması için Amerika'da farklı, İngiltere'de veya başka bir Avrupa ülkesinde farklı kurallar geçerlidir. Örneğin, İngiltere'de bir toprak sahibi toprağını hiç ekip biçmese, üzerindeki meyve ve sebzeleri çürümeye terk etse bile bu durum onun mülkiyet hakkını etkilemez. Çünkü bu toplumlarda mülkiyet hakkı kanunların koruması altındadır. Doğa durumunda ise mülkiyeti belirleyen şey emektir.

Locke'un Amerika için Avrupa'da geçerli olmayan bir hukuk sistemi önermesini Thomas Scanlon, "Locke,

doğa durumunda hukuktan veya toplumsal uzlaşımlardan önce sahip olduğunu düşündüğü doğal mülkiyet hakları ile paranın ortaya çıkması ve hükümetin kurulmasıyla daha sonra ortaya çıkan mülkiyet sistemleri arasında açık bir ayırım yapmıştır" (1976: 23) şeklinde açıklamıştır. İlkinde, düşünürün Tanrı'nın buyruklarına ilişkin tahayyülleri, ikincisinde ise kanunlar hâkim konumdadır. Oysa, ABD Yüksek Mahkemesi Baş Yargıcı Marshall'ın da belirttiği üzere, Avrupa'dan geniş bir okyanusla ayrılmış olan Amerika kıtasında Avrupalılar oraya gelmeden önce de farklı uluslar, bu ulusların kendi kurumları ve tabi oldukları kendi kanunları vardır (Tully, 1993: 174). Nasıl bir Avrupa ülkesine dışarıdan gelen bir kişi oradaki mevcut kanunlara tabi olmak zorundaysa, Amerika kıtasına gelen Avrupalı sömürgeciler de oradaki yerli ulusların kanunlarına uymakla yükümlüdür. Ancak böyle bir bakış, toplumları birbirinden kültürel ve kurumsal olarak farklı, fakat eşit yapılar olarak görmeyi gerektirir. Toplumlar arasında bir hiyerarşi kurmaz. Locke ise Amerika'daki yerli halkların Avrupalı sömürgeciler oraya geldiğinde zaten mevcut olan kurum ve kanunlarını yok saymış, görmezden gelmiştir. Yerli halkların Avrupalı sömürgeciler tarafından gaspını meşrulaştırmanın bir yolu olarak da aynı zaman diliminde olmalarına rağmen, Amerika kıtasındaki mevcut durumu İngiltere'nin "başlangıçtaki" durumuyla eşdeğer görmüş, dolayısıyla Amerikan yerlileriyle eş zamanlı, yani zamandaş olduklarını inkâr etmiştir.

4. LOCKE'UN MÜLKİYET TEORİSİNDE ZAMANDAŞLIĞIN İNKÂRI

Zamandaşlık, aynı zaman dilimi içinde olmayı ifade eder. Kişinin kendisiyle aynı zaman dilimindeki insanları kültürel farklılıklarından yola çıkarak farklı bir zaman dilimine yerleştirmesi "zamandaşlığın inkârı" olarak ifade edilmektedir. Zamandaşlığın inkârı kavramı, Alman antropolog Johannes Fabian'ın 1983'te yayınlanan "Zaman ve Öteki: Antropoloji Nesnesini Nasıl Oluşturur" (Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object) adlı çalışmasında ortaya atılmıştır. Fabian, bu kavramla antropolojik çalışmalarda bir çelişkiye dikkat çekmiştir. Bu çelişki, etnografik saha çalışmalarında araştırma konusu toplumlarla aynı zaman diliminde diyalog kurulduğu halde, bu çalışmaların bulgularının yer aldığı raporlarda o toplumların geçmişteki bir zaman dilimine yerleştirilerek anlatılmasıdır. Başka bir deyişle, etnografla yerli arasındaki karşılaşmanın zamandaşlığı o karşılaşmaya ilişkin raporlarda reddedilmektedir. Fabian, "zamanın şizojenik kullanımı" olarak gördüğü bu durumu "deneysel olarak mevcut olan, diyalog kurulan Ötekinin teorik olarak yok edilmesi" şeklinde açıklamıştır. Antropolojinin referans(lar)ını antropolojik söylemin üreticisinin şimdiki zamanından başka bir zamana yerleştirmeye yönelik kalıcı ve sistematik eğilimini ise "zamandaşlığın inkârı" olarak tanımlamıştır (1983: xxxix, 21, 32).

Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" kavramıyla işaret ettiği stratejide, antropologların kullandığı araçlardan biri, araştırdıkları toplumların belli bir andaki uygulamalarını geniş zaman kipinde anlatmaktır. Fabian'ın verdiği örnekle söylenirse, "x toplumu anaerkildir" (1983: 81) şeklinde geniş zaman kipinde bir cümle kurulduğunda, bu cümle, o topluluğun hiç değişmeyeceğini, ebediyen anaerki olacağını imlemekte, bu bilgi, o toplumda sabitlenmekte ve değişmezlik düşüncesi yaratmaktadır.

Fabian, antropologla araştırma nesnesini farklı zaman dilimlerine yerleştirme şeklindeki çelişkinin istemsizce yaşanan bir hata değil, kasıtlı bir uygulama olduğunu ileri sürmüştür. Yazara göre, kronolojik bir hata olsa, bunun adı anakronizm olacaktır. Anakronizm, belli bir zaman çerçevesiyle uyumsuz bir durumu veya durum beyanını ifade eder. Bir hata ya da kaza olabilir. Oysa, Fabian'ın zamandaşlığın inkârı olarak tanımladığı durumda yaşanan şey hata değil, varoluşsal, retorik ve politik araçlardır. Anakronizmden farkının altını çizmek için, Fabian, zamandaşlığın inkârını "allokronizm" şeklinde adlandırmıştır (1983: 32). Anakronizmden farklı olarak, allokronizm, araştırma nesnesini araştırmacıdan ayırmaya yönelik kasıtlı ve seçilmiş bir eylem, politik bir araçtır.

Fabian'ın zamandaşlığın inkârını "politik bir araç" olarak tarif etmesi yalnızca antropolojideki bu çelişkiye özgü değildir. Yazara göre, antropolojik bilgiyi üretenlerle hakkında bilgi üretilen toplumlar, yani antropolojiyle nesnesi arasındaki ilişki kaçınılmaz olarak politiktir. Zira diğer araştıran-araştırılan insanlar ve toplumlar arasında olduğu gibi, antropolojide de bilgi üretimi gruplar, sınıflar ve uluslar arasındaki ilişkilerin yaşandığı kamusal bir alanda gerçekleşir (1983: 143). Antropoloji disiplininin kendisi de Batı kapitalizminin sömürgeci yayılmacılık döneminde ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu dönemde, Avrupalıların toprağa duyduğu ihtiyaç, sömürgeleştirme süreçlerinin entelektüel bir zeminde meşrulaştırılmasını da gerektirmiştir (s. 143-4). İşte bu şartlarda, antropoloji de araştırdığı toplulukları geçmiş bir zaman dilimine yerleştirip "vahşi", "ilkel", "öteki" olarak inşa etmiştir (s. 1). "İlkellik", "vahşilik" gibi terimler ise zamansal uzaklaştırma etkisi yaratır (s. 75). Zaten ilkellik kavramının kendisi de özünde zamansaldır (s. 18). Başka bir deyişle, bir topluluk ancak belli bir zaman dilimine göre daha geçmişte, yani "ilkel" sayılabilir. Örneğin, Amerikan topraklarının sömürgeleştirildiği dönemler dikkate alındığında, Amerikan yerlileri, o günü temsil eden, yani "ileri" olduğu iddia edilen Avrupalı toplumlara göre "ilkel" kabul edilmiştir.

Batılı antropologların işgal edilen topraklardaki yerli halkları geçmişteki bir zaman dilimine yerleştirmesi, Fabian'a göre kronopolitik, yani zaman politikası şeklinde bilinçli bir uygulamadır. Fabian, antropologların söylemindeki allokronik zaman politikasıyla Avrupalı sömürgecilerin çıkarlarının örtüşmesine dikkat çekmek için "jeopolitikanın ideolojik temelleri kronopolitiktedir"

(1983: 144) ifadesini kullanmıştır. Fakat Fabian'ın bu noktada bir çekincesi vardır. Jeopolitikten veya Batılı ülkelerin yayılmacılığından bahsederken baskın olan şey mekânsal imgelerdir. Bu imgeler, sömürge ilişkilerinin zamansal boyutunu gölgede bırakmaktadır (Fabian, 1983: 95). Oysa Fabian'ın amacı, sürecin zamansal boyutuna işaret etmek, "vahşilikten uygarlığa, köylülükten sanayi toplumuna geçiş olarak ifade edilen" (s. 95) zamansallaştırmaların "sömürgeciliğin entelektüel meşruiyetine" (s. 17) yaptığı katkıyı göstermektir. Bu katkı, evrimci bir zaman anlayışına ve bütün toplumların izlemesi zorunlu tutulan doğrusal bir gelişme çizgisine inanılmasını sağlayarak yapılmıştır. Fabian'a göre, medeniyet, evrim, gelişme, kültürel uyum ve modernleşme (ayrıca, onların kuzenleri sayılabilecek sanayileşme ve kentleşme) kavramlarının hepsi evrimci zamandan türeyen terimlerdir ve epistemolojik boyutları vardır (s. 17). Bu terimler üzerinden sömürgecilerle işgal edilen topraklardaki yerli halk arasında zamansal bir hiyerarşi yaratılmıştır. Aynı zaman diliminde yaşayan farklı toplumlar, Avrupa kültürü ölçüt alınarak ve evrimci bir zaman anlayışı içinde "ileri-geri", "ilkel-uygar" gibi ikilemler üzerinden tanımlanmış, sömürgeciler "ileri", "uygar", onların işgal ettiği topraklardaki yerli halklar ise "geri", "ilkel" gibi kategorilere dâhil edilmiştir.

"Zamandaşlığın inkârı" tezi, sömürgeleştirilen topraklardaki yerli halklar için kullanılan nitelendirmelerin tarihsel işlevini açıklamaya da yardımcı olmaktadır. Sömürgecilerin işgal ettiği toprakların sahiplerini "ilkel", "vahşi" gibi terimlerle geçmiş bir zaman dilimine yerleştirmesi kendilerini "üstün", yerlileri ise "aşağı" tür olarak konumlandırma etkisi yaratmıştır. Yerli halkların "ilkel" olarak görülmesi, aynı zamanda Avrupalı sömürgecilere onları uygarlaştırma misyonu yükleyen, yani müdahale hakkı veren bir anlama da sahiptir. Müdahalenin odak noktası, yerli halkların topraklarının ellerinden alınmasıdır. Avrupalı sömürgecilerin müdahaleye hakkı olduğunu düşünenlerden biri de Locke'tur. Locke, Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" tezini doğrularcasına, Amerikan toprakları temelinde geliştirdiği mülkiyet teorisine, Amerikan yerlilerini "ilkel", üzerinde yaşadıkları toprakları "boş" ve "atıl" olarak nitelendirerek sömürgeciler tarafından gasp edilmesini meşrulaştıran tezler üretmiştir. Bu çalışmada, düşünürün mülkiyet teorisinde yer alan önermelerin aşağıda sıralanan en az üç boyutuyla Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" teziyle örtüştüğü ileri sürülmektedir:

- Evrimci bir gelişim çizgisi benimsemesi
- Amerikan yerlilerini "ilkel" sayması
- Kasıtlı olması

4.1. Evrimci Bir Gelişim Çizgisi Benimsemesi

Locke, Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesi sırasında orada bin yıllardır yaşayan yerli halkların sahip olduğu toprakları "boş" ve "atıl" saymıştır. Bu tezini de söz konusu toprakların çitle çevrilmemiş olmasına ve

üzerinde yeterli tarımsal faaliyet yürütülmemesine dayandırmıştır. Oysa, bu topraklarda o dönemde yaşayan yerli halklar avcı-toplayıcı bir ekonomiye sahiptir ve bu yüzden arazileri çitle çevirmeye ihtiyaç duymamıştır. Aynı dönemde, İngiltere'de tarım ekonomisi hâkimdir. Evrimci toplumsal gelişme çizgisi benimsendiğinde, tarım ekonomisi avcı-toplayıcı ekonomiden sonraki zaman diliminde yer almaktadır. Bütün toplumların aynı aşamalardan geçeceğini öngören evrimci gelişme düşüncesinin ise Fabian'ın dediği gibi "epistemolojik boyutları" (1983: 17) vardır. Zira her sonraki aşama için bir önceki "geri" kabul edilir. Dolayısıyla, tarım ekonomisine sahip İngiltere "ileri", Amerika'nın avcı-toplayıcı yerli halkları "geri" toplumlardır. Bu yaklaşım, Locke'un mülkiyet teorisinde olduğu gibi, "ileri" toplumları epistemolojik olarak üstün ve kuralları belirleme hakkına sahip taraf haline getirmektedir. Locke, yerli halkları kanuna kurala sahip olmayan "doğal insan" olarak tarif ederek bir yandan onların yerleşik toplumsal yapı ve kurumlarını yok saymış, diğer yandan da avcı-toplayıcı ekonomilerin toprağı çitleme veya gübreleme eksikliği gibi sonuçlarını topraklarının ellerinden alınma gerekçesi olarak göstermiştir. Böylece, evrimci bir zaman anlayışı temelinde İngiliz sömürgeciliğine entelektüel bir kılıf giydirmeye çalışmıştır. Bu tutumuyla da Fabian'ın zamandaşlığın inkârı stratejisinin "sömürgeciliğe entelektüel meşruiyet kazandırılmasına katkı yaptığı" (1983: 17) tezini doğrulamıştır.

4.2. Amerikan Yerlilerini "İlkel" Sayması

Locke, Kuzey Amerika yerlilerini insan ırkının en ilkel üyeleri olarak görmüş, bu toplumların hâlâ insanın ilk çağında olduklarını düşünmüştür (Welch, 2021: 76). Diğer taraftan, ampirik bakışı nedeniyle, insanları doğuştan "ilkel" veya "uygar" olarak görmemiştir. Örneğin, "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme" başlıklı çalışmasında, Virginia Kralı Apochancana'nın İngiltere'de eğitim almış olsa, İngiltere'deki bir din adamı kadar bilgili ve bir o kadar da iyi bir matematikçi olabileceğini söylemiştir (Locke, 2000: 111). Ancak Amerikan yerlileri, mevcut halleriyle, düşünürün doğa durumundaki insanını temsil etmektedir. "Boş levha" gibidirler. Akıl yürütme kapasiteleri gelişmemiştir. Yani ilkelidirler.

Locke'un kendisiyle aynı zaman dilimini paylaşan bir topluluğu "ilkel" olarak nitelendirmesi de Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" teziyle örtüşmektedir. Fabian'ın işaret ettiği üzere, "ilkel" kavramı zamansal bir boyuta sahiptir (1983: 18) ve bahsedilen kişi ya da grubu geçmiş bir zaman dilimine yerleştirir. Kendini "ileri" veya "gelişmiş" olarak gören tarafın kullandığı bir aşağılama ifadesidir. Sömürgecilik durumunda, ilkelik-gelişmişlik kategorileri genellikle "ilkel" olarak görülen tarafın emeğinin ve mallarının gaspını meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Locke'un Amerikan yerlileri için kullandığı "vahşi", "ilkel" gibi nitelendirmeler de yerlileri "uygar" sömürgecilerin müdahalesine açık hale getirmektedir.

4.3. Kasıtlı Olması

Locke'un mülkiyet teorisinin Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" teziyle örtüşen bir diğer boyutu kasıtlı olması ve "politik bir araç" niteliği taşımasıdır. Fabian, antropoloji alanında yaptığı tespitlerden yola çıkarak aynı zaman diliminde yaşayan taraflardan birinin diğerini geçmiş bir zaman dilimine yerleştirmesinin istemsizce yapılan bir hata değil, kasıtlı ve seçilmiş bir eylem olduğunu söylemiş ve bu eylemi "politik bir araç" olarak nitelendirmiştir. Max Weber, "politika ihtilaf demektir" (Dowding, 2019: 50) sözüyle çıkar çatışmalarının özünde politik bir nitelik taşıdığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, bir çıkar çatışmasının taraflarından birini desteklemeye yönelik her türlü söylem politiktir. Locke'un mülkiyet teorisi bağlamında, düşünürün Avrupalı sömürgecilerin yerli halkın topraklarını gasp etmesini haklı çıkarmaya yönelik her türlü söylemi politik bir nitelik taşımakta ve İngiliz sömürgecilerin çıkarları için "politik bir araç" olarak kullanılmaktadır. Locke, Amerikan yerlilerini geçmiş bir zaman dilimine yerleştirip "vahşi", "ilkel" gibi niteliklerde tarif ederek sömürgecilerin onların topraklarına el koymasına etik bir boyut kazandırmaya çalışmıştır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca İngiliz sömürgeciliği için idari hizmetlerde bulunan ve kendisinin de köle ticaretinden doğrudan çıkarı bulunan bir düşünürün ortaya attığı tezlerin doğuracağı sonuçları bilmemesi beklenemez. Dolayısıyla, yerli halkları geçmiş bir zaman diliminde, doğa durumundaki "ilkel vahşiler" sayarak bu yolla İngiliz sömürgeciliğinin toprak gaspını meşrulaştırmasının kasıtlı bir eylem olduğu açıktır.

5. SONUÇ

Düşünürlerin kendi dönemlerindeki acımasız sömürü biçimlerine kayıtsızlıkları nadir rastlanan bir durum değildir. Kendi toplumları için özgürlük, akıl, eşitlik gibi idealler sunan Avrupalı düşünürlerin Amerika'nın on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi sürecinde yaşananlara karşı tutumu ise kayıtsızlığın ötesine geçmiştir. Amerika kıtasının binlerce yıldır o topraklarda yaşayan yerlileri "Amerikan holokostu" denilen katliamlarla yok edilir ve topraklarına el konulurken bu süreci haklı çıkarmaya çalışan düşünürler olmuştur. Dogmatizm karşıtı, özgürlük ve demokrasinin savunucusu, liberal değerlerin öncü ismi Locke da ülkesi İngiltere'nin Amerika yerlilerinin topraklarını gaspını mülkiyet teorisiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Locke'un mülkiyet teorisi, mülkiyetin emekle başladığı, Amerika'daki toprakların boş ve atıl durumda olduğu ve Amerika'da İngiltere'den farklı hukuki kuralların geçerli olabileceği gibi öncüllere dayanmaktadır. Gerçeğe uygunluğu tartışmalı bu tezler, Avrupalı sömürgecileri kayırmaya ve Amerikan yerlilerinin sahip olduğu topraklara el konulmasına hukuki bir kılıf giydirmeye hizmet eden anlamlar içermektedir. Düşünür, sunduğu etik, ekonomik ve teolojik dayanaklarla, İngiliz sömürgeciliğini kabul

edilebilir bir davranış olarak formüle etmiştir. Bu formülasyonun önemli bir parçası, o dönemde kendi kültür, kurum ve kanunları bulunan Amerikan yerlilerinin "doğa durumunda" yaşayan, kendi kanunları olmayan "vahşiler", sahip oldukları toprakların da "boş" ve "atıl" topraklar olarak görülmesidir. Bu yaklaşımla, Locke, kendisiyle aynı zaman diliminde yaşayan bir toplumu kasıtlı olarak geçmişteki bir zaman dilimindeymiş gibi değerlendirmiştir. Bu bakış açısı, Fabian'ın "zamandaşlığın inkârı" teziyle örtüşmektedir.

Zamandaşlığın inkârı aslında bir hiledir. Farklılıkları zamansal bir hiyerarşi içinde düzenleyerek güç eşitsizliklerinin oluşmasına ve/veya pekişmesine hizmet eder. Locke da mülkiyet teorisini Amerikan yerlilerinin Avrupalı sömürgecilerden "geri" ve "ilkel" oldukları, kanun kural bilmedikleri ve "doğa durumunda" bulundukları önermeleri temelinde oluşturmuştur. Bu önermelerin tümü tartışmalıdır. Dolayısıyla, düşünürün yaptığı şey, Amerikan yerlilerinin sömürgecilerle zamandaş olduğunu inkâr ederek yaptığı hile üzerinden onlara ait toprakların gasp edilmesini haklı çıkarmaya çalışmıştır.

Filozoflar da diğer insanlar gibi kendi toplumlarının ürünüdür. Locke'un mülkiyet teorisinin onaylanmaması, siyaset felsefesine yaptığı katkıları ortadan kaldırmaz. Düşünürün hoşgörü, kuvvetler ayrılığı, temsili demokrasi, özgürlük, doğal haklar gibi konulardaki öncü tezleri hem siyaset felsefesi hem de demokrasi tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın altını çizmeye çalıştığı şey de düşünüre duyulan saygının bütün görüşlerinin koşulsuz olarak kabul edilmesi anlamına gelmediği ve diğer konulardaki görüşlerinin düşünürün ülkesinin sömürgecilik uygulamaları için yaptığı hizmetler ve sunduğu katkılar da dikkate alınarak değerlendirilmesinin gerektiğidir.

KAYNAKÇA

- Addison, K. N. (2009). "We Hold These Truths to be Self-evident . . ." An Interdisciplinary Analysis of the Roots of Racism and Slavery in America. New York: University Press of America, Inc.
- Armitage, D. (2012). John Locke: Theorist of Empire?, Muthu, S. (Ed.). Empire and Modern Political Thought (84-111 ss.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Arneil, M. B. (1992). 'All the World was America': John Locke and the American Indian. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University College London, Londra.
- Arneil, B. (1996). John Locke and America: The Defence of English Colonialism. Oxford: Clarendon Press.
- Arneil, B. (2020). Origins: Colonies and Statistics. Canadian Journal of Political Science, 53(4), 735–754. <https://doi.org/10.1017/S000842392000116X>
- Ashcroft B. (2010). Reading Post-colonial Australia. O'Reilly, N. (Ed.). Postcolonial Issues in Australian Literature (1-14 ss.). New York: Cambria.
- Baker, B. (2023). Evolution of Anti-slavery Sentiments from 1776 to 1865 & A Critique of Reparations. Journal of Business Diversity, 23(3), 15-37. <https://doi.org/10.33423/jbd.v23i3.6419>
- Bourbouri, K., Nowzari, H. A. and Shirzadi, R. (2021). A Comparative Glance at Thomas Hobbes and John Locke's Ideas on the Concept of Freedom. International Journal of Political Science, 11(4), 71-92.
- Çapar, S. ve Yıldırım, Ş. (2012). Hobbes ve Locke'un Devlet Düşüncesine Katkıları. Türk İdare Dergisi, 84(474), 1-29.
- Çilingir, L. (2019). Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı. Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, 11, 31-43.
- Diamond, J. (1997). Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. Londra: Jonathan Cape.
- Dowding, K. (2019). Rational Choice and Political Power: The Original Text with Two New Chapters. Bristol: Bristol University Press.
- Fabian, J. (1983). Time and the Other. How Anthropology Makes its Object. New York: Columbia University Press.
- Goldie, M. (2016). Locke's Life. Stuart, M. (Ed.). A Companion to Locke (27-44 ss.). West Sussex: Wiley Blackwell Publishing.
- Hannaford, I. (1996). Race: The History of an Idea in the West. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Hindess, B. (2007). Locke's State of Nature. History of the Human Sciences 20(3): 1-20. DOI: 10.1177/0952695107079331
- İnce, O. U. (2013). Colonial Capitalism and the Dilemmas of Liberalism: Locke, Burke, Wakefield and the British Empire. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Cornell University, Ithaca, ABD.
- Juhansar, A. L. (2021). John Locke: The Construction of Knowledge in the Perspective of Philosophy. Jurnal Filsafat Indonesia, 4(3), 254–260.
- Letwiniuk, T. (1998). John Locke: The Devonshire Farmer and the Dispossession of the Amerindians of Belize and Guyana. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Toronto, Toronto, Kanada.
- Locke J. (1996). İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme. (Çev. V. Hacıkadıroğlu) Kabalcı.
- Locke, J. (2000). İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme. (Çev. M. Delikara Topçu) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Locke, J. (2012). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme (2. Baskı). (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Pagden, A. (1998). The Struggle for Legitimacy and the Image of Empire in the Atlantic to c. 1700. Canny, N. (Ed.), The Oxford History of the British Empire: The Origins of Empire, V. 1, (34-55 ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Park K. S. (2022). The History Wars and Property Law: Conquest and Slavery as Foundational to the Field. The Yale Law Journal, 131(4): 1062–1153.
- Peters, J. D. (1989). John Locke, the Individual, and the Origin of Communication. Quarterly Journal of Speech, 75(4), 387-399, <https://doi.org/10.1080/00335638909383886>
- Rebeiro, B. (2023). Frederick Douglass and the Original Originalists. Brigham Young University Law Review, 48(3), 909-976.
- Rodriguez, J. P. (2007). Slavery in the United States: A Social, Political, and Historical Encyclopedia. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Scanlon, T. (1976). Nozick on Rights, Liberty and Property. Philosophy and Public Affairs, 6(1), 3-25.
- Smith, L. G. and Smith, J. K. (1999). Lives in Education: A Narrative of People and Ideas (2nd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Stannard, D. E. (1992). *American Holocaust: The Conquest of the New World*. New York: Oxford University Press.
- Strickland, L. and Wang, J. (2023). Racism and Eurocentrism in Histories of Philosophy. *Open Journal of Philosophy*, 13(1), 76-96. <https://doi.org/10.4236/ojpp.2023.131005>
- Tabanlı, F. (2019). Thomas Hobbes ve John Locke'un Devletin Kökeni Hakkındaki Görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 331-353.
- Tully, J. (1980). *A Discourse on Property: John Locke and his Adversaries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tully, J. (1993). *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tully, J. (1998). *Aboriginal Property and Western Theory: Recovering a Middle Ground*. Armitage, D. (Ed.), *Theories of Empire, 1450-1800* (345-372 ss.). Londra: Ashgate Publishing.
- Ward, L. (2010). *John Locke and Modern Life*. New York: Cambridge University Press.
- Washburn, W. E. (1976). The Historical Context of American Indian Legal Problems. *Law and Contemporary Problems*, 40(1), 12–24.
- Welch, C. (2021). "Civilizing the 'Redman'...": John Locke, Adam Smith and Social Darwinist Perceptions of Religion, Land-use and Progress as Policy to Make Extinct the Traditional Lifeways of North American Indian Peoples. Mounsey, C. (Ed.) *Reconsidering Extinction in Terms of the History of Global Bioethics* (68-93 ss.). New York: Routledge.
- Whitehead, J. (2012). John Locke, Accumulation by Dispossession and the Governance of Colonial India. *Journal of Contemporary Asia*, 42(1), 1–21.
- Wilentz, S (2002). America's lost egalitarian tradition. *Daedalus*, 131(1), 66-80.
- Williams, H. (2014). Colonialism in Kant's Political Philosophy. *Diametros*, 39, 154–181.
- Wootton, D. (2003) Introduction. Wootton, D. (Ed). *John Locke: Political Writings* (7-122 ss.). Indianapolis: Hackett Publishing Co.
- Zabunoğlu, H. G. (2016). Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 431-456. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.291309>

Murat Şengöz
Dr
Serbest Araştırmacı
muratsengoz74@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6597-0161>

Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk

*A Faustian Journey Through Knowledge,
Power, and Ethics in Modern Society*

Makale Kategorisi (Araştırma Makalesi / Research Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received: 27.05.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:26.06.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Şengöz M. (2025). Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 79-91

Sengoz M.. (2025). A Faustian Journey Through Knowledge, Power, and Ethics in Modern Society, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 79-91

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk

Öz

Bu çalışma, Goethe'nin Faust eserini modern bireyin etik, epistemolojik ve vicdani krizleri bağlamında sosyolojik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Faust'un bilgiye ulaşma arayışı, bireysel bir tutkunun ötesine geçerek, modern toplumda bilginin araç sallaşması, vicdanın bastırılması ve toplumsal eşitsizliklerin görünür hâle gelmesi gibi yapısal sorunları da temsil etmektedir. Çalışma, kuramsal temelde Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite", Michel Foucault'nun "bilgi-iktidar ilişkisi", Max Weber'in "araçsal akıl kavramları" ile Judith Butler, Nancy Fraser ve Carl Jung'un yaklaşımlarını bir arada değerlendirerek disiplinlerarası bir çözümleme sunmaktadır. Faust, Mefistofeles ve Gretchen karakterleri üzerinden birey-toplum, bilgi-güç, vicdan-etik ve cinsiyet-eşitsizlik eksenlerinde derinlemesine analizler yapılmıştır. Yapılan çözümlemeler, bilgi çağında bireyin yaşadığı kimlik bunalımı, etik sorumluluk eksikliği ve toplumsal adalet arayışının hâlâ Faustçu bir düzlemde sürdüğünü göstermektedir. Eser, bu yönüyle yalnızca edebi değil; sosyolojik, felsefi ve kültürel bir uyarı metnine dönüşmektedir.

Anahtar kelimeler: Faust, bilgi toplumu, etik, vicdan, toplumsal cinsiyet, modern birey, sosyolojik kuram.

A Faustian Journey Through Knowledge, Power, and Ethics in Modern Society

Abstract

This study aims to examine Goethe's Faust through a sociological lens, focusing on the ethical, epistemological, and moral crises of the modern individual. Faust's quest for knowledge transcends a personal ambition and reflects broader structural issues in contemporary society, such as the instrumentalization of knowledge, the silencing of conscience, and the perpetuation of systemic inequality. The analysis employs a multidisciplinary theoretical framework, incorporating Zygmunt Bauman's "liquid modernity," Michel Foucault's knowledge-power relationship, Max Weber's concept of instrumental rationality, as well as insights from Judith Butler, Nancy Fraser, and Carl Jung. Through the characters of Faust, Mephistopheles, and Gretchen, the study explores tensions between individual and society, knowledge and power, conscience and ethics, and gender and marginalization. Findings suggest that the modern subject continues to navigate Faustian dilemmas in the digital age, where identity crisis, ethical disengagement, and demands for social justice remain highly relevant. In this context, Faust emerges not only as a literary classic but also as a sociological and philosophical warning text for our time.

Keywords: Faust, knowledge society, ethics, conscience, gender, modern subject, sociological theory.

1. GİRİŞ

Johan Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eseri, yalnızca Alman edebiyatının klasikleri arasında yer almakla kalmaz; aynı zamanda insan doğasının bilgiye duyduğu sınırsız arzuyu, bu arzunun doğurduğu etik ikilemleri ve vicdanın zamanla bastırıldığı bir dünyadaki bireysel çatışmaları yansıtan çok katmanlı bir metindir. Eserin felsefi derinliği, karakter yapılarının psiko-sosyolojik açıdan analiz edilebilirliği ve temalarının çağdaş geçerliliği, onu yalnızca edebi değil; aynı zamanda felsefi, sosyolojik ve kültürel çözümleme için verimli bir zemin hâline getirmektedir (Goethe, 2006).

Faust'un bilgiye ulaşmak adına ruhunu Mefistofeles'e teslim etmesi, görünüşte bireysel bir trajedi gibi görünse de; derinlemesine bakıldığında modern bireyin bilgiyle kurduğu araçsal ilişki, etik sorumlulukla yaşadığı gerilim ve kimlik bunalımı gibi temel sorunlara dair alegorik bir temsil sunar. Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı çerçevesinde, Faust'un doymak bilmeyen arayışı sabit değerlerden uzak, değişken ve belirsiz bir kimlik kurgusunu yansıtır. Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi ise, bilginin salt öğrenilen bir içerik değil; birey üzerinde kurulan bir iktidar mekanizması olduğunu göstererek Faust'un dönüşümünü açıklamada işlevsel hâle gelir. Max Weber'in "amaçsal akıl" kavramı da, Faust'un bilgelikten faydacılığa yönelişini ortaya koyan rasyonalite biçimini tanımlar.

Diğer yandan, karakterler arası güç ilişkileri de yalnızca bireysel düzeyde değil; toplumsal eşitsizlikleri görünür kılmak açısından da önemlidir. Gretchen'in hikâyesi, toplumsal cinsiyet, temsil eksikliği ve mağduriyet kavramları çerçevesinde Judith Butler, Nancy Fraser ve Kimberlé Crenshaw'un görüşleriyle birlikte değerlendirildiğinde; eserin yalnızca bir birey anlatısı değil, bir sistem eleştirisi olduğu da ortaya çıkar.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, Faust eserini çok disiplinli bir yaklaşımla ele alarak; bilgiye ulaşma arzusunun bireyde ve toplumda nasıl etik, psikolojik ve sosyolojik gerilimlere yol açtığını analiz etmektir. Faust'un içsel yolculuğu, Mefistofeles'in gölge niteliği ve Gretchen'in toplumsal sessizliği üzerinden modern bireyin kimlik krizleri, ahlaki sorumluluktan kaçışı ve vicdani kopuşu değerlendirilecektir.

Günümüz bilgi toplumunda bireyler, neredeyse sınırsız erişim imkânına rağmen bu bilginin sorumluluğunu taşımakta zorlanmakta; hakikat yerine performans, değer yerine fayda ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Faust yalnızca tarihsel bir karakter değil; çağdaş öznenin sembolü olarak yeniden okunmalıdır.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: Goethe'nin *Faust* eserinde, bilgiye ulaşma arzusunun bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı etik ve vicdani çatışmalar sosyolojik olarak nasıl temsil edilmektedir? Bu soruya yanıt aranırken, çalışmada modern bireyin kimlik parçalanması, güç ilişkileri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği

ve vicdanın işlevsizleşmesi gibi temalar çok katmanlı bir biçimde ele alınmaktadır. Çünkü günümüzde, her geçen gün biraz daha fazla dijitalleşen bir toplumsal bağlamda, bilgiye erişim artık etik bir tarafsızlık alanı olmaktan çıkmakta; bilginin kimler tarafından, hangi amaçla ve hangi algoritmik filtrelerle üretildiği sorusu daha fazla önem kazanmaya devam etmektedir (Floridi, 2021; Boddington, 2020).

2. METODOLOJİ

Bu çalışma, Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust eserini sosyolojik, felsefi ve edebî bağlamlarda disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel bir yorumlayıcı analiz çerçevesinde yapılandırılmış olup, metinsel çözümleme ve kuramsal yorumlama yöntemlerine dayanmaktadır. Temel amaç, Faust'un içerdiği bireysel ve toplumsal temaları, modern sosyolojinin temel kuramlarıyla ilişkilendirerek çok katmanlı bir anlam evreni ortaya koymaktır.

2.1. Metin Temelli Yorumlayıcı Yöntem

Yöntemsel olarak çalışmada öncelikle edebî metin çözümlemesi kullanılmaktadır. Goethe'nin anlatı kurgusu içerisinde yer alan karakterler, olay örgüsü, semboller ve diyaloglar; metnin içerdiği sosyolojik anlam katmanlarını açığa çıkarmak amacıyla derinlemesine okunmuştur. Özellikle Faust, Mefistofeles ve Gretchen karakterlerinin çatışmaları, bilgi, güç, arzu, vicdan ve mağduriyet ekseninde değerlendirilmiştir.

2.2. Kuramsal Yaklaşım

Çalışmada metin yalnızca edebî değil, aynı zamanda sosyolojik ve felsefi kuramlarla birlikte okunmuştur. Zygmunt Bauman'ın (2000) "akışkan modernite", Michel Foucault'nun (1980) "bilgi-iktidar", Max Weber'in (2002) "akılcılaşma" ve Judith Butler'ın (1990) "toplumsal cinsiyet" kuramları, analizde teorik çerçeveyi oluşturmaktadır. Böylece Faust, yalnızca bir bireyin içsel çatışmasının öyküsü değil, aynı zamanda modern bireyin ve toplumun etik krizlerinin alegorik temsili olarak ele alınmaktadır. Bu kuramlar, yalnızca Faust karakterini değil; modern bireyin yapısal olarak karşılaştığı dönüşüm ve kırılmaları anlamak açısından seçilmiştir. Bauman, bireyin kimliğinin belirsizleştiği akışkan bir modernite tasviri sunarken; Foucault bilgi ve iktidar ilişkisinin etik arka planını açar. Butler ve Fraser, toplumsal cinsiyet ve adalet meselelerine odaklanırken; Jung, bireyin içsel çatışmalarını anlamamıza olanak verir. Böylece kuramlar, bireysel hikâyenin kolektif izdüşümünü yakalamak açısından birbirini tamamlayıcı rol oynar. Bu çalışmada güç kavramı yalnızca bireyler arası çatışma veya baskı ilişkisi olarak değil; aynı zamanda bilginin üretildiği, saklandığı ve kontrol edildiği kurumsal alanlarda temerküz eden yapısal iktidar biçimleri olarak ele alınmıştır.

2.3. Tematik Analiz

Yorumlama sürecinde metin dört ana tema etrafında incelenmiştir: (1) bilgi ve kudretin etik sınırları, (2) vicdan ve içsel yüzleşme, (3) kadınlık ve mağduriyetin toplumsal temsili, (4) modern teknoloji ve bilgi çağında bireyin yabancılaşması. Her bir tema, karakterler aracılığıyla açılanarak sosyolojik bağlamda tartışılmıştır.

2.4. Sınırlılıklar

Bu çalışmada Faust birincil kaynak olarak ele alınmış olup, farklı yorumlayıcı geleneklerden gelen ikincil kaynaklarla desteklenmiştir. Yöntemsel olarak tarihsel bağlam ve metinlerarası analiz derinleştirilebilirdi; ancak odak noktası sosyolojik okuma olduğundan, metne içsel bir okuma temel alınmıştır.

3. KURAMSAL ARKA PLAN VE LİTERATÜR TARAMASI

Avrupa'nın Goethe'nin Faust eserinde işlenen bilgi, arzu, vicdan, kimlik ve etik gibi temalar yalnızca bireysel bir psiko-ahlaki süreci değil, aynı zamanda modern toplumun yapısal dönüşümlerini de temsil eden kavramlardır. Bu nedenle Faust anlatısını anlamlandırmak, yalnızca edebî ya da felsefi değil; aynı zamanda sosyolojik bir bakış gerektirir. Bilgiye ulaşmanın doğası, güce dönüşme potansiyeli, toplumsal normlarla çatışma ve öznenin içsel bölünmüşlüğü gibi süreçler; modern sosyolojinin temel kuramları ışığında çok katmanlı olarak ele alınabilir. Bu bölümde, Faust'un karakter yapısı, içsel çatışmaları ve eylemlerinin toplumsal bağlamı, belirli düşünürlerin kuramları doğrultusunda analiz edilerek daha geniş bir düşünsel çerçeveye oturtulacaktır.

3.1. Zygmunt Bauman: Akışkan Modernite ve Kimlik Bunalımı

Zygmunt Bauman'ın (2000) "akışkan modernite" kavramı, modern bireyin geleneksel aidiyetlerden, sabit kimliklerden ve net değer yargılarından uzaklaştığı bir toplumsal evreyi betimler. Bu evrede birey, sürekli dönüşüm halinde olan bir kimlik yapısına sahiptir; yerleşik değil, hareketlidir; kararlı değil, esnektir. Faust karakteri, bu bağlamda, akışkan öznenin edebî bir temsildir. Bilimsel bilgiye olan doymak bilmeyen arzusu, kariyerle tatmin olmaması, metafizik bilgiyi araması ve nihayetinde şeytani bilgiye yönelmesi; Faust'un kimlik inşasının tamamlanamayan, sürekli ertelenen bir süreç olduğunu gösterir.

Faust ne geleneksel bir bilgedir ne de postmodern bir özne; o, her iki figürün arasındaki geçişkenliği temsil eder. Bauman'a göre modern birey "her şeyi deneyimlemek isteyen ama hiçbirinde karar kılamayan" bir figürdür ve Faust da tam olarak bu kimlik parçalanmasının somutlaşmış hâlidir. Kimliğin buharlaştığı, değerlerin görecelileştiği bir dünyada Faust'un hakikat arayışı, bir yön arayışına dönüşür. Bilgi artık mutlak hakikat değil; tüketilmesi gereken bir

deneyim nesnesidir. Bu nedenle Faust, bilgiye ulaşmakla değil; bilgiyle ne yapacağını bilememekle trajikleşir.

3.2. Michel Foucault: Bilgi-İktidar Diyalektiği ve Epistemik Tahakküm

Michel Foucault'ya (1980) göre bilgi, yalnızca anlam üretme aracı değil; aynı zamanda iktidarın ve denetimin aracıdır. Bu bağlamda Foucault'nun kavramsallaştırdığı "epistemik tahakküm" ve "disiplin iktidarı", bilginin belirli kurumsal ve ideolojik yapılarda **temerküz ederek**, bireyler üzerinde sistematik denetim mekanizmaları kurduğunu ortaya koyar. Faust'un bilimsel bilgiyle doğa üzerinde egemenlik kurma arzusu, yalnızca bireysel bir sapma değil, modernitenin bilgi yoluyla kurumsallaşan iktidar yapılarının alegorisidir. Bilmek, aynı zamanda yönetmek ve biçimlendirmek anlamına gelir. Bu yaklaşıma göre, Faust'un bilgiye duyduğu tutku masumane değildir. Bilgi onun için salt bir öğrenme nesnesi değil, doğa üzerindeki egemenlik arzusunun epistemolojik kılıfıdır. Faust'un deneysel tıbbi aşarak büyüye, okültizme ve şeytani güce yönelmesi, bilginin iktidar üretme potansiyelinin edebî bir izdüşümüdür.

Foucault'nun "epistemik tahakküm" dediği durum, Faust'un bilgiyle kurduğu ilişkide belirgin hâle gelir. Faust, bilginin taşıyıcısı değil; bilginin kurbanıdır çünkü bilgi onda etik bir sorumluluk doğurmaz, yalnızca tahakküm nesnesine dönüşür. Mefistofeles, bu süreçte bilginin karanlıkla buluşma noktasıdır. Mefistofeles aracılığıyla elde edilen bilgi, Faust'un sadece çevresine değil, kendisine de yabancılaşmasına neden olur. Foucault'nun disiplin toplumlarında bilgi-iktidar yapısının bireyleri nasıl şekillendirdiğine ilişkin gözlemleri, Faust'un dönüşen kimliğiyle birebir örtüşmektedir. Dijital çağda, Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi kavramsallaştırması algoritmik düzlemde yeniden biçimlenmektedir. Rouvroy ve Berns'e (2020) göre, modern öznellik artık yalnızca görünür ve disipline edilebilir olmaktan değil; öngörülebilir, yönlendirilebilir ve kontrol edilebilir olmaktan geçer.

3.3. Max Weber: Araçsal Akıl ve Ahlaki Gerileme

Max Weber'in (2002) "amaçsal akıl" (Zweckrationalität) kavramı, modern toplumda bireyin davranışlarını fayda, verimlilik ve sonuç odaklı olarak şekillendirdiğini ileri sürer. Faust'un bilgiye yönelik çabaları da bu anlamda "anlamsal değil, araçsal" bir akılçılıkla yönlendirilmektedir. Bilgiye ulaşma arzusu, hakikati keşfetme çabası olmaktan çıkmış; başarı, güç ve kudret elde etmenin aracı hâline gelmiştir. Bu durum, Faust'un etik normlara sırtını dönerek faydacılıkla hareket etmesine neden olur.

Weber'in rasyonalizasyon eleştirisi çerçevesinde, Faust'un trajedisi modern bireyin etik erozyonunun bir alegorisi olarak okunabilir. Artık amaçlar değil, sonuçlar belirleyicidir. Gretchen'i elde etme arzusu, bilginin deneyime dönüşmesi, gençlik iksirine yönelme gibi tercihler; Faust'un etik ilkeleri değil, anlık faydayı

öncelediğini gösterir. Bu bağlamda, Weber'in "demir kafes" metaforu, Faust'un içinde hapsediği değer yitimine işaret eder: Rasyonel kararlar bireyi özgürleştirmez; aksine onu kendi içsel hakikatinden uzaklaştırır.

3.4. Judith Butler ve Nancy Fraser: Toplumsal Cinsiyet, Temsil Krizi ve Mağduriyetin İnşası

Judith Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyet kuramı, cinsiyet kimliklerinin sabit ve biyolojik değil, toplumsal olarak inşa edilmiş ve performatif olduğunu öne sürer. Gretchen karakteri, bu bağlamda toplumsal cinsiyet normları tarafından biçimlendirilmiş, ataerkil düzenin hükmü altında şekillenmiş bir "kadınlık" temsili sunar. Gretchen'in sesi bastırılmış, iradesi görmezden gelinmiş, arzusu şeytanlaştırılmıştır. Bu durum, Eva Illouz'un (2007) duyguların neoliberal rejimlerce şekillendirildiğine dair analizini hatırlatır. Aşk ve arzu, bireysel deneyimler olmaktan çıkar; toplumsal normların içinde yeniden üretilir. Gretchen'in arzusu da bu bağlamda "tehlikeli" kılınmış ve cezalandırılmıştır. Nitekim Gretchen'in Faust tarafından baştan çıkarılması ve toplum tarafından mahkûm edilmesi, cinsiyetlendirilmiş bir suç ve ceza rejiminin ürünüdür.

Nancy Fraser (2009), "tanınma adaleti" kavramı üzerinden bu mağduriyeti daha da genişletir. Gretchen'in yalnızca bireysel bir kadın olarak değil; temsiliyeti olmayan, görünmeyen ve susturulan bir toplumsal kategori olarak dışlandığına işaret eder. Fraser'a göre toplumsal adalet yalnızca maddi eşitlik değil, temsil edilme ve tanınma hakkının sağlanmasıyla mümkündür. Gretchen'in mahkûmiyeti bu nedenle bir aşk hikâyesinin trajik sonucu değil, yapısal adaletsizliğin cisimleşmiş hâlidir. Bu noktada, Gretchen'in konumu yalnızca edebi değil; sosyolojik ve feminist kuramlar açısından da merkezi bir tartışma alanı sunar.

3.5. Carl Gustav Jung: Gölge Arketipi ve Mefistofeles'in Psikodinamiği

Carl Gustav Jung'un (1959) "gölge" arketipi, bireyin bastırılmış, kabul etmek istemediği, toplumsal olarak dışlanmış ama içsel olarak varlığını sürdüren yönlerini temsil eder. Mefistofeles bu anlamda dışsal bir düşmandan ziyade, Faust'un içindeki bastırılmış dürtülerin ve arzuların bir yansımasıdır. Jung'a göre gölgeyle yüzleşmeyen birey, bütünlüğe ulaşamaz. Bu bağlamda Mefistofeles, Faust'un gölgesiyle yüzleşmesini sağlayan bir projeksiyon figürüdür.

Mefistofeles'in rehberliği, Faust'un karanlık yönlerini görünür kılar. O yalnızca bir şeytan değil; Faust'un içindeki kibir, güç arzusu ve vicdani kayıtsızlığın temsilcisidir. Jung'un "persona" (sosyal maske) ve "gölge" ayrımı, Faust'un toplum önünde bilge maskesiyle yaşarken içsel olarak bir doyumsuzluk ve yıkım dürtüsü taşıdığını gösterir. Mefistofeles bu maskeyi kaldırır ve Faust'u kendi iç gerçekliğiyle

yüzleştirir. Böylece karakterin dönüşümü, yalnızca olay örgüsünde değil; psikodinamik düzeyde de tamamlanır.

Bu kuramsal çerçeve sayesinde Faust yalnızca dramatik bir trajedinin değil; modernitenin sunduğu kimlik, güç, bilgi ve etik eksikliğin çok katmanlı bir temsil alanına dönüşür. Her bir düşünür, Faust anlatısındaki bir yönü açığa çıkarırken, modern bireyin içinde bulunduğu parçalanmışlık ve çatışma hâlini anlamlandırmak için birer teorik araç sunmaktadır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Burada, Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eseri, karakter temsilleri ve tematik yapıları aracılığıyla çok katmanlı bir analiz sürecine tabi tutulmaktadır. Çalışmanın amacı, eserdeki temel karakterler — Faust, Mefistofeles ve Gretchen — üzerinden modern bireyin bilgi arayışı, etik sorumlulukları ve toplumsal yapılarla kurduğu ilişkileri disiplinlerarası bir bakış açısıyla tartışmaktır.

Faust'un bitmek bilmeyen bilgi arzusu, yalnızca bireysel bir entelektüel açlığı değil; aynı zamanda modernitenin epistemolojik krizini ve insanın mutlak hakikate ulaşma çabasındaki sınırlarını simgeler. Mefistofeles karakteri, psikanalitik bağlamda bireyin karanlık yönünü, yani Jungiye anlamda 'gölge' arketipini temsil ederken, aynı zamanda etik ikilemlerin, özgür irade sorununun ve kötülüğün doğasına ilişkin tartışmalar için bir zemin oluşturur. Gretchen ise, toplumsal normlar, cinsiyet rolleri ve ahlaki yargılar bağlamında incelenerek, bireyin sistemsel adaletsizlikler karşısındaki kırılganlığını ve mağduriyetini gözler önüne sermektedir.

Alt başlıklarda her bir karakterin yapısal ve simgesel işlevi, felsefi (özellikle varoluşçu düşünce), sosyolojik (toplumsal cinsiyet, sınıf ve ahlak normları) ve psikolojik (bilinç, bilinçdışı, kimlik) perspektiflerden değerlendirilerek, modern bireyin yaşadığı değer bunalımı, yabancılaşma, sorumluluk ve özgürlük gibi kavramlar ekseninde çözümlemeler yapılacaktır. Böylece, Faust'un yalnızca edebi değil, aynı zamanda felsefi ve sosyolojik düzeyde de çağdaş birey deneyimini yansıtan bir yapı olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.1. Faust'un Arayışı: Bilgi, Kudret ve Hakikatin İzinde Bir İnsan

Goethe'nin Faust karakteri, yalnızca bir bilgin değil; aynı zamanda modern insanın temsildir. Faust'un en belirgin özelliği, bilginin sınırlarını aşma, sıradanlığın ötesine geçme ve tanrısal olana ulaşma arzusudur. Bu yönüyle Faust, hem Aydınlanma çağına hem de sonrasındaki bireyin içsel çatışmalarını yansıtan simgesel bir figür hâline gelir. Goethe'nin eseri, bu arayışın yalnızca entelektüel değil; ahlaki, ruhsal ve hatta varoluşsal bir mücadele olduğunu vurgular.

Dr. Faust'un doğumuyla gelen "sır"a ulaşma arzusu, ilk bakışta bir bilgelik arayışı gibi görünür. Ne var ki, bu arayış zamanla bir doyumsuzluğa, varoluşsal

boşluğa ve benliğin erozyonuna dönüşür. Ezberlediği bilgiler, akademik unvanlar ve yüksek mevki Faust'u tatmin etmez. Gerçek bilgiye ulaşmak için tüm geleneksel yolları yetersiz görür ve bu noktada metafizik olanın, hatta şeytani olanın kapısını çalar.

Bu zihinsel ve ruhsal boşluk anında Mefistofeles'in fısıltısı belirir. Mefistofeles'in temsil ettiği güç, dışsal bir zorlayıcı olmaktan çok, Faust'un içinde yankılanan karanlık arzulara bir yankıdır (Foucault, 1980). Fısıltı, onun bilgi arzusuna değil, bu arzunun altındaki kudret ve sınırsızlık tutkusuna hitap eder. Çünkü Faust, bilgiye değil; tanrısal bir egemenliğe ulaşmak ister. Bu noktada Goethe'nin Faust'u, Prometheus mitini çağırıştırır: Tanrılara meydan okuyan insan.

Ancak her kazanım, bir kaybın habercisidir. Mefistofeles'in sunduğu lütuflar –gençlik, kudret, cazibe– Faust'un içindeki boşluğu geçici olarak örter ama onu doldurmaz. Çünkü dışsal kazanımlar, içsel hakikati gölgeler. Faust, bilgiye sahip olur, arzularına erişir; ama bu süreçte insan kalabilme vasfını yitirir. Goethe burada önemli bir soruyu merkeze alır: İnsan ne zaman ve nasıl özünden uzaklaşır?

Dr. Faust'un yaşadığı dönüşüm, aslında modern bireyin de trajedisidir. Bilgiye ve teknolojiye ulaşmak artık mesele değildir; mesele, bu bilgiyle ne yapıldığını ve insanın neye dönüştüğünü sorgulamaktır. Bugünün dünyasında Faust, veriyle anlaşıma yapan bir yazılım mühendisi, algoritma yöneten bir finans dehası ya da sınır tanımayan bir bilim insanı olabilir. Ama her biri aynı tehlikeyle karşı karşıyadır: Hakikatin yerini, kontrol ve kâr hırsı alabilir (Bauman, 2000).

Goethe'nin Faust'u, bilgiyi bir araç değil, bir amaç hâline getirmenin bedelini öder (Weber, 1978). Ve bu bedel, yalnızca bireysel değildir. Faust'un arayışı, Gretchen gibi masumların hayatına da mal olur. Çünkü hakikat, yalnızca bilmekle değil, onu hangi niyetle taşıdığını ilgilidir. O yüzden Faust'un trajedisi, insanlığın modern çağa uzanan trajedisidir: Bilgiye erişmekten daha zor olan, bilgiyi taşıyacak ahlaki olgunluğa erişmektir.

Goethe'nin Faust eserindeki başlıca karakterler – Faust, Mefistofeles ve Gretchen– yalnızca dramatik bir hikâyenin figürleri değil, aynı zamanda farklı sosyolojik ve felsefi temaları sembolize eden alegorik anlatı araçlarıdır. Her karakter, modern bireyin içsel çatışmaları, toplumla kurduğu ilişkiler ve etik tercihler bağlamında özgün bir temsil sunar. Aşağıdaki tabloda, bu üç temel karakterin hangi temalarla ilişkilendirildiği ve hangi kuramsal yaklaşımlarla çözümlendiği özetlenmiştir:

Karakter	Temsil Ettiği Temalar	İlgili Kuramsal Yaklaşımlar
Dr. Faust	Bilgi tutkusu, kimlik krizi, araçsallaşmış akıl, etik belirsizlik	Zygmunt Bauman – Akışkan Modernite Max Weber – Araçsal Akıl
Mefistofeles	Gölge benlik, arzu, içsel provokasyon, etik sınama	Michel Foucault – Bilgi-İktidar Carl Jung – Gölge Arketipi Judith Butler – Toplumsal Cinsiyet
Gretchen	Mağduriyet, toplumsal cinsiyet, sessizlik, görünmezlik	Nancy Fraser – Tanınma Adaleti Kimberlé Crenshaw – Çokkesişimlilik (Intersectionality)

Tablo 1: Karakterlerin Tematik Karşılaştırması

Bu üç karakterin temsil ettiği tematik eksenler, yalnızca bireysel psikolojiye değil; aynı zamanda modern toplumun yapısal kırılmalarını da yansıtır. Faust'un bilgi arayışı, Mefistofeles'in gölge yönleri ve Gretchen'in sessiz mağduriyeti; bilgi çağında bireyin etik sorumlulukla, içsel boşlukla ve toplumsal adaletsizlikle kurduğu gerilimli ilişkiyi gözler önüne serer. Bu tablo, karakter analizlerinin yalnızca bireysel düzeyde değil, sosyolojik ve kuramsal düzeyde de çok boyutlu olarak değerlendirilmesini mümkün kılar.

4.2. Mefistofeles: Karanlığın Fısıltısı ve Kendi İçimizdeki Gölge

Goethe'nin Faust eserinde Mefistofeles, şeytani bir varlıktan çok, insan ruhunun karanlık yönlerine ayna tutan bir figürdür. Geleneksel anlatılardaki iblis tasvirlerinden farklı olarak, Mefistofeles korkutucu değil, akılcıdır; tehdit edici değil, davetkârdır. Karanlığı zorla dayatmaz; insana kendi içindeki karanlıkla temas kurdurtur. Bu yönüyle Mefistofeles, dışsal bir düşmandan ziyade içsel bir gölgedir: İnsan benliğinde bastırılmış, inkâr edilmiş ve yönlendirilmemiş arzu, kibir ve doyumsuzlukların sesi.

Mefistofeles'in varoluş biçimi, onun yönteminde gizlidir: O, bağırır; fısıldar. İnsanı ikna etmez; sadece eşlik eder. Goethe'nin sunduğu bu şeytani figür, aslında insanın kendi zihninin içinde bir yansıma olarak işlev görür. Bu fısıltı, dışarıdan gelen bir kötülük değil, içeride büyüyen boşluğun ifadesidir. O nedenle Mefistofeles, Faust'u zorlamaz; yalnızca yön gösterir. Seçimi yapan, her zaman Faust'un kendisidir.

Bu bağlamda Mefistofeles'in en tehlikeli yönü, "doğrudan günahkâr" olmaması, insanı kendi kendine günaha sürüklemesidir. O, yalnızca Faust'un içinde bastırılmış arzulara bir alan açar. Faust'un anlaşılmayı imzalaması, iradesizliğin değil; sorumluluğu bilinçli şekilde üstlenmenin bir göstergesidir. Bu anlaşma, görünürde bir kazanım olsa da, içerikte bir teslimiyettir. Mefistofeles'in ustalığı tam da burada ortaya çıkar: Kendi sesini Faust'un sesi hâline getirerek, insanı kendine rağmen kendisiyle yüzleştirir.

Goethe'nin Mefistofeles'e söylediği "Ben, daima kötülüğü isteyen ama sonunda iyiyi yaratan bir gücüm" cümlesi, bu figürün diyalektiğini ortaya koyar. Bu söylem, şeytanı yalnızca kötülüğün değil, aynı zamanda sınanmanın ve dönüşümün aracı olarak da görür. Zira kötülükle karşılaşmadan iyiliği seçmenin ahlaki bir değeri yoktur. Mefistofeles bu bağlamda, Faust'un içsel imtihanını mümkün kılan bir provokatördür. İnsan kendi gölgesiyle yüzleşmeden bütünlüğe erişemez.

Bu gölge kavramı, psikolojik düzlemde Jung'un "persona" ve "shadow" ayrımına yaklaşıp (Jung, 1959). Mefistofeles, Faust'un personası olan "bilge, çalışkan adam" maskesinin altındaki gölgeyi, yani bastırılmış arzuları ve kibri görünür kılar. Faust, Mefistofeles'le yaptığı anlaşmada sadece ruhunu değil, aynı zamanda maskesini de teslim eder. Artık o yalnızca bir bilgin değil; kudreti, arzuyu ve bencilliğiyle bir bütün hâlinde bir insandır.

Bu yönüyle Mefistofeles, yalnızca bir karakter değil; bir yöntem, bir ses, bir süreçtir. Modern insan için bu ses ekranlardan, reklamlardan, algoritmalarından ya da başarı kültürünün sloganlarından gelebilir. Ama asıl mesele, bu fısıltının nereden geldiği değil, neden yankı bulduğudur. Çünkü karanlık, dışarıdan değil, içeriden doğar.

Ve sonuçta Mefistofeles'in gücü, Faust'un zayıflığında değil, potansiyelinde yatar. İblis, insanın ne kadar ileri gidebileceğini bilir; bu yüzden onu sınır tanımaya çağırır. Ama bu çağrı, her zaman insanın kendi içindeki soruyla çakışır: "Ben kimim ve neye razıyım?" İşte bu yüzden Mefistofeles, yalnızca bir düşman değil; insanın kendi kendisiyle imtihanıdır.

4.3. Gretchen'in Hikâyesi: Sessiz Kurbanın Temsili

Faust trajedisi çoğunlukla bireyin içsel yolculuğu ve ruhsal çöküşü üzerinden değerlendirilse de, bu yolculuğun çevresinde kırılıp ezilen hayatların sessiz tanıklığı da eserin temelini oluşturur. Bu bağlamda Gretchen, Goethe'nin sadece Faust'un ruhsal buhranını değil, onun seçimlerinin ve arzularının çevresel yıkımını da görünür kılmak için yapılandırdığı derinlikli bir karakterdir. Gretchen'in hikâyesi, bir aşkın hikâyesi olmaktan çok, iktidarın, arzusun ve ihmalkârlığın mağdur ettiği masumiyetin çığlığıdır.

Gretchen, Faust'un Mefistofeles ile yaptığı anlaşmanın en somut bedelini ödeyen kişidir. Faust'un sahip olmak istediği kudret, bilgi ve tatmin arzusunun

yol açtığı karanlık süreçte en ağır kaybı yaşayan, iradesi elinden alınan ve vicdanı susturulan kurbandır. Faust için geçici bir deneyim olan ilişki, Gretchen için bir hayatın yıkımıdır. Sevgisiyle değil, yıkımıyla baş başa bırakılır.

Goethe, Gretchen'i sıradan bir kadın olarak değil; toplumun göz ardı ettiği, bastırıldığı, değer atfetmeden sömürdüğü tüm "öteki"lerin bir temsili olarak kurgular. Gretchen'in hamile bırakılması, annesinin ölümüne neden olan ilaç verme suçu, kardeşinin ölümüne sebebiyet veren çatışma, ve nihayetinde çocuğunu öldürmekle suçlanarak idama mahkûm edilmesi... Bu zincirleme felaketler, Faust'un kararlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Gretchen'in düşüşü, bir bireyin değil, bir düzenin çarpıklığının ifadesidir. Bu düzen, yalnızca ataerkil değerlerin değil; aynı zamanda erkek egemen kültürde cinsiyete dayalı iktidarın kurumsal olarak temerküz ettiği bir toplumsal yapının sonucudur. Gretchen'in susturulması, görünmezleştirilmesi ve mahkûm edilmesi; bu sistemsel güç birikiminin bireysel bir bedene yansımalarıdır.

Burada önemli olan, Gretchen'in pasif kurbanlığı değil, sessizliğinin anlamıdır. Onun sesi kısıldıkça, toplumun ve Faust'un kendi vicdanı da körleşir. Faust, bilgi ve kudret peşinde koşarken, onun yanında sürüklenen insanların ne durumda olduğunu göremez. Gretchen'in yaşadığı trajedi, sadece aşkın kırılma ile değil, duyarsızlığın yıkıcılığıyla ilgilidir.

Nitekim Faust'un sonunda içine düştüğü pişmanlık, yalnızca kendine dönük bir arınma değildir. Gretchen'in yaşadıkları, Faust'un seçimlerinin ahlaki bedelini oluşturur. Ve Gretchen'in en trajik anı, idamı beklerken Faust'un onu kurtarma girişimini reddetmesidir. "Kurtarılmak" istemez, çünkü onun gözünde affın bir anlamı kalmamıştır. Bu noktada Gretchen, bir mağdur olmaktan çıkar ve ruhsal olarak Faust'un önüne geçer: Yüzleşmeyi ve bedel ödemeyi kabul eder. Bu ise onu ruhen özgürleştirir.

Gretchen'in karakteri üzerinden okunacak modern çıkarım, özellikle bugün hâlâ süregelen kadınların görünmez mağduriyetlerine dikkat çekme potansiyeli taşır (Butler, 1990). Bilim, güç, arzu veya başarı uğruna ilerleyen modern insan, tıpkı Faust gibi ardında bıraktığı enkazı göremeyebilir. Gretchen'in hikâyesi, bu enkazın içinde kalmış hayatların, suskunlukların ve bastırılmış seslerin yankısıdır.

Gretchen sadece bir figür değil; bir vicdandır. Unutulanları, susturulanları, yok sayılanları temsil eder (Fraser, 2000). Faust'un trajedisi onunla tamamlanır; çünkü gerçek düşüş, yalnızca kişinin kendi ruhuna ihanet etmesiyle değil, başkalarının hayatını hiçe saymasıyla başlar. Gretchen'in yaşadığı düşüş, yalnızca cinsiyet temelli bir mağduriyet değil; aynı zamanda sınıf, cinsiyet ve sosyal statü kesişiminde oluşan çok yönlü bir dışlanmışlığın örneğidir. Kimberlé Crenshaw'un (1989) ortaya koyduğu "intersectionality" kuramı bağlamında Gretchen, hem kadın olması hem de alt sınıf bir toplumsal

pozisyonunda bulunması nedeniyle çok katmanlı bir baskıya maruz kalır. Bu durum, onun yalnızca bir birey değil; yapısal eşitsizliklerin kurbanı olduğunu gösterir.

Gretchen'in yaşadığı düşünüş yalnızca cinsiyet temelli bir mağduriyet değil, aynı zamanda kesişen kimliklerinin (cinsiyet, sınıf, yaş, ailevi konum) onu nasıl çok yönlü baskılara açık hâle getirdiğinin örneğidir (Crenshaw, 1989). Kimberlé Crenshaw'un (1989) geliştirdiği "intersectionality" (çokkesişimlilik) yaklaşımı, Gretchen'in sadece "kadın" olması nedeniyle değil; genç, evlilik dışı ilişki yaşayan, ekonomik ve sosyal olarak güçsüz bir birey olması nedeniyle de maruz kaldığı sistemik dışlanmayı açıklamakta işlevseldir. Bu bağlamda Gretchen, ataerkil düzenin mağdur ettiği "kadın" olmanın ötesinde, çoklu eşitsizliklerin kesişim noktasında ezilen bir toplumsal figürdür. Bu noktada Collins ve Bilge (2020), toplumsal adaletsizliğin yalnızca tekil kimliklere değil; sınıf, ırk, yaş ve cinsiyetin kesişiminde şekillenen çok kesişimli deneyimlere dayanarak ortaya çıktığını savunur. Gretchen bu bağlamda hem kadın hem de sınıfsal olarak marjinalleştirilmiş bir figür olarak konumlanır.

4.4. Bilginin Laneti: Faust'un Modern Yansımaları

Goethe'nin Faust eseri, yalnızca 18. yüzyılın entelektüel krizlerini değil, aynı zamanda modern insanın süregiden çelişkilerini de önceden haber veren bir yapıt olarak okunabilir. Dr. Faust'un bilgi uğruna ruhunu Mefistofeles'e satması, klasik bir "şeytanla anlaşma" teması olmanın ötesine geçerek, insanlığın bilgiyle kurduğu etik ilişkisi sorgulayan sembolik bir anlatı haline gelir. Bu bağlamda Faust'un trajedisi, modern çağın bilimsel, teknolojik ve toplumsal açmazlarının metaforik izdüşümüdür.

Faust'un en temel arzusu, "her şeyi bilmek" ve "sınır tanımama" isteğidir. Bu istek, modern çağın insanında da benzer biçimde yankılanır. Bilgiye ulaşmak bir idealden çok, bir ihtiyaç, hatta bir rekabet aracına dönüşmüştür. Ancak bilginin kutsallığı değil, kullanılış amacı belirleyicidir. Bugün yapay zekâdan genetik mühendisliğine, siber teknolojilerden nükleer enerjiye kadar her bilgi alanı, Faust'un hikâyesinde olduğu gibi, beraberinde etik sorular doğurmaktadır. Bilgiye ulaşmak artık bir marifet değil, sorumluluk yükleyen bir imtihandır.

Faust, sınırsız bilgi karşısında sınırlı kalbinin çatışmasını yaşar. Modern insan ise bilgiye ulaşmada sınırsızken, anlam üretmede giderek yoksullaşmaktadır. Bilgiyle hakikatin arasındaki uçurum büyümektedir. Bilgi çoğaldıkça, değerler bulanıklaşmakta; zihin genişledikçe kalp daralmaktadır. Bu nedenle Faust'un düşünüşü, sadece bireysel değil, kolektif bir hafıza kaybının alegorisi olarak da okunabilir. Modern dünyanın en büyük paradokslarından biri de budur: Her şey bilinirken, insanın kendisi unutulmuştur.

Bu çerçevede Mefistofeles'in çağdaş suretleri artık mitolojik veya şeytani figürler değildir. Onlar, veri tabanlarında, ekranlarda, algoritmalarda, kâr odaklı düzenlerde saklıdır. Tıpkı Mefistofeles gibi, modern sistemler de zorlamaz; yalnızca arzuyu yönlendirir. Zuboff'a (2019) göre modern birey, görünüşte özgür tercihlerle hareket etse de, aslında algoritmik yönlendirme ve veri madenciliği aracılığıyla sistemsel olarak biçimlendirilmektedir. Bu yapının daha geniş bir boyutunu Nick Couldry ve Ulises Mejias (2019) "veri kolonyalizmi" kavramıyla açıklar. Onlara göre dijital çağda bireyler, yalnızca bilgi tüketicisi değil; aynı zamanda ekonomik sömürüye açık birer veri kaynağına dönüşmektedir. Faust'un arayışı bu bağlamda, hem özneleşen hem de metalaşan bireyin simgesine evrilir. Bu gözetim kapitalizmi ortamında Faust'un bilgelik arayışı, performans ve verim baskısı altında şekillenen yeni bir tahakküm biçimine dönüşür. Nitekim burada tüketim kültürü, başarı baskısı, sürekli gelişim zorunluluğu gibi kavramlar, bireyin içsel boşluğunu dışsal başarılarla doldurma vaatleriyle şekillenir. Bu süreçte insan, kendi karanlığını meşrulaştıracak "rasyonel" bahaneler üretmeye başlar. Bilgi artık aydınlanmak için değil, iktidar üretmek için kullanılmaktadır.

Goethe'nin Mefistofeles'ine atfedilen "Ben, daima kötülüğü isteyen ama iyiyi yaratan bir gücüm" sözü, modern çağda tersyüz olmuştur: Günümüzde insanlık sıklıkla iyilik adına yola çıkar; fakat sonuçları kötülüğe açılabilir. Teknolojik ilerleme, çevresel yıkımı; tıbbi gelişmeler, biyolojik silahları; iletişim devrimi, mahremiyetin kaybını doğurmuştur. Bilginin laneti işte burada gizlidir: Niyetin ötesinde, aracın doğurduğu sonuçların sorumluluğunda.

Modern Faust artık bir laboratuvarında değil, bir sunucunun içinde yaşıyor. Anlaşma mürekkep değil, veriyle yapılıyor. İmza artık parmak iziyle, dijital kimlikle atılıyor. Ve ne yazık ki, hâlâ kimse satır aralarını okumuyor.

Burada temel soru şudur: Bilgiye ulaşmak mı önemlidir, yoksa o bilgiyi taşıyacak ahlaki omurgaya sahip olmak mı? Goethe, Faust'un hikâyesinde bu soruyu açıkça bırakır; cevabı okura, zamana ve vicdana havale eder.

Modern çağın Faust'ları için kurtuluş, bilginin nesnesi olmak değil, öznesi olabilmekten geçer. Çünkü bilgi, yalnızca bir araçtır; nasıl kullanıldığı, kim tarafından kullanıldığı ve kimler için kullanıldığı, onu anlamlı ya da yıkıcı kılar.

Bugünün bilgi toplumunda Faust'un arayışı artık yapay zekâ sistemlerinde, genetik mühendislikte, veri madenciliğinde veya yapay bilinç yaratma projelerinde yeniden biçimlenmektedir. Bu bağlamda Floridi (2021), bilginin artık yalnızca epistemolojik değil, etik ve ontolojik bir sorumluluk alanı hâline geldiğini savunurken; Boddington (2020), yapay zekânın karar verme süreçlerine dahil edilmesiyle insan öznesinin sorumluluk ve ahlak zemininde belirsizleştiğini

vurgular. Bilgiye sahip olmak bir üstünlük değil; derin bir etik sorumluluk gerektirir. Floridi (2021), bilgi felsefesinin artık “veri temelli sorumluluk etiği”ne evrilmesi gerektiğini savunurken; Boddington (2020), yapay zekâya karar verme yetkisi verildiğinde, insanın hem özne hem de nesne olarak konumunun belirsizleştiğini vurgular. Bu durum, Faust’un yaşadığı etik gerilimin artık çok daha geniş ölçekte yaşandığını gösterir: Bilgi, yalnızca bireysel değil; kolektif kaderin yönünü belirlemektedir.

4.5. Aynadaki Yüz: Vicdan, Tövbe ve Hesaplaşma

Faust’un trajedisinin doruk noktası, Mefistofeles’le olan ilişkisi değil; kendi aynasındaki yüzle karşılaşmasıdır. Çünkü hakikat, en sonunda aynada görülen şeydir. Goethe’nin Faust’u, nihai olarak bir felsefi yolculuktur: Dış dünyanın çekiciliğinden, iç dünyanın karanlığına; oradan da yüzleşme ve pişmanlıkla doğan içsel dönüşüme doğru ilerleyen bir serüven.

Faust’un aynaya baktığı sahne, dramatik olduğu kadar metafizik bir kırılma anıdır. Mefistofeles’in sesi susar ve onun yerine kendi iç sesi, yani vicdanı konuşur. Bu suskunluk anı, aslında bir başlangıçtır. Çünkü vicdan, görünmeyen sesi, hesap gününün en samimi tercümanıdır. Faust, burada tüm seçimlerinin sorumluluğunu üstlenir: “Ben seçtim. Ben yürüdüm. Ama şimdi duruyorum.” Bu cümle, özgürlüğün, sorumluluğun ve tövbenin birleştiği yerdir.

Vicdan, Faust’un en büyük sınavıdır. Dışsal bir cezalandırıcı değil; içsel bir muhasebecidir. Bilgi, kudret ve arzu peşinde koşarken bastırıldığı tüm duygular, şimdi aynada yüzüne çarpar. Goethe, burada yüzleşmenin gücünü ve zorunluluğunu vurgular. Çünkü tövbe, sadece bir pişmanlık değil; bir yeniden inşa eylemidir. Faust’un tövbesi, geçmişin silinmesi değil; onunla yüzleşerek geleceği inşa etme çabasıdır.

Bu noktada “Allah affeder mi? Allah affetse kul affeder mi?” sorusu devreye girer. Faust’un yaşadıkları, bireyin sadece Tanrı’yla değil, insanlarla da kurduğu etik ilişkinin bir yansımasıdır. Kul hakkı, sadece bir dini mesele değil; insanlığın temel adalet ilkesidir. Çünkü bir söz, bir ihmal, bir bencillik; bir hayatı karartabilir. Faust’un hikâyesinde bu gerçek Gretchen üzerinden somutlaşır. Onun masumiyeti, Faust’un arzusunun gölgesinde ezilir. Ve ne yazık ki, bazı yaraların telafisi yoktur; sadece tanıklığı kalır geriye.

Bu bağlamda, affedilmek silinmek değil, hatırlamak ve onarmaya çalışmaktır. Faust’un kurtuluşu, Tanrı’nın affına değil, yüzleşme iradesine ve telafi çabasına bağlıdır. Goethe, burada insanın içsel dönüşümünü esas alır. Vicdanın sesiyle yüzleşmeyen, gerçek tövbeye ulaşamaz.

Modern dünyada da bu aynayla yüzleşmek büyük bir ihtiyaçtır. Çünkü günümüz Faust’ları da seçimlerinin bedelini görmekten kaçınır. Teknolojinin, siyasetin, ekonominin sunduğu büyüleyici imkanlar, vicdanın

fısıltısını bastırır. Ancak bir gün, sessizlik olur. Ve o sessizlikte sadece içimizdeki yüz konuşur.

Kurtuluş, her şeyden önce kendi gölgemizle yüzleşmektir. Yaptıklarımızla, yapmadıklarımızla, susturduklarımızla. Çünkü hakikat, yalnızca bakmayı bilen gözlerle görünür. Ve her hesap günü, aslında bir ayna karşısında başlar.

4.6. Gretchen’in Sessizliği: Mağduriyet, Adalet ve Toplumsal Vicdan

Goethe’nin Faust eserinde trajedinin merkezinde her ne kadar Dr. Faust’un içsel yolculuğu yer alsada, bu yolculuğun en sarsıcı ve kalıcı yankısı Gretchen’in hikâyesinde duyulur. Gretchen, yalnızca bireysel bir mağduriyetin simgesi değildir; aynı zamanda toplumun bastırıldığı, susturduğu, görmezden geldiği kurbanların sesidir. Bu sessizlik, yalnızca Gretchen’in değil, onun nezdinde tüm susturulanların yankısıdır.

Faust’un Gretchen ile ilişkisi, bilgi arayışının ve kudretin bedelini başkalarına ödeten modern bireyin ikilemini simgeler. Faust kendi arzularının peşinden giderken, onun yolculuğu boyunca kimlerin ezildiğini, kimlerin hayatının karardığını düşünmez. Gretchen’in hamile kalması, annesini kaybetmesi ve sonunda akıl sağlığını yitirmesi, Faust’un kişisel doyumunun yarattığı kolektif yıkımın somut örnekleridir. Bu bağlamda Gretchen, Faust’un düşüşünün dışavurumudur.

Gretchen’in trajedisi, yalnızca Faust’un değil; Mefistofeles’in de temsil ettiği toplumsal yapıların, eril tahakkümün ve görmezden gelinen güç ilişkilerinin bir sonucudur. Faust’un arzuları, Gretchen’in masumiyeti üzerinde şekillenirken; toplum onun düşüşünü yargılamakla yetinir, ona yardım etmez. Gretchen’in çöküşü, sadece bireysel bir ahlaki zaafın değil, toplumsal vicdansızlığın da yansımasıdır.

Gretchen karakteri, bugünün dünyasında da yankısını sürdürür. Zayıf bırakılan, sesi duyulmayan, sistematik olarak ikinci plana itilen kadınların ve mağdurların temsili haline gelir. Dolayısıyla Faust’un hikâyesi, yalnızca bireysel değil; kolektif bir vicdan çağrısıdır. Bize şu soruları sorar: Güç, kimlerin hayatı pahasına kazanılır? Sessiz kalanlar ne zaman duyulmaya başlanır? Mağduriyet adaletle mi son bulur, yoksa unutulup gitmeye mi mahkûmdur?

Bu nedenle gerçek kurtuluş, sadece Faust’un kendi içsel arınmasında değil; etrafındaki yıkımın farkına varmasında ve bununla yüzleşmesindedir. Gretchen’in affı, sadece Faust’un tövbesine değil, toplumun yüzleşmesine ve onarmasına da bağlıdır.

Bugün hâlâ Gretchen’in sessizliği yankılanıyorsa, bu sessizlik artık bir sorumluluğa dönüşmelidir. Ahmed’in (2021) çalışmasında belirttiği gibi, bastırılan, duyulmayan ya da kurumsal kanallarda sürekli “şikâyet eden” olarak damgalanan kadınlar, toplumsal vicdanda karşılık bulmakta zorlanırlar. Gretchen’in sessizliği, bu sistematik bastırma rejimlerinin edebi bir öncüdür. Bu noktada

toplumsal vicdanın tesisi ancak, yalnızca bireyin ahlaki hesaplaşmasıyla değil; tüm yapıların, değerlerin ve kararların adaletle yeniden inşasıyla mümkündür.

Çünkü bazen en derin tövbe, susanların sesini duymakta ve onları görünür kılmaktır. Ve gerçek adalet, yalnızca güçlülerin değil; en zayıfın bile hakkını teslim edebildiğimizde başlar.

5. TARTIŞMA

Goethe'nin Faust adlı eseri, bireyin bilgiye ulaşma arzusu üzerinden modern toplumun etik, epistemolojik ve vicdani çatışmalarını görünür kılan çok katmanlı bir anlatıdır. Tartışma bölümünde, Faust'un karakterinde somutlaşan arayışın modern bireydeki karşılığı kuramsal çerçevelerle ilişkilendirilerek analiz edilmektedir. Özellikle bilgi, güç, vicdan, cinsiyet ve kimlik gibi eksenlerde şekillenen çatışmalar, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir bağlamda da yeniden değerlendirilmektedir.

5.1. Bilgi Arayışının Ahlaki Bedeli: Araçsallaşan Bilgelik

Faust'un bilgiye ulaşma arzusu, başlangıçta entelektüel bir aydınlanma arayışı gibi görünse de zamanla kontrol, egemenlik ve kudret isteğine dönüşür. Bu dönüşüm, bilgiye yüklenen anlamın değişimini gösterir. Michel Foucault'nun (1980) bilgi-iktidar ilişkisi, burada merkezi bir açıklama sunar: bilgi tarafsız değildir; bilginin üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve kullanıldığı her bağlamda bir iktidar ilişkisi işler. Faust'un da bilgiyi etik amaçlarla değil, doğa üzerinde tahakküm kurmak için araçsallaştırması, bu iktidar dinamiğini örnekler.

Faust'un bilgiyi, doğayı dönüştürmek ve insan üzerindeki sınırları aşmak için kullanması, onu ahlaki bağlamdan koparır. Bu dönüşüm, yalnızca Batı modernitesine özgü bir anlayış değil, küresel teknoloji felsefelerinin de sorguladığı bir süreçtir. Yuk Hui (2016), teknolojik bilgiye ilişkin kozmoteknik bakışın, sadece faydayı değil, anlamı da içermesi gerektiğini savunur. Faust'un anlamdan kopuk bilgi arayışı, bu bağlamda etik bir kırılmaya dönüşür. Bu noktada bilgi artık aydınlatan değil; yöneten bir işlev kazanır. Luciano Floridi (2013), bu dönüşümün sadece epistemolojik değil; aynı zamanda ontolojik bir boyutu olduğunu vurgular. Bilgi, bireyin dijital varlık koşulunu belirleyen temel bir etik zemine dönüşür. Bu nedenle Faust'un bilgiyle kurduğu ilişki yalnızca kontrol değil; varoluşsal bir sorumluluk sorusudur. Max Weber'in (2002) "araçsal akıl" (Zweckrationalität) kavramı da bu noktada devreye girer. Faust'un bilgi arayışı, anlam üretmekten çok sonuç almak, verimlilik sağlamak ve pratik fayda üretmek odaklıdır. Bu durum, modern bireyin de bilgiyle kurduğu ilişkiyi açıklar: bilgi, epistemolojik bir hakikatin değil; performans, çıktı ve başarı gibi ölçütlerin nesnesine dönüşmüştür.

Bu bağlamda Faust, yalnızca bir bilgin değil; bilgiyi araçsallaştıran, etik sorumluluğu göz ardı eden modern

öznenin prototipidir. Bilgiye ulaşmak onun için bir arzu değil; bir üstünlük aracıdır. Ancak bu arayış, kaçınılmaz olarak değerlerden kopuşu ve vicdani boşluğu beraberinde getirir.

5.2. Vicdanın Sessizliği ve Etik Sorumluluğun Geri Çekilişi

Faust'un Mefistofeles ile yaptığı anlaşma, yalnızca metafizik bir "ruh satışı" değil; aynı zamanda etik sorumlulukla bağını koparan bir zihinsel tercihtir. Bu tercih, görünürde dışsal bir kötülüğe boyun eğmek gibi görünse de, aslında içsel yüzleşmenin ertelenmesi anlamına gelir. Carl Jung'un (1959) "gölge" arketipi, bu süreci anlamlandırmak açısından işlevseldir: Mefistofeles, Faust'un bastırıldığı, yüzleşmekten kaçtığı karanlık yönlerinin yansımasıdır.

Modern birey açısından da benzer bir süreç gözlemlenmektedir. Ahlaki kararlar, çoğu zaman bireysel konfor ve çıkar uğruna bastırılmakta ya da ertelenmektedir. Vicdan, teknolojik ilerleme, tüketim kültürü ve dijital yönlendirme içinde susturulmakta; birey, kendi kararlarının sorumluluğunu almaktan uzaklaşmaktadır. Hannah Arendt'in (1958) "düşünmenin ahlaki sorumlulukla kesiştiği" argümanı bu noktada önemlidir. Faust, düşüncesini eyleme dönüştürmeyen; eylemi de sorumlulukla değil, arzu ile yürüten bir özne hâline gelir.

Mefistofeles'in rehberliğiyle hareket eden Faust, aslında kendi karanlığıyla yüzleşmeyi reddeder. Günümüzde de bireyin rasyonel kararları, vicdani muhakemenin önüne geçmekte; etik sorumluluk, yapısal olarak geri çekilmektedir. Bu durum, toplumsal düzlemde de "etik körlük" ve "kolektif sorumluluktan kaçış" olarak tezahür eder.

5.3. Gretchen Üzerinden Toplumsal Cinsiyet, Mağduriyet ve Sessizlik

Gretchen karakteri, Faust eserinde yalnızca bir bireysel mağduriyetin sembolü değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ataeril tahakkümün ve yapısal sessizliğin alegorik bir temsilidir. Judith Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyet kuramı, Gretchen'in kimliğinin toplum tarafından inşa edildiğini ve bu kimliğin ataeril normlar doğrultusunda şekillendiğini gösterir. Gretchen, arzularını ifade etmesi yasaklanmış, pasifize edilmiş ve ahlaki normlar uğruna kurban edilmiş bir figürdür.

Nancy Fraser'ın (2009) "tanınma adaleti" kavramı ise Gretchen'in yaşadığı dışlanmayı daha geniş bir bağlama taşır. Ona yöneltilen suçlamalar, yalnızca bireysel hataların değil; temsil edilmeme, sesini duyuramama ve görünmezlik üzerinden işleyen bir toplumsal haksızlığın ürünüdür. Gretchen'in düşüşü, aşk ya da arzu gibi bireysel duygulardan değil; yapısal bir adalet krizinden kaynaklanmaktadır. Axel Honneth (2007) bu krizi "tanınmama" üzerinden ele alır. Ona göre tanınmamak yalnızca dışlanmak değil; bireyin ahlaki olarak geçersiz sayılmasıdır. Gretchen'in sesi

duyulmadıkça, toplumsal yapı onun varlığını da inkâr etmiş olur.

Buna ek olarak Kimberlé Crenshaw'un (1989) ortaya koyduğu "çokkesişimlilik" (intersectionality) yaklaşımı, Gretchen'in yalnızca kadın olduğu için değil; genç, yoksul ve sosyal güvenceden yoksun biri olarak da çoklu baskılara maruz kaldığını ortaya koyar. Bu perspektiften bakıldığında Gretchen, yalnızca Faust'un bireysel trajedisinin değil; modern toplumun sistematik dışlama pratiklerinin kurbanıdır.

5.4. Modernite, Bilgi ve Yabancılaşma: Faust'un Çağdaş İzdüşümleri

Faust'un karakterinde tezahür eden doyumsuzluk, kimliksizleşme ve sürekli arayış hâli, Zygmunt Bauman'ın (2000) "akışkan modernite" kavramıyla yakından ilişkilidir. Faust, herhangi bir bilgiyle tatmin olmayan; kimliğini sabitleyemeyen, sürekli "daha fazlasını" arayan bir özneye dönüşür. Bu dönüşüm, modern bireyin toplumsal ve dijital ağlar içinde parçalanmış özne yapısıyla paralellik gösterir.

Günümüzde birey, algoritmalarla yönlendirilen tercihler, veriyle şekillenen kimlikler ve hızla tüketilen anlamlar arasında kendini yeniden üretmek zorundadır. Faust'un "her şeyi bilme arzusu", günümüz insanının "her şeye erişme" ama hiçbirinde derinleşememe hâline dönüşür. Shoshana Zuboff'un (2019) "gözetim kapitalizmi" tanımı, modern bireyin bilgi üretme sürecinde artık bir özne değil; veri nesnesi hâline geldiğini ileri sürer.

Bu çerçevede, Luciano Floridi (2021) bilgi çağında etik sorunların artık epistemolojik değil; ontolojik ve politik düzeyde tartışılması gerektiğini savunur. Paula Boddington (2020) ise yapay zekâ uygulamaları bağlamında "karar veren sistemlerin etik sorumluluğu"nu sorgular. Faust'un bilgiyle olan ilişkisi de bu bağlamda güncellenebilir: artık birey yalnızca bilgiye ulaşmakla değil, o bilgiyi adil, sorumlu ve şeffaf bir biçimde taşıyıp taşıyamamakla yargılanır.

5.5. Kurtuluş ve Hesaplaşma: Vicdanın Yüzleşmeyle Yeniden Doğuşu

Goethe'nin sunduğu kurtuluş anlatısı, dışsal bir ilahi müdahaleye değil; içsel yüzleşmeye dayanmaktadır. Faust'un dönüşümü, tövbenin yalnızca bir pişmanlık değil; aynı zamanda etik sorumluluğu üstlenme çabası olduğunu gösterir. Bu, Hannah Arendt'in (1958) vurguladığı üzere, düşünmenin ahlaki eylemle kesiştiği noktadır. Gretchen'in affı ve Faust'un kurtuluşu, yalnızca bireyin değil; toplumun da vicdanla yeniden temasa geçmesi gerektiğini gösterir. Çünkü gerçek yüzleşme, yalnızca bireysel hataları görmekle değil; bu hataların sistemik yankılarını anlamakla mümkündür. Bununla birlikte, Faust'un sonunda kurtuluşa erişmesi bazı yorumcular tarafından eleştirel şekilde değerlendirilmiştir. Özellikle postmodern düşünürler, bu kurtuluş anlatısının etik sorumluluğu yeterince sorgulamadığını, bireyin pişmanlık ifadesiyle geçmişteki

yıkımları telafi edemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Faust'un arınması bir dönüşüm değil; geçmişin sorumluluğundan kaçış olarak da okunabilir.

Faust'un sonunda kurtuluşa erişmesi, bazı eleştirel okumalarda sorgulanmıştır. Özellikle postmodern etik anlayışına göre, bireyin geçmişte yol açtığı yıkım yalnızca pişmanlıkla silinemez. Gretchen'in yıkımı, sadece Faust'un değil, toplumun da ahlaki zaaflarının ürünüdür. Bu nedenle Faust'un kurtuluşu, etik bir arınmadan çok, modern bireyin kendi sorumluluğundan kaçışının meşrulaştırılması olarak da okunabilir. Bu eleştiriler, Goethe'nin sunduğu ilahi affın, gerçek adalet ve onarıcı etik ile geliştiğini öne sürer.

6. SONUÇ: FAUST'UN AYNASINDA MODERN İNSAN

Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eseri, yalnızca klasik Alman edebiyatının önemli bir örneği değil, aynı zamanda insan doğasının sınırsız merakını, bilgiyle kurulan etik ilişkileri ve modern çağda vicdanın bastırılmasıyla ortaya çıkan içsel çatışmaları evrensel düzeyde yansıtan zamansız bir anlatıdır. Felsefi derinliği, karakter çözümlemeleri ve güncelliğini koruyan temaları sayesinde edebiyat, felsefe ve sosyal bilimler arasında disiplinlerarası bir değerlendirme zemini sunar. Bu yönüyle Faust, yalnızca yazıldığı dönemin değil, modern toplumun ahlaki, bilişsel ve toplumsal sorgulamalarının da evrensel bir alegorisi olarak okunabilir (Goethe, 2006).

Dr. Faust'un bilgiye ulaşma arzusu uğruna ruhunu Mefistofeles'e teslim etmesi bireysel bir trajedi gibi görünse de, bu olay daha geniş bir perspektifte değerlendirildiğinde modern bireyin bilgiyle kurduğu ilişkinin; güç, arzu ve sorumluluk arasında yaşadığı etik ikilemlerin bir yansımasıdır. Sürekli kendini yeniden inşa eden, kimliğini performansa göre şekillendiren ve hakikat arayışının yerine başarıyı koyan modern birey, Faust karakterinde vücut bulur (Bauman, 2000).

Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı, sabit değerlerden kopmuş, sürekli dönüşen bir birey tipine işaret eder. Bu bağlamda Faust'un bitmek bilmeyen bilgi arayışı yalnızca entelektüel bir merak değil, aynı zamanda modern insanın kimlik krizlerinin bir yansımasıdır. Bilgi, Faust için nihai bir amaç olmaktan çıkar; kendini gerçekleştirme çabasının bir aracına dönüşür. Ancak ne arzular doyurulabilir ne de bilgi tamamen elde edilebilir; bu da Faust'un arayışını köksüz ve yönsüz bir hale getirir (Bauman, 2000).

Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair teorik çerçevesi (1980), Faust'un anlatısal yapısını anlamak için önemli bir perspektif sunar. Foucault'ya göre bilgi, yalnızca öğrenilen bir içerik değil, bireyin düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir iktidar aracıdır. Faust'un bilgiye olan tutkusu, hakikati aramaktan çok doğaya ve insana hükmetme arzusunu içerir. Bu noktada bilgi, etik bir sorumluluktan ziyade üstünlük kurma aracına dönüşür. Modern toplumda bilginin yaygınlaşmasına rağmen, hâlâ bir tahakküm

aracı olarak işlev gördüğü görülmektedir. Faust'un hem bilgiye sahip olan hem de onun yükü altında ezilen bir figür olarak sunulması, modernitenin akıl ve fayda temelli yapısına dair eleştirel bir okumayı gerekli kılar.

Max Weber'in "amaçsal akıl" (Zweckrationalität) kavramı çerçevesinde Faust'un eylemleri, ahlaki değerlerden çok fayda ve sonuç odaklıdır. Anlamdan ziyade çözüm üretmeye yönelen bir bilgi anlayışıyla hareket eden Faust, modern bireyin etik sorumluluğu geri plana iten araçsal aklını temsil eder. Ancak bu akıl, bireyi kendi iç dünyasından uzaklaştıran bir yabancılaşmaya dönüşür (Weber, 2002). Bu çalışma, Faust'u yalnızca edebi bir metin olarak değil, aynı zamanda sosyolojik, felsefi ve psikolojik boyutlarıyla modern bireyin etik, kimliksel ve toplumsal krizlerini çözümlemeyi amaçlamıştır. Faust'un içsel yolculuğu, Mefistofeles'in yönlendirmesi ve Gretchen'in trajedisi, bilgi çağında değer yitimini, vicdanın suskunluğunu ve toplumsal duyarsızlığı gözler önüne seren temel unsurlardır.

Bu bağlamda Faust, bireysel bir trajedinin ötesine geçerek, modern çağda bilginin birey üzerindeki etkilerini, etik kırımları ve kolektif vicdan kaybını alegorik bir düzlemde ortaya koyar. Faust'un arayışı, aynı zamanda bilgi toplumunda güç ve otoritenin belirli kurumsal yapılarda temerküz etmesi sonucu ortaya çıkan epistemolojik eşitsizlikleri de görünür kılar. Modern birey, sadece bilgiye değil; o bilgiyi kimlerin ürettiği, denetlediği ve dolaşıma soktuğu güç ağlarına da bağımlıdır. Elizabeth Anderson (2017), bu güç ağlarını "özel hükümet" olarak adlandırır; bireylerin bilgiye erişimi, aslında görünmeyen otorite yapıları tarafından şekillendirilir. Faust'un bilgiye erişimi de bu bağlamda ayrıcalıklı, hiyerarşik ve denetimli bir bilgi sistemine işaret eder. Bu noktada Faust, yalnızca trajik bir karakter değil, aynı zamanda zihinsel, ahlaki ve toplumsal sıkışmışlık içinde debelenen günümüz insanının simgesidir. Eserdeki etik ikilemler ve vicdani yüzleşme, veri çağında yaşayan bireylerin yaşadığı zihinsel ve toplumsal çalkantılara karşılık gelir. Bugün bireyler sınırsız bilgiye ulaşabiliyor olsa da, bu bilginin sorumluluğunu taşımakta ciddi etik sorunlar yaşamaktadır.

Bu açıdan Faust, çağdaş bilim insanı, siyasetçi ve dijital yurttaş için önemli bir uyarıdır: Bilmek neye yarar ve bu bilginin bedelini kim öder? Yapay zekâdan genetik mühendisliğine, veri ve teknolojiye kadar pek çok alanda modern çağın Faust'ları, aynı temel sınavla karşı karşıyadır: Güce sahip olmak mı, yoksa bu gücü vicdan ve etikle yönetmek mi? Çünkü bilgi kutsal değildir; önemli olan, onu taşıyan kişinin niyeti, karakteri ve sorumluluğudur.

Goethe'nin Faust'u, insan ruhunun derinliklerine inen, hem düşüşü hem de yükselişi bir arada sunan ve hâlâ günümüz insanına seslenen evrensel bir başyapıttır. Eser, gerçek kurtuluşun dışsal değil, bireyin kendi aynasına bakıp yüzleşmesiyle mümkün olduğunu hatırlatır. Faust'un kendi seçimlerinin farkına varması,

özgürleşmenin ve tövbenin başlangıcıdır. Gretchen'in sessiz çılgılığı ise bireysel hırsların çevresindeki insanlara verdiği zararı ve susturulanların hikâyelerinin önemini ortaya koyar. Böylece Faust, yalnızca bireysel değil, toplumsal vicdanın da sınındığı bir metin olarak değer kazanır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2021). *Complaint!*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1jgt3hs>
- Anderson, E. (2017). *Private government: How employers rule our lives (and why we don't talk about it)*. Princeton University Press.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bloom, H. (Ed.). (1987). *Goethe's Faust (Modern Critical Interpretations)*. Chelsea House.
- Boddington, P. (2020). *Ethics of artificial intelligence: A new approach*. Springer.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Collins, P. H., & Bilge, S. (2020). *Intersectionality* (2nd ed.). Polity Press.
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford University Press.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.
- Floridi, L. (2021). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977* (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books.
- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3, 107–120.
- Fraser, N. (2009). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*. Columbia University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Goethe, J. W. von. (2006). *Faust: A tragedy* (D. Luke, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1808)
- Honneth, A. (2007). *Disrespect: The normative foundations of critical theory*. Polity Press.
- Hui, Y. (2016). *The question concerning technology in China: An essay in cosmotechnics*. Urbanomic.
- Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Polity Press.
- Jung, C. G. (1959). *Aion: Researches into the phenomenology of the self*. Princeton University Press.
- Kaufmann, W. (1961). *From Shakespeare to existentialism: Studies in poetry, religion, and philosophy*. Princeton University Press.
- Rouvroy, A., & Berns, T. (2020). Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. *Theory, Culture & Society*, 37(1), 3–28. <https://doi.org/10.1177/0263276418757312> (Orijinal makale 2013'te yayımlanmış, ancak 2020 özel sayısında yeniden basılmıştır.)
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (Vol. 1). University of California Press.
- Weber, M. (2002). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). Routledge. (Original work published 1905)
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

Simay Eker
Yüksek Lisans Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü
simayeker1111@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-2691-1767>

1980-1990 Yılları Arası Resim Sanatında Feminizm Yansımaları

Reflection of Feminism in Painting Art Between 1980 and 1990

Makale Kategorisi (İnceleme Makalesi / Review Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received:30.06.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:17.07.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Eker S. (2025). 1980-1990 Yılları Arasında Resim Sanatında Feminizm Yansımaları, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 92-104

Eker S. (2025). Reflection of Feminism in Painting Art Between 1980-1990, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 92-104

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

1980-1990 Yılları Arası Resim Sanatında Feminizm Yansımaları

Öz

Kadın figürü sanat tarihinde yüzyıllardır kullanılmış güçlü bir temsildir. Kadın doğurganlığın, üretkenliğin ve yaşam kavramlarının bir temsili olarak kabul edilmiştir. Zamanla gelişen toplumlarda kadının varlık anlamı da değişiklik göstermiştir. Sanat eserleri toplumsal belleği yansıtan bir belge niteliğindedir. Kadının toplum içerisindeki konumu incelendiğinde ise dönemin koşullarının sonucunun yansımaları gözükmemektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte kadın, önce geri planda tutulurken sonrasında ise hem sanatsal üretimin hem de toplumsal değişimin öznesi haline gelmiştir. Cumhuriyet döneminde kadınlara sağlanan haklarla birlikte erkeklerle eşit çalışma alanlarına sahip olmuş aynı zamanda toplumsal sorunlara ve olaylara karşı tepkisel bir tavır sergilemişlerdir. 1980'li yıllar, Batı'daki feminizmin etkisiyle sanat pratiğinde kadına yönelik temsillerin yeniden ele alındığı ve kadın imgelerinin nesneleştirilmesine karşı eleştirel bir söylemin geliştiği bir dönem olmuştur. Ataerkil toplumlarda kadına dayatılan olgular ve kabul gören yargılar kırılmaya başlanmış sonucunda da toplumda kimlik sorunları ortaya çıkmıştır. Köyden kente geçiş, kadının iş hayatına girişi, aile yapısındaki söz hakkı aynı zamanda dönemin yoğun ideolojik olayları kadın sanatçıların konusu olmuştur. Bu dönem kadın sanatçıların kendi sanatsal çizgilerini oluştururken aynı zamanda farklı enstalasyon çalışmaları ile sanatsal alanda görünürlik sağlamışlardır.

Bu çalışmada, 1980-1990 yılları arasında feminist düşünceyle ilişkili olarak kadın sanatçıların sanatsal temsillerine odaklanmaktadır. Füsun Onur, Nur Koçak, Neşe Erdok, Nil Yalter ve Gülsün Karamustafa gibi sanatçıların yapıtları, dönemin kimlik tartışmalarını ve toplumsal cinsiyetçi yaklaşımların yorumlanmasında önemli araçlar sunmaktadır. Araştırma, nitel yöntemle ve feminist sanat kuramı çerçevesinde yürütülmüş, belgesel tarama ve betimsel analiz teknikleriyle desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sanat, Kadın, Resim, Toplumsal Cinsiyet

Reflection of Feminism in Painting Art Between 1980 and 1990

Abstract

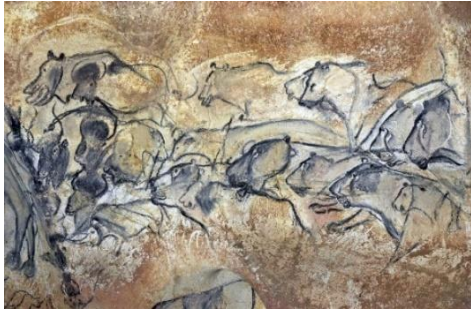
The female figure has been a powerful symbol in art history for centuries. Women have been regarded as representations of fertility, productivity, and the concept of life itself. However, as societies evolved, the meaning attributed to women's existence has also undergone significant transformation. Works of art function as documents that reflect collective memory. When the societal position of women is examined, the reflections of historical and cultural conditions become visible. From the Ottoman Empire to the Republican era, women were initially kept in the background but later became both agents of artistic production and active participants in social transformation. With the establishment of the Republic, women gained equal rights and work opportunities alongside men and began to respond critically to social issues and events. The 1980s marked a turning point in which representations of women in art were reinterpreted under the influence of Western feminist thought, giving rise to a critical discourse against the objectification of the female image. In patriarchal societies, imposed roles and accepted norms began to be questioned, leading to the emergence of identity-based struggles. The transition from rural to urban life, women's entry into the workforce, and their increasing say in family dynamics, along with the ideological tensions of the time, became central themes in the work of women artists. During this period, female artists not only established their own artistic language but also gained visibility in the art world through diverse installation practices.

This study focuses on the artistic representations of women artists in relation to feminist thought during the years 1980–1990. The works of artists such as Füsun Onur, Nur Koçak, Neşe Erdok, Nil Yalter, and Gülsün Karamustafa serve as significant tools in interpreting the identity debates and gender-based approaches of the period. The research was conducted using a qualitative method within the framework of feminist art theory and was supported by documentary review and descriptive analysis techniques.

Keywords: Art, Woman, Painting, Gender

1. GİRİŞ

Sanat geçmişten günümüze kadar içinde bulunduğu dönemle doğru orantıda hareket etmiştir. Dönemin sosyo-kültürel izlerini yansıtmadığını dışında toplumsal hafızayı diri tutmak açısından da tarihi – belge niteliğinde kullanılmaktadır. Sanatçı kendini ifade etmek için birçok malzeme kullanırken semboller ve şekiller ile bunu desteklemiştir. Resim sanatında kullanılan birçok sembol geçmişin geleceğe yönelik oluşturduğu bir görsel bellek olarak önemini korumaktadır. Tarih öncesi dönemlerde işaretlerin geometrik ve sembolik olarak kullanımı bir iletişim aracı olarak görülmektedir (Yılmaz,2021:205). Paleolitik Dönem insanların mağara duvarı sanatı örneklerine bakıldığında geometri ve sembolün kullanımı var olma güdüsü imge aracılığı ile gösterme ve kendilerinden bir iz bırakma çabaları ile ilişkilendirilmiştir (Özdemir,2021:838) (Görsel 1).

Görsel 1: Chauvet Mağarası (Azéma, 268:2015).

O dönem insanı için kutsal kabul edilen toprak yaşamın, üretmenin, beslenmenin kaynağı olarak önemli bir yere sahiptir. Toprak yaşamın kaynağıdır ve doğurganlık özellikleri ile kadın toprak ile aynı değerde görülmüştür. Buna en yakın örnek Neanderthalensis insanın kadın formlarını temsilen yaptıkları küçük heykellerdir (Aktan, 2015:4). M.Ö 6000'lere gelindiğinde Anadolu'da Paleolitik çağ insanı ile benzer kadın heykellerinin yapıldığı görülmektedir. Aynı Anaerkil form devam eder. Anadolu da karşılığı 'Toprak Ana' olan kadın bereketin temsiliyetinden tanrılaştırılmıştır. Çatalhöyük'ün Ana tanrıçası olan Kybele heykeline bakıldığında çıplak, şişman ama güçlü taht üzerinde ve yanlarında vahşi hayvanlarla otururken görülür. (Aktan,2015:10). Kadının sergilenişi biçimine bakıldığında dönemin temsiliyetine ışık tutmaktadır. Taht üzerindeki kadın hakimiyeti, Anaerkil yapının gelişimini simgelemektedir.

Medeniyetlerin kuruluş tarihine bakıldığında kadını tanrılaştırma inancının yavaş yavaş kırıldığı görülmektedir. Kalkolitik Çağ'ın kadın kültürlerinden yola çıkılarak anaerkil bir toplumsal yapıdan söz edilirken, tarihi süreç içerisinde toplumsal yapıda ataerkil bir geçiş görülmektedir (Sümer,2007:24). Göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş, dini değişimler gibi unsurlar toplum içerisinde kadın-erkek güç dengesini değiştiren önemli faktörler olmuştur (Sarıtaş,2020:1951). Sanat Tarihi içerisinde kadın figürü üzerine yapılan araştırmalarda, kadının tarihsel süreç içerisindeki değişimi ve sanat

eserlerindeki yansımaları ortaya koyulmuştur (Kaya Karaduman,2023:1868). Kadın imgesi, batı etkisi ile yeniden şekillenen Türk resminin de konularından biri olmuştur. Cumhuriyet öncesi Osmanlı toplumunda batılılaşma hareketleri ile edebiyat alanında görünürlük sağlayan kadın temsilleri, resim sanatında da yeniden şekillenmiştir (Şahin,2014: 1).

Görsel 2: Çatalhöyük Ana Tanrıçası, Çatalhöyük, Konya, Yaklaşık MÖ. 6200-5800, (Arslan , 2016)

Türk resim sanatının gelişimine bakılması için öncelikle Osmanlı devletinde bu alandaki sanatsal faaliyetlerine kısa bir göz atmak gerekmektedir. Türk resim sanatının ilk dönemlerine bakıldığında geleneğe bağlı kalınarak eserler verilmiştir. 17.yy. sonuna kadar minyatür resim sanatının tek örneği olarak eserler verilirken ilerleyen yıllarda duvar resmine evrilmiştir (Güven,2012:9). Türk minyatür sanatının en eski örnekleri 8. Yy. Uygur Türklerinde karşımıza çıkmaktadır (Aslanapa,1986:851). El yazmalarının öneminin arttığı 15. Yüzyılda etkinliğini sürdüren minyatür sanatı el yazmalarına görsel bir kimlik oluşturmuştur (Sever,2020:153). Genellikle saray, tarih, eğlence, din konuları işlenirken figüratif form kullanımından kaçınılmıştır (Görsel 3).

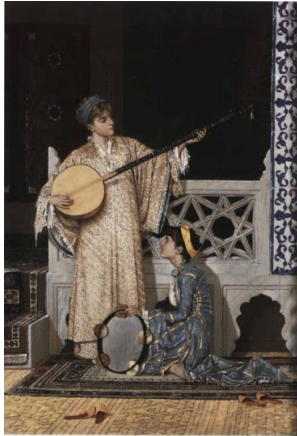
Görsel 3: Sultan Süleyman'ın Topkapı Sarayı'nda cülusu (Süleymânâme, 1558) (Tanındı,2015)

19.yy. Osmanlı Devleti sanatsal faaliyetleri, yeni oluşumlara olanak sağlayan bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti, Batılı eğitim sisteminden yararlanarak orduda bir değişim sürecine girerken bu kapsamda "Mühendishane-i Bahri-i

Hümayun" gibi askeri okullarında resim dersleri gibi sanatsal faaliyetlere yer verilmiştir (Erişti,2015:61). Aynı zamanda "Darüşşafaka Lisesi", "Galatasaray Mektebi Sultanisi" gibi mülki mekteplerinde de resim dersleri verilmeye başlanmıştır. Bu okullarda eğitim gören, sanat alanında yeterliliğe sahip birçok askeri öğrenci Batı'ya sanat eğitimi almak için gönderilmiştir (Garcia,2018:3).

1882 yılına kadar sistematik bir şekilde Osmanlı eğitiminin bir parçası olmayan sanat eğitimi, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasıyla kendine yer bulmaya başlamıştır (Gençel,2021:51). O dönem Sanayi-i Nefise Mektebi müdürü olarak görevlendirilen ve Avrupa'da resim alanında eğitim gören Osman Hamdi Bey ilk gerçekçi figüratif ressamlar arasında yer alan öncü bir isimdir (Aksüğüdür Duben,1987:40). Osmanlı Devleti'nde figüratif kullanım çok rastlanan bir durum değilken sadece yurt dışında eğitim görmüş öğrenciler için verilen bir hak ile kadın bedeni figür olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kaya Karaduman ve Özdemir,2023:746). Resimlerinde harem, saray, kutsal eşyalar ve yerler, savaş sahneleri gibi temalar işlenirken kadın figürü Osman Hamdi Bey gibi oryantalist ressamlar arasında tercih edilmiştir (Ömeroğlu,2022:7).

Osman Hamdi Bey resimlerinde Doğu- batı sentezinin yansımalarını reformist bir düzen içerisinde sağlarken aynı zamanda geleneksel doğu kadın figürü anlayışına da karşı oluşacak resimler yapmıştır. Osman Hamdi Bey eserlerinde kitap okuyan, enstrüman çalan güçlü ve yetenekli kadın figürlerini geleneksel motif unsurları ile birleştiren bir anlayışı benimsemektedir. (Tüybek, Baysal, Sayın, 2021:58) (Görsel 4).

Görsel 4: Osman Hamdi Bey, İki Müzisyen Kız, 1880 (Eldem, 2010:201)

Toplumsal düzendeki değişimler sanat alanında kadın figürünün çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir. Toplumsal ve kültürel çeşitlenmeyle birlikte, İbrahim Çallı'nın eserlerinde entelektüel bakımdan kendini geliştiren kadın figürü modernleşme sürecinin simgesel bir temsilcisi haline gelmiştir (Görsel 5). Dini Kültür etkisinin fazla olduğu bu dönemde figür çalışmaları daha geleneksel bir yapı içerisinde değerlendirilmiş nü çalışmaları ise 1914 kuşağı ile örneklerini göstermeye başlamıştır (Tekinel,2007:37).

Görsel 5: İbrahim Çallı, Dikiş Diken Kadın (Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

Dönemin diğer portre ressamlığı sanatı üzerine çalışmalarıyla iz bırakan öncü sanatçılar arasında Mihri (Rasim) Müşfik ve Hale Asaf ön plana çıkmaktadır (Oto,2023:44). 2. Meşrutiyet etkisi ile birçok alanda yenilenme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde, Batı perspektifinde aldığı eğitimlerin etkisiyle Mihri Müşfik eserleri dikkat çekmiştir. (Yavuz,2021:8). Mihri Müşfik, 1914 yılında açılan İnas Sanayi-i Nefise mektebinin eğitim hayatı içinde öncü bir kurum olmasında etkin bir aktör olmuş ve müdürlük görevini üstlenmiştir. Mihri Müşfik, kadının sosyal hayatta etkin bir konumda olmasını destekleyip bu bağlamda da kadın gücünü temel alarak portrelerini yapmıştır (Kaya Karaduman,2023:84) (Görsel 6). İlk Türk kadın ressamlarından olan Hale Asaf, sanatını figür haline getirerek eserlerini kendi kadın benliğinde yaşadığı sorunlar üzerinden resmetmiştir (Batu,2022:100). Mihri Müşfik'in yeğeni olan Hale Asaf teyzesinin desen anlayışını takip ederek sanat eserlerini ortaya koymuştur (Oto,2023:48) (Görsel 7).

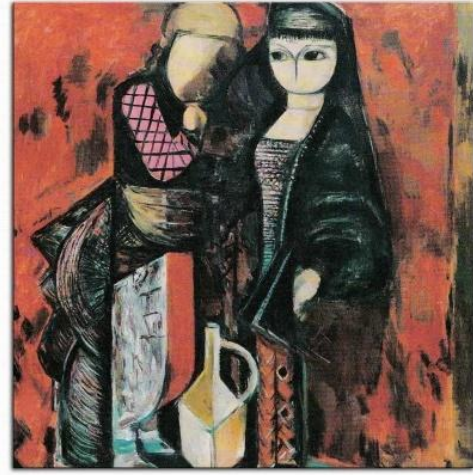
Görsel 6 : Mihri Müşfik, Otoportre, Tuval/Yağlıboya, 98,5 x 61 cm,

MSGSÜ İstanbul Resim Heykel Müzesi

(Kimmihri,t.y.)

Görsel 7 : Hale Asaf, Otoportre (İstanbulsanatevi, 1987).

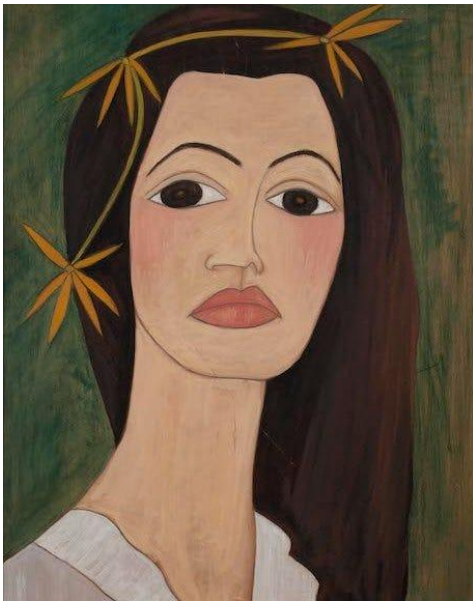

Görsel 9: Eren EYÜBOĞLU 'İki Köylü Kızı' 1983

(Sarcan,2011)

2. 1980-1990 TÜRKİYE'SİNDE SANAT VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER

1914 yılında kız öğrencilerin de eğitim alabileceği "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi" açılmasıyla Semiha Berksoy, Mihri Müşrik, Mürşide İçmeli, Naile Akıncı dönemin önemli isimler sanat hayatına girmiştir (Garcia,2018:6). Eren Eyüboğlu, Şükriye Dikmen, Semiha Berksoy ve Mürşide İçmeli gibi sanatçılar eserlerinde toplumun farklı kesimlerinin kadın temsillerine yer vermiştir. Şükriye Dikmen tasvirlerinde kentli ve modern hayatın içinde kendini gösteren kadın temsilleri dikkat çekmektedir (Akçaoğlu,2010:2) (Görsel 8). Eren Eyüboğlu'nun eserlerinde ise tarlada çalışan, çocukları için çabalayan yorgun ama vefakâr anne, kadın rolünü Anadolu'nun ikonografik temalarıyla harmanlayıp birleştirerek köylü kadının toplumsal bağlamda yansımalarını resmetmiştir (Atan,2021:85) (Görsel 9).

Görsel 8: Şükriye Dikmen, Kız.

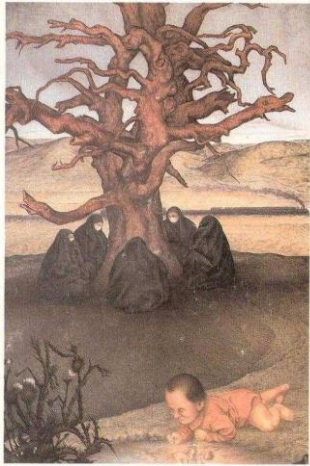
(Artkolik,2019)

1940 yılı başlarında ortaya çıkan göç konusu kadınların da kimlik arayışlarında da yeni dönem oluşturmuştur. Birçok sanatçının ilhamı olan bu konu kadının daha geri planda anne, yaşlı olarak temsiline neden olmuştur. Bu zamana kadar köydeki kadının görevi aileye bakmak olurken endüstriyelleşme ile yavaş yavaş çalışma hayatına giriş yapmıştır. 1960 yılında demokrasi kelimesinin yanında hak, eşitlik, insan hakları kavramları ortaya çıkarken kadın haklarının konuşulmaması sorgulanmaya başlanmıştır (Mamur,2012:6).

Resimde geçmişten günümüze nesne olarak temsil edilen kadın 60'lar Amerika'sında ortaya çıkan ve Avrupa'da da etkisini sürdüren feminiz akımı ile kabuk değiştiren bir figüre dönüşmeye başlamıştır. O dönem 68 kuşağının ana çatışması, burjuva ve işçi sınıfı olarak isimlendirilen toplumun iki türü olarak kabul görmüştür (Uzun,2014:34). Sanatçılar için bu dönem, iki sınıf içerisinde kimlik, cinsiyet, birey, sınıfsal farklılıklar üzerine çalışmaların irdelenmesine neden olmuştur. 1970 yıllarına gelindiğinde toplumsal konular yeni sorunları doğurmuş, göç konusu devamlılığını korumuş çarpık kentleşme ve gecekondü nüfusu arabesk kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır (Güven,2012:59).

1980'li yıllar siyasi ekonomik alanda yapılan değişimlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda düşünsel alanda da kısıtlamalara gidilmiştir. 12 Eylül askeri müdahalesi Türkiye'de büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Siyasal ekonomik ve toplumsal birçok yansımaların sonucu günümüzde hala etkisini göstermektedir. Ağır bir baskı dönemi olarak ifade edilen 12 Eylül askeri müdahalesi izlenimsel etkileri sanat alanının her yerinde karşımıza çıkarken aynı zamanda sanatçıların içinde bir tepki ifadesi olmuştur. O dönem sanatçılarından olan Aydın Ayan, figüratif anlatımı "Dün Bugün Yarın" Eseri o dönemde içinde olunan durumu ve geleceğe yönelik beklentilerin bir simgesinin temsili olarak çıkmaktadır (Uzunoğlu,2008:183) Geçmiş, şimdi ve gelecek temsil eden birbirinden farklı zamanın üç

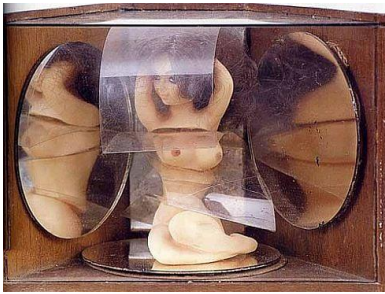
boyutuna değinilen eserde koyu ve açık renk geçişleri ile metaforik bir anlam oluşturulmuştur (Görsel 10).

Görsel 10: Aydın Ayan'ın "Dün Bugün Yarın 1980
(Göktepe,2018:163)

röportajında şöyle aktarır: “Herhalde bu feminist bir tavırdı, ama o dönemde feminizmin “f” sini bile bilmiyordum. İçgüdülerim bana yol gösteriyordu yalnızca. Paris’te, tüketim toplumunun göbeğinde yaşıyordum. Çokça karıştırdığım dergilerde kadın neredeyse bir eşya konumundaydı. İçerik genç, güzel, bakımlı, cinsel açıdan çekici olun ve gerisine karışmayın diyordu sanki” (Küpçüoğlu,2003).

Fusun Onur’un 1974 yılında eserlerinde cinselliğin ön plana çıktığı görmekteyiz. ‘Nü’ isimli eserinde oyuncak bir bebek kullanan Onur, kız çocuğunun bir temsili olarak bize sunarken aynı zamanda kadın bedeninin metalaştırılmasını ele almıştır (Güven,2012:81) (Görsel 9). Eserde bedeni belinden ve göğsünden kesikler atılıp etrafına yerleştirilen aynalarla bize parçalanmış hissini yansıma ile sunmuştur (Ede, ty.:14). Yine bu dönemde Nil Yalter, Fusun Onur benzeri yaklaşımlarla eserlerini yapmaya başlamıştır. Yalter’in ‘Women at Works Women at Home’ projesi kadınların gündelik işlerini fotoğraf, çizim ve yazılarla destekleyerek göç unsurunu ve kadının taşıyıcılığını ortaya koyarak oluşturduğu bir çalışmasıdır (Yıldırım,2018:32). Çalışmalarında Göç Unsuru, kimlik, feminizm, etnik gibi konuları farklı alanlarla birleştirip merkezde toplayarak karakterize etmiştir (Galerist,2025).

Görsel 12: Fusun Onur “Nü”, 1974 (Yıldız, 2011).

Pop sanata ilişkisi ile bilinen Nur Koçak, resim ve fotoğrafı bir arada kullanan ve toplumsal kalıpları eserlerinde işleyen kadına ait nesneleri kullanarak kadının haz unsuru olmasını eleştiren bir sanatçıdır (Sürücü,2011:54). Koçak’ın geleneksel kıyafetler içerisinde bir kız çocuğunun çeyiz sandığına yaslanarak resmedildiği ‘Oto Portre’ eserinde çocuklara dayatılan yüklerin bir yansımasına değinmiştir (Görsel 10). Nur Koçak tuvallerinin ortaya çıkışı için: “Kadınları genç, güzel ve seksi olmaya yönlendiren, kimliksizleştiren, deyim yerindeyse eşyalaştıran bu tavır kabul edilemezdi. O tuvaler, bu isyanın cevabıdır.” ifadelerini kullanmıştır (Ünay,2021).

Aynı zamanda fotogerçekçi üslubu eserlerinde kullanarak oluşturduğu asker resimleri, aile resimleri ile feminen etkileri göz önüne sermiştir. Kadın için cinsellik o döneme kadar bastırılmış bir unsur olmaktan çıkarken Koçak’ın eserlerinde bu temaların alt metni oluşturmaya başladığı görülmektedir. Sanatçının “mutluluk resimlerimiz” dizisini oluştururken çıkış noktası açıklaması şu sözlerle olmuştur:

“Mutluluk Resimleriniz dizisinin desen/kartpostallarını Kelebek Gazetesi’nin aynı adı taşıyan köşesinde yayınlanmış fotoğraflardan yola çıkarak gerçekleştirdim. Bence bu fotoğraflar ‘erkek ulus’ kavramına şaşırtıcı göndermeler yapıyorlar. Gene çok basite indirgeyerek söylemek gerekirse burada söz konusu olan kadının toplumsal yaşamdan dışlanması eğilimi” (Salt,2019).

Görsel 13: Nur Koçak “Oto Portre Ben II” 1984 tuval üzerine akrilik (Ertem,2019)

Kapitalizmin etkisi ile ortaya çıkan popüler kültür kavramı ideal güzelliğe, estetik ve kabul gören vücut formlarını metalaştırmak yerine daha eleştirel ironi şeklinde yaklaşmıştır (Yıldırım,2018:27). “Fetiş Nesneler-Nesne Kadınlar” çalışmalarında Koçak, kadın bedeninin haz duygusunu öne çıkaran nesnelere dönüşmesini kullandığı jartiyerler, parfüm şişeleri, rujlar, iç çamaşırları gibi malzemelerle tepki göstermiştir (Mamur ,2012:7) Nur Koçak’ın “Yeni İnci” serisinde, parlak renklerin kullanımıyla oluşturulan kompozisyon, kadın bedeninin bir tüketim nesnesine dönüşümünü eleştirel bir şekilde yansıtmaktadır (Görsel 11).

Görsel 14: Nur Koçak “Yeni İnci I-II” Tuval üzerine Yağlı boya 1995-1997 (Küpçüoğlu, 2003)

Yine bu kuşak sanatçılar arasında dikkat çeken Neşe Erdok, eserlerinde figüratif sanatın psikolojik boyutlarını anlatımıyla zenginleştirmiştir (Sürücü,2011:49). Erdok figüratif resim için; “Resmin çizgiler, biçimler ve renklerle düşünme kendini anlatma heyecan verme sanatı olduğunu tekrarlayalım. Bütün bunlar figüratif resimde dış dünyanın temsili ile ilişkilidir” ifadelerini kullanmıştır (Erdok,1977,10). Figüratif resimlerinde temsil ettiği şeyler her izleyicide farklı anlamlarla içine çekildikleri eserler olmuştur. Bunlardan “Disiplin ve ceza” eserinde (Görsel 12) kadına ait bir unsur olarak karşımıza çıkan saç kesimini cinsel kimliğe bir saldırı olarak yansıtmıştır (Mamur,2012:7). Eserde Sandalyede oturan bir kadın figür, sağ tarafından makasla aynı

metalik renge sahip bir el tarafından saçının kesilmesi resmedilmiştir. Bu el, kadın tarafından itilmekte ya da uzaklaştırılmaya çalışılarak otoriteye karşı direnişin sembolü olarak değerlendirilmektedir (Orgun,2021:208).

Görsel 15: Neşe Erdok "Disiplin ve Ceza", 152x135 cm, 1985, Tuval üzerine yağlıboya (neseerdok.com.tr)

Kendi istekleri dışında saç kesimi yüz yıllardır kadın için bir cezalandırma ya da aşağılanma aracı olarak kullanılan bir teknik olmuştur. Bunun en iyi örnekleri karşımıza 2. Dünya savaşı sırasında benzer ırktan olmayan kadınların açık alanlarda saçlarının kazıtılarak ya da kesilerek güç gösterilerinin yapılmasıdır (Orgun,2021:205)

1990 yılında Neşe Erdok "Zaman kuşu" eserinde kadın- erkek rollerini eleştirel biçimde yansıtmıştır. Trende kadının rahat ve bağımsız bir şekilde oturması betimlenirken aynı zamanda ataerkil düzende norm dışı bir davranışın temsili sağlanmıştır. Kadın figürü eserde seyahat metaforu üzerinden özgürlük ile ilişkilendirilmiş, bireysel bağımsızlık idealleriyle anlatılmıştır (Menteşoğlu Chatzoudas ve Günaydın, 2020:392).

Görsel 16: Neşe Erdok, "Zaman kuşu". 1990

(Tabak,2018)

1980'li yıllarda, köyden kente göç sürecinin yaygınlık göstermesi ile kapitalist dinamikler, popüler kültür öğelerinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemdeki teknolojik gelişmeler sonucunda kitle iletişim

araçlarının kullanımı yaygınlaşmış ve bu araçlara erişim kolaylaşmıştır.

Göç sırasında kırdan kente en yoğun taşınan şey kültürel bir akış olurken, kentte taşralaşma olgusunu devamında getirmiştir (Kaymal,2017:1505). Bu gelişmeler, Türkiye'de arabesk kültürün oluşumuna yol açmış, yaygınlaşmasına destek sağlamış ve toplumda kültürel bir ifade olarak kolektif bellek içinde yer edinmiştir. Sanatçı Gülsün Karamustafa eserlerinde göç kavramını arabesk kültür kodları ile birleştirerek ele almıştır. 1980'li yıllarda feminist düşüncenin Türkiye'deki yükselişi ile bu düşünsel dalga Gülsün Karamustafa'nın görsel anlatımında etkisini göstermiştir. Çalışmalarında toplumsal etkilerin yanı sıra nesnelerin kullanımı da biçim ve içerikle bütünleşmiştir (Demirci ve Kurt, 2022:98).

Gülsün Karamustafa'nın "Neworientation" yerleştirmesinde kullanılan kurdele kavramsal olarak kadın kimliğine yönelik sembolik bir vurgu yapmaktadır (Görsel 13). Kurdele üzerinde o dönem hayatını kaybetmiş kadınların isimlerinin ve tarihlerinin işlenmesi kadına yönelik şiddetin toplumsal belleğe bir göndermesini yansıtmaktadır. Yine sanatçının kadın-erkek kimlik muhasebesini yaptığı "Çifte Hakikat" eserinde cansız mankene giydirdiği pembe bir gecelik ile toplumdaki kalıplaşmış yargılara bir gönderme yapılmıştır (Yıldırım,2018:29). Erkek bir cansız manken üzerindeki pembe elbise ve etrafındaki kübik formlar, bedenın kendi sınırlarını oluştururken aynı zamanda cinsel kimlik bulmacasının yansıtılması hedeflenmiştir (Dede:2015,123) (Görsel 14).

Görsel 17: Gülsün Karamustafa, Neworientation, 1995

(Romi,2018)

Görsel 18: Gülsün Karamustafa, Çifte Hakikat, 1987.

(İz,2013)

Kadın kimliğine ve eşitsizliğine yönelik temsillerin yanı sıra, sanatçı popüler kültür öğelerini arabesk kültür ve cinsiyet kimlikleri ile birleştirerek eserlerinde ön plana çıkarmaktadır. Adını arabesk bir şarkıdan alan “Beni ağlatmaya kimin hakkı var” (Görsel 15) eserinde popüler kültür etkisi ile artan güzellik algısının, kabul gören estetik anlayışın birey üzerindeki olumsuz etkileri ve sonucunda toplum içinde yabancılaşma yansıtılmıştır (Baykal,2023:83). Kolaj, fotoğraf ve kâğıt üzerine karışık teknik kullanılarak oluşturulan eser güzellik algılarının yıkıcı etkisini yansıtmaktadır. Aynaya doğru bakan figürün yansımalarının olmaması, birey üzerindeki estetik kaygıyı gösterirken; çevreye asılmış idealize edilmiş kadın imgelerinin bulunması dayatılan güzellik normlarını görünür kılmaktadır (Baykal, 2023:82).

Görsel 19: Beni Ağlatmaya Kimin Hakkı Var?, 1981

(SALT Araştırma, Gülsün Karamustafa Arşivi)

2000’li yılların feminist sanatçılarından olan Canan Şenol aile içi sorunlarına, şiddet, cinsel istismar ve toplum içerisinde kadının yaşadığı zorluklara yönelik konuları eserlerinde ele almıştır (Üner Yılmaz, 2010:126).

Türkiye’deki siyasal çatışmalar sırasında gözaltına alınan Şenol, o yıllardaki şiddet içeren müdahaleyi resimlerinde kadın üzerinden işlemiştir. Dönemin iktidarı için kadın bedenini kısıtladığını öne sürerek sistemin kadına uyguladığı normatif baskılara eleştirel bir bakışla yaklaşmıştır.

Dönemin feminist sanatçıları içerisinde öne çıkan Şükran Moral çalışmalarında alışılmışın dışında bir estetik olgusu dikkat çekerken aynı zamanda toplumsal normları ve cinsiyetçi ifadeleri kadın bedeni üzerinden eleştirel bir şekilde işlemiştir (Pınarbaşı,2021:1832). İktidar ve beden üzerindeki disiplinlere yönelirken bununla birlikte toplumda dışlanan ezilenleri öne çıkarmaya çalışmıştır (Yaprak,2016:92). Eserlerinde kabul gören estetik anlayışa karşı duruş göstermiştir. En çarpıcı örneklerinden biri olan “Jinekoloji Masası” adlı çalışmasında da idealize edilen kadın imgesi üzerinde durmuştur (Görsel 16). Sanatçı “Speculum” isimli yerleştirmesinde jinekoloji masasını, bacak arasına yerleştirdiği monitör ile yeniden kurgulayıp nesneleştirir.

Beden politikaları, kadın cinselliği ve ataerkil egemen kurumlara yönelik eleştirel bir bakış sergileyen yerleştirme, Gustave Courbet’in Dünyanın Kökeni (*L’Origine du Monde*) adlı çalışmasına açık bir gönderme yapmaktadır. (Yücel,2022:143).

Görsel 20: Şükran Moral, Speculum (Jinekoloji Masası), 1997

(Kandemir, 2019)

Sanat tarihçisi Ahu Antmen, *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar* eserinde feminist sanat eleştirisine kuramsal çerçeveden dikkat çekerken aynı zamanda sanatlarını icra eden sanatçıların görünürlüğü üzerinde durmuştur. Ona göre:

“Tarihsel süreçte meşrutiyet kazanmış ayrımcı kültür politikalarıyla mücadele ederek erkek egemen sanatsal modernizmin kırılma sürecine katkıda bulunan Feminist Sanat kapsamında izlenen çabalar, tarihin göz ardı ettiği kadın sanatçıların keşfine neden olmuş, yeni yazılan sanat tarihlerinde kadın sanatçıların gündeme gelmesinde rol oynamış ve kurumlarda kadın sanatçıların geçmişe oranla daha fazla temsil olanağı bulmasının yolunu açmıştır.” (Antmen,2019:239)

4. SONUÇ

İnsan, yaratılışından ötürü her zaman iletişim kurma, kendini anlatma çabasına girmiştir. İnsanlık tarihine bakıldığında tarih öncesi çağlarda kendini ve varlığını keşfetmeye başlayan insan, yazının icadıyla düşünen, paylaşan ve kendi içerisinde gelişen bir yapıya dönüşmüştür. Toplumların kurulması ve yerleşik hayata geçilmesi ile yeni düzen inşasında ‘erkek gücü’ kavramı ortaya çıkmıştır. Kadın yapı olarak ilk çağlarda anaerkil bir düzen içerisinde kendine yer edinirken toplumsal düzendeki değişimler ve sosyal ilişkiler kadın rolü üzerinde farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu noktada erkek baskın karakter unsuruna dönüşürken kadın ikinci planda konumlandırılmıştır.

İlk çağ insanların mağaralarda resmettikleri figüratif anlatımlar sanat ile köklü ilişkisinin göstergesidir. Sanat insan varlığının izlerini tüm şeffaflığı ile aynı zaman da görsel bir tarihçeyi oluşturmayı sağlamıştır. Toplumun gelişimi doğrultusunda değişim

gösteren sanat kadın imgesini de aynı paralellikte değişime koşullamıştır.

1960 yılları ile kadın hakları söylemlerinin görünürlüğünün artması ile sanatta kadın temsiline de anlamı değişmeye başlamıştır. Bu döneme kadar kadın nesne olarak kabul görmüş toplumdaki estetik yapıya hizmet etmek için resmedilmiştir. 1970 itibarıyla Türkiye’de toplumsal yapı içerisindeki değişimler ile kimlik arayışı sorunları ortaya çıkmış, ideolojik ekonomik ve sosyal olarak bireyin kendine yer edinme çabası ile daha görünür hale gelmiştir. Feminizm söylemleri etkisi Türkiye’de özellikle 1980 yılında etkili olmaya başlamıştır. Batı’da şekillenen feminist düşünce Türkiye’deki sanat dinamikleri üzerinde de karşılık bulmuştur. Bugüne kadar metalaştırılan kadın temsili postmodern yaklaşımların etkisiyle eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmiştir. Bu dönüşüm, sanatçıların üretiminde cinsiyet temelli ayrımcı politikaların sanat pratiğinde eleştirel bir ifade biçimi olurken aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri etkisini arttırmıştır. Kompozisyon, kullanılan malzemeler, tarzlar gibi biçimsel farklılıklar dışında sanatçılar için konu kadının varoluşsal sorgulaması olmuştur. Sanatçılar cinsiyet rollerine değinirken önceliği ‘birey’ olarak vurgulamışlardır. Toplumda ötekileştirme sorunu ele alınırken aynı zamanda toplum düzenindeki kalıplaşmış cinsiyet motifleri sanatçıların eserlerinde görünürlük kazanmıştır.

1980-1990 yıllarında kadın toplumda post modern bir dönüşüm yaşamıştır. “Mükemmel Kadın” imajı sanat yansımalarını eleştirel bir boyuta getirerek cinselliğin, ezilmişliğin, yoksulluğun getirdiği acıların, toplumda kabul görmüş normların bir tepkisi olarak yansıtılmıştır. Bu çalışmada da tarih öncesi dönem başlangıcıyla sanatın gelişimine değinilmiş; bu çerçevede kadın temsiline toplumsal düzen değişimi üzerinden sanattaki varoluşsal konumu tarihsel süreç içerisinde analiz edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, S., & Öztürk, N. (2022). Feminizm kuramının dönüşümü ve güncel yansımaları. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 1047-1063.
- Akçaoğlu, Z. (2010). Bir Kadın Sanatçı Şükriye Dikmen, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3*
- Aksüğüdür Duben, İ. (1987). Türk resmi ve eleştirisi (1880-1950). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı , Doktora Tezi , İstanbul.
- Aktan, G. (2015). Resim Sanatında Kadın Figürü Betimlemeleri. *Anadolu Üniversitesi*.
- Antmen, A. (2019). Sanatçılardan yazılar ve açıklamalarla 20. Yüzyıl batı sanatında akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arslan, A. (7 Mart 2016). Çatalhöyük ve Ana Tanrıça Eleştirisi. *Arkeofili*. <https://arkeofili.com/catalhoyuk-ve-ana-tanrica-elestirisi/> (Erişim Tarihi:05.04.2025)
- Artkolik .(2019). “Bilge Koleksiyonu” Galerî Feriye’de. <https://www.artkolik.net/sergiler/bilge-koleksiyonu-galeri-feriyede-5392> (Erişim Tarihi:03.05.2025)
- Aslanapa, O. (1986). Türk Minyatür Sanatının Gelişmesi. *Erdem*, 2(6), 851-866.
- Atan B., (2021), Eren Eyüboğlu'nun resim sanatında kültürel imge olarak ikonografik etkiler , *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir*
- Azéma, M. (2015). De l'image à la narration graphique à l'Aurignacien. *Aurignacian Genius 7. Art, technologie et société des premiers hommes modernes en Europe*. <https://doi.org/10.4000/palethnologie.850>. (Erişim Tarihi:15.05.2025)
- Batu, T. (2023). Öykülerinde Sanatçı Kadınlar: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Sanat Bağlamında Özne olarak Sanatçı. *Kadın/Woman 2000*, 23(2), 89-110.
- Baykal, G. (2023). Çağdaş Türk sanatında arabesk kültür: Gülsün Karamustafa’nın işlerinde göç, kimlik ve estetik, *Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul*.
- Çakıroğlu, E. (2021). Feminist sanatta kadın temsilleri ve Renee Cox yapıtlarının çözümlemesi = Women's representations in feminist art and analysis of Renee Cox artworks [Bildirisi]. 4. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi.
- Dede, E. (2015). Çağdaş Sanat Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Sorgulamaları. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 113-134. <https://doi.org/10.20488/austd.87292>
- Demirci, M. H., & Kurt C.,(2022) “Gülsün Karamustafa’nın Sanatında Gündelik Nesneye Odaklı Anlatılar”. *Art-Sanat*, 83-101. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.17.879592>.
- Dintino, T. C. (26 Nisan 2022). Feminist Artist Judy Chicago’s The Dinner Party: Celebrating Women Across Time. *Nasty Women Writers*. <https://www.nastywomenwriters.com/feminist-artist-judy-chicagos-the-dinner-party-celebrating-women-across-time/> (Erişim Tarihi:27.06.2025)
- Ede M F., 1980 Sonrası Türkiye’de Sanat ve Feminist Kuram, https://www.academia.edu/122069942/1980_Sonras%C4%B1_Tu_rkiyede_Feminist_Sanat
- Eldem, E. (2010). Osman Hamdi Bey sözlüğü, 1. bs., İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Eray Sarıtaş, Ş. (2020). Dede Korkut Kitabı’nda Toplumsal Cinsiyet Roller Ekseninde Kadınlık Olgusu, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1949-1964
- Erdok N., (1977), Figüratif Resimde Bakış Diyalektiği ve Bakış-Espas İlişkisi, *Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yayın No: 70, İstanbul*
- Erişti, Ö. C. (2015). Geç Dönem Osmanlı Resim Sanatında Kadın İmgesinin Temsili. *Moment Dergi*, 2(2), 59-79. <https://doi.org/10.17572/moment.409662>
- Ertem, E. (2019 Kasım 4), *Mutluluk Resimlerimiz. Kitaptan Sanata*. <https://www.kitaptansanattan.com/mutluluk-resimlerimiz/> (Erişim Tarihi:13.05.2025)
- Galerist.(2025). Nil Yalter Biyografi (Erişim Tarihi:21.03.2025) <https://www.galerist.com.tr/tr/artists/39-nil-yalter/biography/>
- Garcia, S.(2018), *Türk Çağdaş Resim Sanatı Ve Özgün Baskı Eserlerinde Kadın İmgesi*, İstanbul Altınbaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat , Tasarım Ana sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gençel Ö. (2021) *Sanayi-İ Nefise Mektebi (1882-1928)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Göktepe M. (2018). Cumhuriyet Dönemi Türk Resminde İnsan Figürü, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı Resim Programı Sanatta Yeterlik Eser Metni*, İstanbul
- Güven M. (2012), 1980 Sonrası Türk Resminde Konu ve Sembol. *Okuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Resim Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.

- İstanbulSanatEvi. (1987). Hale Asaf hayatı ve eserleri. Erişim Tarihi: (Erişim Tarihi:28.06.2025) <https://www.istanbulsanatevi.com/turkressamlar/hale-asaf-hayati-ve-eserleri/>
- İz, M. Kemal. (18 Eylül 2013). "Salt'ta Bahar, 'Vadedilmiş Bir Sergi'yle Devam Ediyor". Erişim 20 Aralık 2018. <http://www.sanataak.com/view/saltta-bahar-vadedilmis-bir-sergiyle-devam-ediyor> (Erişim Tarihi:03.05.2025).
- Kandemir, S. (2019, Kasım 18). *Türkiye'de 1980 sonrası: Cinsiyet ve 3. feminist dalga*. Kolaj Art. <https://kolajart.com/wp/2019/11/18/selin-kandemir-turkiyede-1980-sonrasi-cinsiyet-ve-3-feminist-dalga/> (Erişim Tarihi:26.06.2025)
- Karamustafa G. (1981), Beni Ağlatmaya Kimin Hakkı Var?, Salt Araştırma Arşivi <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/190442> (Erişim Tarihi: 11.05.2025)
- Katipoğlu, A. (2022). Türk Resim Sanatında Toplumsal Gerçekçilik Ve Portre İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kaya Karaduman, B. (2023). Cumhuriyet dönemi Türk sanatında kadın. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(Özel Sayı), 79-92.
- Kaya Karaduman, B. (2023). Sanat tarihinde kadın bedeninin değişen imgesi. İdil Sanat ve Dil Dergisi, 12(111), 1867-1876. <https://doi.org/10.7816/idel-12-111-08>
- Kaya Karaduman, B., & Özdemir, G. (2023). Değişen Türk Toplumuyla birlikte kadın figürünün Türk Sanatındaki yansıması. RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi(34), 741-758. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1316220> (Erişim Tarihi:15.05.2025)
- Kaymal, C. (2017). Kırdan kente göçün sosyokültürel sonuçları: Gecekondulaşma ve arabesk. ulakbilge, 5(15), 1499-1519. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-05-15-07>
- Kozlu, D. (2009). Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri. Art-E Sanat Dergisi, 2(3), 1-15. <https://doi.org/10.21602/sgsfds.22345>
- Krom, İ. (2014). Sanat/Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri [Kitap incelemesi]. The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS), 3(29), 125-137. <https://doi.org/10.9761/JASSS2551>
- Küpçüoğlu, H. (2003). Vitrinler, Nur Koçak'la Söyleşi. Fotoğrafya e-dergi. Sayı:22, <https://www.fotografya.gen.tr/TR,1851/vitrinler.html>, (Erişim Tarihi:20.03.2025)
- Mamur N., (2012), Türk Resim Sanatında Kadın Sanatçının Tuvalinde Kadın İmgesi . Akademik Bakış Dergisi, uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan.
- Menteşoğlu Chatzoudas, Ç., & Günaydın, Ş. (2020). Toplumsal Gerçekçilik Hareketi İçinde Kadın Bir Sanatçı Olarak Neş'e Erdok. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 8(24), 383-398. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.831636>
- Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi. (t.y.). İbrahim Çallı Dikiş Diken Kadın [Tablo]. <https://irhm.msgsu.edu.tr/collection/sudim-calli-dikis-diken-kadin/> (Erişim Tarihi:10.04.2025)
- Neşe Erdok.(t.y).https://www.neseerdok.com.tr/resimler.asp?g_id=19&s=1&r=111&l= (Erişim:03.05.2025)
- Orgun H., (2021), Disiplin ve Ceza'nın Saç Metaforu Üzerinden Neş'e Erdok Resimlerine Yansıması, Selçuk Üniversitesi Dergisi(46),201-214, DOI Number: 10.21497/sefad.1031772
- Oto, A. (2023). Cumhuriyet Döneminde Yetişmiş İki Öncü Sanatçı, Mihri Rasim ve Hale Asaf. Yedi43-52. <https://doi.org/10.17484/yedi.1332730>
- Özbek A., (2019), Sanatçı Nur Koçak. <https://bianet.org/haber/eserlerimde-belgesel-birtavir-var-her-sey-alinip-satilir-dikkatli-bakin-212564> (Erişim Tarihi:03.05.2025)
- Özdemir, M. (2021). Mağara resimleri bize ne anlatır? Paleolitik çağ mağara resimleri bağlamında tarih öncesi inancına ilişkin bazı sorgulamalar. Tarih ve Gelecek Dergisi, 7(4), 825-843. <https://doi.org/10.21551/jhf.1033269>
- Pınarbaşı, Y. (2021). Kadın kimliği ve toplumsal sorunlarının çağdaş Türk sanatına yansımaları. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7(40), 1833-1850. <https://www.atlasjournal.net> (Erişim Tarihi:26.06.2025)
- Pollock, G. (2003). Vision and difference: Feminism, femininity and the histories of art (2nd ed.). London: Routledge. Erişim adresi: <https://archive.org/details/vision-and-difference-by-griselda-pollock> (Erişim Tarihi:15.07.2025)
- Rasim, M. (t.y). Otoportre [Tual üzerine yağlıboya]. 98,5x65cm, MGSÜ İstanbul Resim Heykel Müzesi. <https://www.kimmihri.com/painter-mihri/> (Erişim Tarihi:28.06.2025)
- Romi, S. (27 şubat 2018). Gülsün Karamustafa ile Salt Araştırma'daki Arşivi Üzerine. Salt. <https://saltonline.org/tr/2007/gulsun-karamustafa-ile-saltarastirmadaki-arsivi-uzerine> (Erişim Tarihi: 03.05.2025).

- Salt. (23.10.2019). Nur Koçak İle Söyleşi. Salt Online. <https://saltonline.org/tr/2139/nur-kocak-ile-soylesi> (Erişim Tarihi:20.03.2025)
- Sarcan, M [Sudaay]. (18.11.2011). Eren Eyüboğlu. Mithat Sarcan Blogspot. <https://mithatsarcan.blogspot.com/2011/11/eren-eyuboglu.html> (Erişim Tarihi:03.05.2025)
- Sever, S. (2020). 15. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatı Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Dergisi*, (35), 153-166. Derleme makale/Review article
- Sümer, G. (2007). Anadolu'da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Sürücü M., (2011), Türk Resim Sanatında Kadın İmgesi Üzerinden Kadın Ressamların İncelenmesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana sanat Dalı Resim Programı, İstanbul.
- Şahin, M. (2014). Çağdaş Türk Resminde Kadın İmgesi (1960-1980) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=358590>
- Tabak A. (16.05.2018) "Kanatlarında İzler Taşıyan Bir Zaman Kuşu", *Artful Living*, <https://www.artfulliving.com.tr/sanat/kanatlarinda-izler-tasiyan-bir-zaman-kusu-i-15499> (Erişim Tarihi:15.05.2025)
- Tanırdı, Z. (2015). İstanbul Sarayının Resim Hazinesinden: Osmanlı Sanatında Minyatür. <https://istanbultarihi.ist/275-istanbul-sarayinin-resim-hazinesinden-osmanli-sanatinda-minyatür> (Erişim Tarihi:10.04.2025)
- Taş G., (2016), Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri, Akademik Hassasiyetler.
- Tekinel, T. (2007). Türk resim sanatında çıplak Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Telseren Ömeroğlu, A. (2022). 19. Yüzyıl Fransız Oryantalist Resimlerinde Doğulu Kadınlar: Harem, Hamam ve Kamusal Alanda Kadın İmgeleri. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 3-24.
- Türk Dil Kurumu. (2025). Kelime:feminizm. TDK. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:21.03.2025)
- Tüybek, A., Baysal, A. F., & Sayın, A. Z. (2021). Osman Hamdi Bey'in Resimlerinde Geleneksel İzler. *Konya Sanat(4)*, 52-64. <https://doi.org/10.51118/konsan.2021.12>
- Uzun Aydın, D., (2014), İnas Ve Sanayi-İ Nefise Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltraşları, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, p. 1125-1139, Ankara
- Uzun, A. (2014). 1950 Sonrası Toplumsal Olayların Sanata Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Uzunoglu M., (2008), Cumhuriyetten Günümüze Toplumsal Değişimin Türk Resim Sanatında Kadın İmgesine Yansıması, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, Resim Programı, Sanatta Yeterlilik/Doktora Tezi, İstanbul.
- Ünay, S. (2021). Anlatılar Söyleşi Serisi: Nur Koçak <https://guncelsanatarsivi.com/anlatilar-soylesi-serisi-nur-kocak/> (Erişim Tarihi:03.05.2025)
- Üner Yılmaz, P. (2010). Canan Şenol'un yapıtlarından Türkiye'de toplumsal cinsiyet okuması. *Yedi*, (4), 125-136.
- Yaprak H., (2016), Güncel Hayatta Kadın Sorunsalının Kültürel Yansımaları, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Heykel Anasana Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yavuz, A. (2021). Modernleşme ve Çağdaş Sanatta Kültürel İletişimin İlk Türk Kadın Ressamı: Mihri Müşfik. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 3(2), 7-18.
- Yıldırım, N. N., (2018).1980-1990 Yılları Arası Türk Plastik Sanatlarında Feminizm Yansımalarının Dört Kadın Sanatçı Üzerinden İncelenmesi: Nur Koçak, Gülsün Karamustafa, Nil Yalter, Füsun Onur. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir*.
- Yıldız, E. (01.09.2011). "Hayal ve Hakikat Sergisinin Gösteremedikleri", *Bianet*, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/133086-hayal-ve-hakikat-sergisinin-gosteremedikleri> (Erişim Tarihi:03.05.2025)
- Yılmaz, Y. (2021). Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları. *Tykhe Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 6(11), 178-215. <https://doi.org/10.55004/tykhe.1010563>
- Yücel, D. (2022). Türkiye'de 1990 sonrası video sanatında toplumsal belleğin kaydı ve ortak hafızalar inşa etmek (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yasemin KOÇ
Doktora Öğrencisi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler
Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana
Bilim Dalı
yasemin.dural48@gmail.com

İsa ÇELİK
Doktor Öğretim Üyesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ortaca Meslek
Yüksekokulu
isacelik@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0005-4036-3265>

<https://orcid.org/0000-0002-4471-6807>

İstihdamda Tarım Sektörünün Seyri: Türkiye'deki Değişimler ve Gelecek Görünümü

*The Course of The Agricultural Sector In
Employment: Changes in Türkiye and
Future Outlook*

Makale Kategorisi (İnceleme Makalesi / Review Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received:16.06.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:18.06.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Koç Y. & Çelik İ. (2025). İstihdamda Tarım Sektörünün Seyri: Türkiye'deki Değişimler ve Gelecek Görünümü, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 105-115

Koç Y. & Çelik İ. (2025). The Course Of The Agricultural Sector In Employment: Changes in Türkiye and Future Outlook, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 105-115

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

İstihdamda Tarım Sektörünün Seyri: Türkiye’deki Değişimler ve Gelecek Görünümü

Öz

Bu çalışma ile Türkiye tarım sektörüne ait istihdamın yapısal analizi ve unsurları değerlendirilmiştir. Bunun için öncelikle tarım işlerinin tanımı ve kapsamına ilişkin kavramlar üzerinde durulmuştur. Kavramsal çerçevenin ardından TÜİK’ e ait tarımla ilgili 2013- 2024 dönemine ait yıllık makro veriler kullanılmıştır. Son on yıllık verilere göre tarım istihdamı azalma eğilimindedir. 2013 yılında tarım çalışanlarının sayısı yaklaşık 6 milyon iken 2024 yılına gelindiğinde yaklaşık 4 milyon 700 bin kişi olmuştur. Bu durumda tarımın toplam istihdam içindeki payı %20’lerden %15’in altına düşmüştür.

Tarım istihdamının yapısal analizi ele alınırken; tarımın sektörler arasındaki istihdam oranları ve zaman içindeki değişimi, tarım işgücünün özellikleri, istihdam biçimleri, göç ve yer değiştirme durumları ile teknolojik değişimler ve işgücü üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca ücret, iş güvencesi, ücretsiz aile çalışanı ve demografik değişimler üzerinden güncel verilerle tarım istihdamı daha detaylı ele alınmıştır. Söz konusu koşullar altında tarım işgücünü sınıflandırmak zor olmuştur. Ancak tarım işgücünün özellikleri; göçmenlik, kayıt dışılık ve mevsimlik çalışma kavramlarına dayanarak değerlendirilmiştir. Bu kavramlar, literatür taramalarından anlaşıldığı üzere sıklıkla çalışılan konular olmuştur. Ancak yakın tarihte tarım istihdamının son durumuna ait bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada tarım istihdamının bugünü ve geleceği farklı perspektiflerden ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tarım sektörü, istihdam, işgücü özellikleri.

The Course of The Agricultural Sector in Employment: Changes in Türkiye and Future Outlook

Abstract

This study provides a structural analysis of employment in Türkiye’s agricultural sector and its components. For this purpose, firstly, the concepts related to the definition and scope of agricultural jobs are emphasized. Following the conceptual framework, annual macro data on agriculture from Turk Stat for the period 2013-2024 are used. According to the last ten years of data, agricultural employment has been on a downward trend. In 2013, the number of agricultural employees was approximately 6 million, while in 2024 it was approximately 4 million 700 thousand. In this case, the share of agriculture in total employment has fallen from 20% to less than 15%.

In the structural analysis of agricultural employment, the employment rates of agriculture across sectors and their changes over time, the characteristics of the agricultural labor force, forms of employment, migration and displacement, technological changes and their effects on the labor force were evaluated. In addition, agricultural employment is discussed in more detail with current data on wages, job security, unpaid family workers and demographic changes. Under these conditions, it has been difficult to classify the agricultural labor force. However, the characteristics of the agricultural labor force were evaluated based on the concepts of migration, informality and seasonal work. As can be seen from the literature review, these concepts have been frequently studied. However, there is no recent assessment of the state of agricultural employment. Therefore, in the present study, the present and future of agricultural employment are analyzed from different perspectives.

Keywords: Agricultural sector, employment, labor force characteristics.

1. GİRİŞ

Türkiye, tarım sektöründe önemli istihdam potansiyeline sahip bir ülkedir. Verimli toprakları, elverişli iklimi, çeşitli ürün deseni ile tarımsal üretimde güçlü konuma sahiptir. Söz konusu üretim potansiyelinin gerçekleşmesi, tarım işgücü ve tarım işlerinin birbiri ile uyumlu eşleşmesine bağlıdır.

Genel kapsamda tarım işgücü; bahçe işleri, dikim, ekim, hasat, hayvancılık, sulama ve benzeri tarımsal faaliyetleri gerçekleştirenlerden oluşmaktadır. Mevsimlik işgücü ve göçmen işçilerin de içinde yer aldığı tarım işgücü piyasası, yıllar içinde farklı dinamiklerin etkisi altında kalmıştır. Makineleşme ve teknoloji, mevsimsel değişimler, göç etkisi ve uzmanlık gereksinimi tarım işgücü talebini etkileyen faktörlerden bazılarıdır.

Bu faktörlerden teknoloji gelişimi ve mekanizasyonun tarımda kullanımı; işgücü talebini azaltırken, yeni niteliklere sahip işgücü ihtiyacı yaratmıştır. Böylelikle tarım teknolojilerini kullanabilen, nitelikli işgücü talebi oluşmuş ve yeni iş alanları gündeme gelmiştir. Nitelik gerektirmeyen tarımsal işlerde ise durum daha farklıdır. Özellikle tarım mevsiminde işgücü talebi artar ancak bu talep, sadece belirli dönemlerde gerçekleşir.

Mevsim etkisinde gerçekleşen tarım istihdamının ise kendi içinde süregelen yapısal sorunları vardır. Mevcut sorunları ortaya koymak üzere Türkiye’deki tarım işlerinin tanımı ve kapsamı, tarım işgücüne ait özellikler, Türkiye’deki tarım istihdamının değişimi ve istihdamda yaşanan değişimler önemli hale gelmiştir.

2. 1.Tarım İşlerinin Kapsamı ve Değerlendirilmesi

Tarım işlerinin tanımını açıklamak üzere yabancı ve yerli kaynaklar ile İş Kanunu, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından kullanılan NACE Kodu sınıflandırması, Tarım Kanunu ve Yönetmelikleri incelenmiştir. Türkiye’de tarım işleri NACE Kodu sınıflandırması ile 5488 Sayılı Tarım Kanunu’nda belirtilmiştir.

Tarım Kanunu işleri doğrudan tanımlamasa bile tarımsal faaliyetlerin kapsamı hakkında genel bir çerçeve çizmiştir. Tarım Kanunu’na göre tarım işleri; bitkisel ve hayvansal üretim, kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması, tarımın geliştirilmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir olarak kullanılması ve korunması şeklinde ele alınmıştır (Tablo1).

Faaliyet Alanı	İşin Kapsamı
Bitkisel üretim	Sebze ve meyve, bahçe bitkileri, dekoratif ve süs bitkileri, çay, tütün, zeytin gibi bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi olarak belirtilmiştir.
Hayvansal üretim	Keçi, koyun, inek, arıcılık, kümes hayvanları, su ürünleri gibi hayvansal üretim faaliyetlerini kapsar.
Tarımın geliştirilmesi	Üreticilerin eğitimi ve bilinçli üretimini destekleyen, tarımsal araştırmaların teşvikini sağlayan çalışmalardır.
Kırsal kalkınma	Kırsal alanlardaki tarım ile tarıma bağlı sanayinin geliştirilmesi, üreticilerin yaşam standardının iyileştirilmesi ve gelirlerinin arttırılmasını amaçlayan çalışmalardır.
Doğal kaynakları koruyan ve sürdürülebilirliğini sağlayan faaliyetler	Çevreye zarar vermeden; su ile toprak gibi doğal kaynakların verimli ve tasarruflu kullanımını amaçlayan çalışmalardır.

Tablo 1: Tarım Kanununa göre tarım işlerinin kapsamı.
(5488 Sayılı Tarım Kanunu, 2006).

5488 Sayılı Tarım Kanunu’na göre tarım işlerini özetlemek gerekirse; tarım ürünlerinin ekiminden hasadına, hayvanların bakımından hayvansal ürünlerin elde edilmesine kadar geniş faaliyetler bütünüdür.

Sosyal Güvenlik Kurumunun kullandığı NACE Kodu sınıflandırmasında ise işyerlerinin yürüttüğü ekonomik faaliyetler (işler), sınıflandırmanın belirleyicisidir. Buna göre tarım işleri; ‘Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık’ ana faaliyet alanının ‘Tarım’ alt başlığındaki ‘Tek Yıllık Bitki Üreticileri, Çok Yıllık Bitki Üreticileri, Dikim İçin Bitki Üretenler, Hayvansal ve Bitkisel Ürünleri Bir Arada Üretenler, Hayvancılık Yapanlar’ bölümünde belirtilmiştir.

4857 Sayılı İş Kanunu ise tarım işlerini; istisnalarla ele almaktadır ve tarımda çalışanların hak ve yükümlülüklerinin duruma göre farklılık gösterdiği işler olarak değerlendirmektedir. İş Kanununa tabi olup olmama durumu; işletmenin büyüklüğü ve işin niteliğine göre değişebilir. İş Kanunu’nun 4. maddesine göre aşağıdaki koşullar durumunda tarım işleri kapsam dışında bırakılmıştır;

Elli veya daha az işçi çalıştırılan tarım işleri: Elli veya daha az işçi çalıştıran tarım işyerleri İş Kanunu kapsamına girmez.

Evde tarım işleri/hizmetleri: Küçük ölçekli, kendi tüketimi kadar, aile bireylerinin diğer günlük işlerini de yürütebileceği şekilde planlanabilen tarım işleridir. Evde tarım işi yapanlar geçim kaynağı olmasından daha çok hobi ve sağlıklı gıda tüketimi amacıyla üretim gerçekleştirirler. İş Kanunu kapsamı dışında yer alırlar.

Aile ekonomisine dayalı tarım işleri: Tarımsal faaliyetleri aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirirler. Çoğunlukla dışarıdan işçi çalıştırmak yerine aile üyelerinin emeği ile üretim gerçekleştirilir. İş Kanunu kapsamı dışında yer alırlar.

Tarım sanatları ile tarım alet, makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikalarda görülen işler: Daha çok geleneksel tarım işleri, el sanatları ve tarımla ilgili kültürel etkinliklerden oluşan işleri kapsamaktadır. İpek böcekçiliği, tarımda kullanılan geleneksel el aletleri ve ahşap ya da demirden estetik görünüm verilerek tarım araç gereçlerinin yapımı bu işlere örnek olarak sayılabilir (İş Kanunu, 2003: 3).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) tarım işlerine yaklaşımı; kırsal istihdam, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kalkınma ve dünya genelinde gıda güvenliğinin sağlanması şeklindedir. Bu kapsamda tarım işlerini tanımlarken; bitkisel ve hayvansal üretim, ormancılık, balıkçılık ve su ürünleri faaliyetleri ile birlikte iklim değişikliğine rağmen sürdürülebilir tarım, güvenli gıda ve beslenme, kırsal istihdam ve teknolojik gelişmeleri destekleyen bir bakış açısı mevcuttur (FAO, 2024).

Çalışma hayatına ilişkin etkin faaliyetler yürüten Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise tarım işlerini Tarım Kanunu ve FAO ile benzer şekilde tanımlamaktadır. Bitkisel, hayvansal üretim, toprağın işlenmesi, ekim, dikim, sulama, gübreleme, ilaçlama, hasat, ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasını dâhil ederek daha kapsamlı değerlendirmiştir. ILO aynı zamanda tarım işlerinde çok fazla insanın istihdam edildiğine ve en savunmasız işçi gruplarının bu sektörde bulunduğu dikkat çeker. Bu nedenle tarımda çalışma koşullarını iyileştirmek, sosyal hakları korumak ve iş güvenliğini sağlamaya yönelik sözleşmeler ve öneriler geliştirmiştir. Bunlar; Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi (ILO Sözleşme No: 184), Tarımda İş Teftişi Sözleşmesi (ILO Sözleşme No: 129), Tarım İşçileri Örgütlenme Hakları Sözleşmesi (ILO Sözleşme No: 141)'dir. Türkiye bu sözleşmelerden sadece Tarımda İş Teftişi Sözleşmesi'ni onaylamıştır (ILO, 2025).

3. 2. Türkiye'de Tarım istihdamına Yönelik Veriler

Türkiye'deki tarım istihdamı, toplam istihdamın önemli bir bölümünü oluşturur. Ancak son yıllarda dünya geneline benzer bir şekilde; Türkiye'deki tarım istihdamı da toplam istihdam içindeki yerini kaybetmektedir. İstihdam oranlarındaki bu azalış; kayıt dışı çalışma, ücret gelirlerinin yetersizliği ve iş

güvenliğinin sağlanamaması gibi olumsuz çalışma koşulları etkili olmaktadır.

İstihdamda yaşanan bu yapısal dönüşüm, sektörler arasında; tarımdan, sanayi ve hizmetler sektörüne geçişi artırmıştır (Meçik ve Afşar, 2014). Bu yapısal dönüşümü, Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) ait veriler destekler niteliktedir. 2013 yılında tarım çalışanlarının sayısı yaklaşık 6 milyon iken 2024 yılına gelindiğinde yaklaşık 4 milyon 700 bin kişiye gerilemiştir. Sonuç olarak tarımın toplam istihdam içindeki payı %20'lerden %15'in altına düşmüştür (TÜİK, 2013-2024).

Daha geçmiş yıllara bakıldığında ise 2000 yılından bu yana Türkiye'nin istihdam oranlarında dalgalanmalar hep olmuştur. 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan ekonomi krizleri ile işsizlik artmış, istihdam oranları düşmüştür. Ancak 2019 yılına gelindiğinde Covid-19 salgını ile birlikte istihdamda dalgalanmalar devam etmiştir.

2000 yılının başlarında yaklaşık % 40- 45 civarında seyreden istihdam oranları, 2008 yılındaki küresel ekonomi krizi öncesi %42- 46 oranlarında seyrederken; kriz sonrasında düşüşe geçmiştir. Ancak ekonomik kriz sonrası 2010'dan itibaren toparlanma başlamıştır. 2011 yılına gelindiğinde istihdam oranı %42,8 oranlarına geri dönmüştür. Sonraki dönemden 2012- 2024 yıllarına ait veriler, TÜİK İşgücü İstatistiklerinden derlenerek tablodaki gibi belirtilmiştir (Tablo 2).

Dönem	İstihdam oranları	İstihdam Edilen Kişi Sayısı
2012	% 45,4	24 milyon 821 bin
2013	% 45,9	25 milyon 524 bin
2014	% 45,5	20 milyon 462 bin
2015	% 46	26 milyon 621 bin
2016	% 46,3	27 milyon 205 bin
2017	% 47,1	28 milyon 189 bin
2018	% 47,1	28 milyon 738 bin
2019	% 45,7	28 milyon 80 bin
2020	% 42,8	26 milyon 812 bin
2021	% 45,2	28 milyon 797 bin
2022	% 47,5	30 milyon 752 bin
2023	% 48,3	31 milyon 632 bin
2024	%49,6	32 milyon 748 bin

Tablo 2: 2012- 2023 yıllarına ait işgücü istatistikleri (TÜİK).

2012- 2019 dönemi istihdam oranları % 44-48'lerde seyrederken, Covid-19 salgını nedeniyle 2019-2020 yıllarında istihdam oranlarında %3 puanlık bir düşüş yaşanmıştır. 2022 yılına gelindiğinde % 47 istihdam oranlarına geri dönmüştür.

Yıllar içinde istihdam oranlarında yaşanan dalgalanmalar, sektörel istihdam oranlarındaki değişimi de beraberinde getirmiştir. Toplam istihdam oranlarında tarım sektörü azalan istihdam payına sahipken; sanayi ve hizmetler sektörü artan oranlara sahip olmuştur. Yine de Türkiye'nin tarım istihdamı, toplam istihdamın önemli bir yüzdesini oluşturmaya devam etmektedir (Tablo3).

Sektörel İstihdam Oranları (%)				
Yıllar ve İktisadi Faaliyet Kolları	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2013	21,8	19,6	6,9	51,6
2014	21,1	20,0	7,3	51,6
2015	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	19,4	19,1	7,4	54,1
2018	18,4	19,1	7,2	55,3
2019	18,2	19,5	6,7	55,6
2020	17,6	20,0	6,7	55,7
2021	16,7	21,0	6,0	56,3
2022	16,0	21,2	6,0	56,8
2023	14,8	21,2	6,3	57,6

Tablo 3: Sektörlere göre istihdam oranları / Yıllık İşgücü İstatistikleri, (TÜİK).

Tarım istihdamını azaltan faktörler belli başlı nedenlere dayanmaktadır. Bunlardan bazıları; düşük gelir, ücret eşitsizliği, çalışma koşullarının zorluğu, iş güvencesi eksikliği, sosyal güvence eksikliği, aile işletmeciliği, göç ve demografik değişimler, kültürel ve toplumsal algılar şeklindedir.

Düşük gelir ve ücret eşitsizliği: Tarım işleri diğer sektörlerle kıyasla daha çok fiziksel güç ve emek gerektiren ancak az kazandıran faaliyetlerden oluşmaktadır. Hane halkı fertlerinin esas işteki iktisadi faaliyet kollarına göre yıllık ortalama esas iş gelirlerine ait 2014- 2023 TÜİK verileri incelenmiştir. Buna göre yıllar içinde tarım sektörünün, diğer sektörlerle göre daha düşük gelir sağladığı ortadadır (Tablo 4).

Ayrıca tarımsal faaliyetler belli mevsim dönemlerinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle çalışanların ücretleri düzenli değildir ve adil dağıtılmamaktadır. Özellikle kadınlar olmak üzere vasıfsız işçiler ve göçmenlerin düşük ücretlerle çalışmasına yol açan temel sorunlardan biri ücret eşitsizliğidir. 2019- 2023 dönemi,

mevsimlik işçilere günlük ortalama ödenen ücretler (TL cinsinden) Tablo 5'teki gibidir.

İktisadi Faaliyet Kolu (TL cinsinden gelir)				
Yıllar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2014	12.471 TL	17.747 TL	16.208 TL	21.345 TL
2015	14.064 TL	20.757 TL	18.159 TL	23.724 TL
2016	17.375 TL	24.616 TL	21.720 TL	26.852 TL
2017	16.996 TL	29.292 TL	24.951 TL	30.407 TL
2018	18.991 TL	31.414 TL	27.123 TL	33.029 TL
2019	21.807 TL	35.174 TL	32.236 TL	37.169 TL
2020	25.263 TL	44.355 TL	42.227 TL	46.034 TL
2021	32.635 TL	47.071 TL	44.226 TL	51.173 TL
2022	46.106 TL	62.200 TL	59.926 TL	66.072 TL
2023	92.632 TL	116.122 TL	104.433 TL	121.013 TL
2024	153.773 TL	234.576 TL	224.969 TL	242.299 TL

Tablo 4: Hane halkı fertlerinin esas işteki iktisadi faaliyet kollarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri, (TÜİK, 2014- 2024).

	2019 yılı (TL)		2020-2021 yılları (TL)		2022 yılı (TL)		2023 yılı (TL)	
	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂
Toprak hazırlama vb.	70	96	93	125	161	270	-	564
Tohum ekme	69	101	96	128	191	234	451	533
Fide dikimi	71	70	87	90	196	197	417	425
Çapalama	71	75	85	89	197	201	428	453
Tarımsal sulama sistemi kurma	-	81	-	108	-	234	-	497
Meyve ağacı, bağların budanması ve bakımı	89	104	99	125	232	258	459	556
Ürünlerin ekim, dikim ve bakımı	67	73	85	88	196	227	413	414
Hasat hizmetleri	83	91	102	113	239	256	520	556
Harman işleri	74	86	89	93	239	285	473	528

Tablo 5: Seçilmiş faaliyet türlerine göre mevsimlik işçilere ödenen ortalama günlük ücretler/ Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı (TÜİK, 2019- 2023).

Tabloda görüldüğü üzere tarım işlerinin genelinde kadınlar, erkeklere göre düşük ücrete çalıştırılmaktadır. Üstelik aynı işi yapmalarına rağmen kadınların ücret

gelirleri, her yıl erkeklerin aldığı ücretin altında kalmıştır. Ayrıca ‘tarımsal sulama sistemi kurma hizmetleri’ sadece erkek işi olarak kalmış, kadınların bu alanda ücretli çalışan olmadığı anlaşılmıştır.

Zor çalışma koşulları ve iş güvenliği eksikliği: Tarımsal faaliyetler; üretim gereği açık alanda uzun saatler, soğuk ve sıcak hava koşullarında, fiziksel güç gerektiren işlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla kimyasal ve enfeksiyon kaynaklı sorunlar, sıcaklık ve güneş ışınları kaynaklı sorunlar, kullanılan ekipmanlardan kaynaklı gürültü ve titreşim sorunları ile fiziksel çalışma sonucu oluşan sorunlar yaşanabilir. Bu şartlarda çalışmak, iş kazası yaşama ve meslek hastalığına yakalanma risklerini arttırmaktadır.

	*Bitkisel ve Hayvansal Üretim ile Avcılık ve İlgili Hizmet Faaliyetlerinde İş Kazası Geçiren Sigortalı Sayısı ve Cinsiyet Dağılımı	**Bitkisel ve Hayvansal Üretimde Yaşanan Hastalık Olayları ve Cinsiyet Dağılımı
Kadın	1.049	21.786
Erkek	2.064	23.935
Toplam	3.113	45.721

Tablo 6: * 5510 Sayılı Kanunun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan İş Kazası Geçiren Sigortalı Sayılarının Ekonomik Faaliyeti ve Cinsiyete Göre Dağılımı, (SGK, 2022).

****SGK, 4-1/a Kapsamında Geçici İş Göremezlik Ödeneğine Neden Olan Hastalık Olayları ve Oranlarının Ekonomik Faaliyet Sınıflaması ve Cinsiyet Dağılımı, (SGK, 2022).**

Yukarıdaki tabloya göre iş kazalarının hepsi sadece tarımda çalışanlara ait verilerden oluşmamaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu’nun iş kazası rakamlarına göre ‘Avcılık ve ilgili faaliyet alanları’ ile ‘Bitkisel ve Hayvansal üretim’ de yaşanan iş kazaları ikisi bir başlık altında verilmiştir. Bu duruma rağmen, hastalık olayları ile iş kazaları arasındaki rakamsal farklılık çok fazladır. Toplamda 3 bin 113 iş kazası yaşayan çalışanın olduğu bir sektörde 45 bin 721 hastalık olayının yaşanmış olması bazı eksiklikleri gündeme getirmektedir. Birincisi; daha çok iş kazasının yaşandığı, ancak sektörde kayıt dışı istihdamın yaygın olması nedeni ile bu kazaların bildirilmemiş olması durumudur. İkincisi ise; yaklaşık 45 bin hastalık olayının yaşanmasına rağmen sektöre ait meslek hastalığı verisinin bulunmamasıdır.

İş güvencesinin eksikliği: Tarımsal üretimin mevsime bağlı olmasının en büyük dezavantajlarından birisi iş güvencesinin olmamasıdır. Sektör çalışanlar için sadece üretim döneminde yani mevsiminde iş yaratabiliyor. Üstelik son yıllarda yaşanan iklim değişiklikleri mevsim döngülerini değiştirirken üretimin sürekliliğini de olumsuz etkilemektedir.

Sosyal güvence eksikliği: Çalışma süre ve biçimlerine bağlı olmakla beraber sosyal güvenlik

primlerinin bildirilme şekli değişiklik göstermektedir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’na göre tarımla uğraşan üç farklı grup vardır. Bunlar;

Kendi adına ve hesabına tarımla uğraşan kişilerdir. Kanunun 4/a bendine göre bu kişiler zorunlu sigortalılardır.

Hizmet akdine tabi olarak ücret karşılığı çalışan kişilerdir. Bu grup da 5510 sayılı Kanunun 4/a maddesine göre sigortalılardır. Ücretli ve hizmet akdine tabi olarak sürekli tarım işlerinde çalışanlar ve niteliği itibarıyla 30 günden fazla devam eden süreksiz tarım işlerinde çalışanlar 5510 Sayılı Kanunun yine aynı maddesi olan 4/a maddesi uyarınca zorunlu sigortalılardır.

Başkalarının tarım işlerinde ücret karşılığı çalışan kişilerdir. Bu kişiler de 5510 Sayılı Kanunun Ek 5’inci maddesi uyarınca sigortalı olan kişilerdir. Ek 5’inci maddenin sigortalılık durumu biraz farklıdır. Burada ücret karşılığı çalışılan kişi sürekli/ süreksiz oluşuna göre değişmektedir. Buna göre bir tarım işçisinin işin niteliğine göre 30 güne kadar çalışması EK 5 kapsamındadır. 30 günden fazla olan çalışması ise 5510 Sayılı Kanunun 4/a kapsamında sigortalı sayılmaktadır.

Tarım işçisi sürekli olarak farklı kişilerin yanında 30 günden az süren tarım işlerinde ücret karşılığı çalışıyorsa Sosyal Güvenlik Kurumu’na (EK 5’inci maddesi kapsamında) sigortalı olarak tescil ettirmek kendi inisiyatifindedir. Sosyal Güvenlik Kurumu süreksiz çalışan tarım işçilerini aynı işyerindeki çalışmaları işin niteliğine göre 30 günü aşmadıktan sonra tespit ettirse dahi zorunlu sigortalı olarak kayıt altına alamaz (5510 Sayılı Kanun, 2006) .

Bu şartlar altında 2016- 2022 yılı Sosyal Güvenlik Kapsamında aktif sigortalı olanlar incelenmiştir. Toplam aktif sigortalıların sayısı artmasına rağmen ‘Tarım 4-1/a’ sigorta kapsamındakiler sayıca azalma göstermiştir (Tablo 7).

Yıllar	Tarım (4-1/a)	Aktif Sigortalı Olanlar
2016	36 bin 125	21 milyon 131 bin 838
2017	50 bin 602	22 milyon 280 bin 463
2018	45 bin 384	22 milyon 72 bin 840
2019	41 bin108	22 milyon 964
2020	31 bin250	23 milyon 344 bin 547
2021	27 bin036	24 milyon 745 bin 149
2022	22 bin987	26 milyon 344 bin 234

Tablo 7: Aktif sigortalılar arasında tarım sigortalı olanların sayısı, (SGK İstatistikleri, 2022).

Küçük ölçekli tarım işletmeleri/ aile işletmeleri: Türkiye tarımında genel olarak aile işletmeciliği yaygındır. Kendi tarım işletmesinde işletmeci ve yönetici dâhil olmak üzere hane halkı fertlerinin birçoğu tarım işlerinde görev alır ve çoğunlukla da ücretsiz çalışırlar. Aşağıdaki tabloda hane halkı fertlerinin, tarım işinde çalışma sürelerine göre oransal dağılımı verilmiştir

(Tablo 8). Ancak hane halkı fertleri arasında 15 yaşın altındaki çocuklara ait veriler yer almamaktadır. Oysa birçok hane çocuk işgücünden yararlanmaktadır.

Tarım işinde çalışma süresi	Hane halkı fertleri, işletmeci/yönetici (+15 yaş) toplam oranı
56 günden az	% 20,9
56-112 gün	% 16,5
113- 168 gün	% 13,7
169- 224 gün	% 11,5
225 gün ve daha fazlası	% 37,4

Tablo 8: Hane fertleri ve tarım işinde çalışma süreleri ve Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, (TÜİK, 2016).

Çalışma süreleri ve dağılımına bakıldığında; aile fertlerinin %37,4'lik kısmının 225 gün ve daha fazla sürede tarım işi yaptığı görülmektedir. Bu tür aile işletmelerinin sektör içinde rekabet edebilmek için uzun süreler çalıştığı ortadadır. Ancak çalışan emeğinin ücret karşılığını alması güçtür.

Göç ve kıır/kent yer değiştirme hareketleri: Tarımsal faaliyetler genellikle kırsal alanlarda gerçekleştirilir ve kıır nüfusunun geçim kaynağını oluşturur. Bu nedenle tarım sektöründe istihdamı değerlendirirken; kıır ve kent kavramları ile bu bölgeler arası hareketliliği değerlendirmek önemlidir.

TÜİK, 2023 yılına kadar Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi yöntemi ile nüfus sayımlarını; 'İl ve İlçe Merkezleri' ve 'Belde ve Köyler' şeklinde sınıflandırmıştır. Ancak son tanımlamalara göre; 2019-2023 yılları için hazırlanan 11. Kalkınma Planı ile hem ulusal hem de uluslararası ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak mevcut kent- kıır kavramları yeniden ele alınmıştır. Söz konusu kavramların açıklanması ve buna bağlı istatistiklerin hazırlanması TÜİK' e bırakılmıştır. TÜİK bu hususta; 'yoğun kent, orta yoğun kent ve kıır' ayrımında yeni bir sınıflandırma geliştirmiştir. Buna göre yoğun kent; nüfusunun en az %50'sinin kent merkezi gridlerinde (1 km² alandaki hane halkı nüfusu) yaşadığı yerleşim yerleridir. Orta yoğun kentler; yoğun kent ve kıır olma koşullarını sağlamayan yerleşim yerleridir. Kıır ise nüfusun %50'sinden fazlasının kırsal gridlerde yaşadığı yerleşim yerlerini oluşturmaktadır (TÜİK, 2022).

TÜİK' in 'İl ve İlçe Merkezleri' ve 'Belde ve Köyler' şeklinde sınıflandırmasına göre ikamet edenlerin oransal dağılımı Tablo 9'da verilmiştir. Bu durumda geçtiğimiz son on yılda belde ve köylerde ikamet edenlerin oranı, il ve ilçe merkezlerine göre giderek daha çok azalma göstermiştir.

Yıllar	İl ve ilçe merkezlerin de ikamet edenlerin nüfusu	İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı (%)	Belde ve köylerde ikamet edenlerin nüfusu	Belde ve köylerde ikamet edenlerin oranı(%)
2012	58 milyon 448 bin	77,3	17 milyon 178 bin	22,7
2013	70 milyon 34 bin	91,3	6 milyon 633 bin	8,7
2014	71 milyon 286 bin	91,8	6 milyon 409 bin	8,2
2015	72 milyon 523 bin	92,1	6 milyon 217 bin	7,9
2016	73 milyon 671 bin	92,3	6 milyon 143 bin	7,7
2017	74 milyon 761 bin	92,5	6 milyon 49 bin	7,5
2018	75 milyon 666 bin	92,3	6 milyon 337 bin	7,7
2019	77 milyon 151 bin	92,8	6 milyon 3 bin	7,2
2020	77 milyon 736 bin	93	5 milyon 878 bin	7
2021	78 milyon 908 bin	93,2	5 milyon 771 bin	6,8
2022	79 milyon 613 bin	93,4	5 milyon 666 bin	6,6
2023	79 milyon 399 bin	93	5 milyon 973 bin	7

Tablo 9: İl/ilçe ve belde/köylerde ikamet edenlerin nüfusu/ Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, (TÜİK, 2007-2023).

2023 yılında getirilen yeni tanımlamalara göre; Türkiye yüzölçümünün % 93,5'ini kıır alanları oluşturmakta ve kıırda toplam nüfusun %17,3'ü ikamet etmektedir. Orta yoğun kentler ise ülke yüz ölçümünün % 4,9'unu oluşturmakta ve nüfusun % 14,8'i ikamet etmektedir. Ancak ülke yüz ölçümünün % 1,6'sını oluşturan yoğun kentlerde Türkiye nüfusunun % 67,9'u olan 57 milyon 934 bin 583 kişi ikamet etmektedir. Ülke nüfusunun yoğunluklu olarak kent alanlarında yaşadığı ortadadır. Bu dağılım, yıllar içinde kırdan kente göçlerin yaşanmasıyla meydana gelmiştir (TÜİK, 2023).

Kültürel faktörler ve toplumsal algılar: Kırsal yaşam tarzı ile tarım işçiliği gençler tarafından cazip görülmemeyebiliyor. Özellikle eğitilmiş gençler tarafından düşük prestijli işler olarak değerlendiriliyor.

4. Tarım İşgücü ve Özellikleri

Genel anlamı ile tarım işgücü, tarımsal faaliyetlerin çeşitli aşamalarında görev alan ve tarım işlerini gerçekleştirenleri ifade eder. Tarımın faaliyet alanlarının geniş olması ve işlerin çeşitliliği nedeni ile tarım işgücünü kategorize etmek zordur. Bunun yerine tarım işgücünün özellikleri ve karşılaşılan sorunları birlikte ele almak daha mümkün olmuştur.

Mevsimlik tarım işçileri: Tarım işgücü içinde mevsimlik tarım işçileri en yaygın olan gruptur. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacı ile Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu'nda mevsimlik tarım işçisi;

'kendisinin ya da başkasının tarım alanında ekim, yetiştirme, ilaçlama, hasat gibi tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında çalışan, ücretli/ yevmiyeli veya aynı ödeme karşılığı, sözleşmeyle veya sözleşme olmaksızın, o ülkenin vatandaşı ya da göçmen olup sürekli ya da gezici mevsimlik çalışan kişi' olarak tanımlanmıştır (TBMM, 2015).

Kalkınma Atölyesi ise mevsimlik tarım işçilerini; mahalli ve gezici olarak ikiye ayırmıştır. Mevsimlik mahalli tarım işçisi daha çok kendi yaşadığı bölgeye yakın yerde tarım işi gerçekleştirir. Mevsimlik gezici tarım işçisi ise tarımsal faaliyetleri gerçekleştirmek için yaşadığı yerden ayrılarak başka yerlere giden işçilerden oluşmaktadır (akt. Dedeoğlu ve Bayraktar, 2019: 29).

Göçmen tarım işçileri: Türkiye'de göçmen tarım işçisi grubu olarak Gürcüler, Azeriler ve Suriyeliler görülmektedir (Kalkınma Atölyesi, 2016:179). Ancak son yılların en büyük göç dalgasını Suriyeli göçmenler oluşturmaktadır. Suriyeli göçmenler, bulundukları şehirlere göre farklı sektörlerde çalışıyor olsa da özellikle Türkiye'nin güney illerindeki tarım işlerinde çalışmaktadırlar.

Kayıt dışı çalışanlar: Tarım sektörünün yapısal özellikleri, iş güvencesi eksikliği, sosyal güvenlikten yoksunluk ve denetim mekanizmalarının yetersizliği, kayıt dışı istihdamı bu sektör içinde yaygın hale getirmiştir.

Türkiye'nin 2014 ve 2024 yılları 3. Çeyrek dönemlerine ait kayıt dışı istihdam değişimi TÜİK verilerine göre incelenmiştir (Tablo 10). Yıllar içinde kayıt dışı istihdamın % 36,4 oranından % 27,8'e düştüğü görülmüştür.

Yıllar	Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)
2014	36,4
2015	33,6
2016	33,9
2017	33,9
2018	33,7
2019	36,0
2020	32,7
2021	30,5
2022	27,7
2023	27,2
2024	27,8

Tablo 10: Kayıt Dışı İstihdam Oranları, (TÜİK, 2014-2024).

Kayıt dışı istihdamın oransal dağılımı, sektörlerle göre oldukça farklılık göstermektedir. 2019- 2024

dönemine ait sektörlerle göre kayıt dışı istihdam oranlarının dağılımı incelendiğinde; % 81- 84 oranı ile en yoğun tarım sektöründe gerçekleşmiştir. Mevcut dağılım incelenirken; tarım sektörünün en yoğun faaliyette olduğu yaz aylarına denk gelen TÜİK 3. Çeyrek kayıt dışı istihdam verileri ele alınmıştır.

İktisadi Faaliyet Kolu	Kayıt Dışı İstihdam Oranı (%)
Tarım	81-84
İnşaat	33-35
Hizmetler	20-25
Sanayi	15-20

Tablo 11: Sektörlere göre Kayıt dışı istihdam oranları/ III. Çeyrek: Temmuz- Eylül, +15 yaş, (TÜİK, 2019-2024).

Kayıt dışı istihdam oranlarına cinsiyet temelinde bakıldığında zaman; kadınların kayıt dışı çalıştırılma oranlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır (Tablo 12). Kayıt dışı çalıştırılan kadın sayısı neredeyse kayıtlı çalışan kadın sayısına yakın rakamlardadır. Mevcut verilerde 15 yaş ve üzeri çalışanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla tarımdaki çocuk işçilere ait bulgular değerlendirilememiştir.

	Erkek			Kadın		
	İ s	İ s	İ s	İ s	İ s	İ s
2019	3.088	2.509	81,3	2.556	2.455	96
2020	3.088	2.398	77,7	2.195	2.085	95
2021	3.064	2.402	78,4	2.368	2.234	94,3
2022	2.974	2.173	73,1	2.289	2.085	91,1
2023	2.952	2.226	75,4	2.222	2.032	91,4
2024	2.878	2.210	76,8	2.285	2.090	91,5

Tablo 12: Cinsiyete göre Kayıt Dışı İstihdam Oranları, (TÜİK, 2019- 2024).

Yaşlı işgücü: 2019- 2023 yıllarında yaşanan bir diğer değişim ise; tarım sektöründe cinsiyet fark etmeksizin çalışanlarda azalma olduğudur. Özellikle çalışma çağındaki nüfusun sosyal ve ekonomik nedenlerle tarım sektöründen uzaklaştığı bilinmektedir. 15-64 yaşındaki nüfusun %16,1 gibi düşük bir oranda kırsal alanlarda ikamet ediyor olması da bu durumu destekler niteliktedir (TÜİK,2022). Kırsaldaki 65+ yaşlı nüfus ise geleneksel yöntemlerle tarımı sürdürmektedir. Fiziksel güçlerinin azalması ve modern üretim tekniklerine uyum sağlayamamaları nedeni ile tarımsal üretkenlikte zorlanmaktadırlar.

Kadın ve çocuk işçiler: Tarım, doğası gereği göç gerektiren işleri de bünyesinde barındırır. Göç durumundan en çok etkilenenler ise iş yükü artan kadınlar ve bakıma ihtiyacı olan yaşlılar ile çocuklardır. Taşınma, barınma, sosyal güvenlik yetersizliği, eğitim, sağlık, temizlik, beslenme ve ücret yetersizliği ile düzensiz ücret ödemeleri tarım hanelerinin genelini zor durumda bırakır. Özellikle de çocuklar çalışmak zorunda

kalarak eğitim- öğretim hayatında devamlılık sağlayamamaktadır (Tarım Hukuku Derneği, 2024).

Fiziksel gücünü kullanarak çalışanlar: Tarımsal faaliyetler genellikle fiziksel emek gerektiren işlere bağlıdır. Toprak işleme, ekim ve hasat, hayvan bakımı ve beslemesi, taşıması gibi modern tarım teknolojilerinin giremediği bazı alanlarda hala fiziksel güce dayalı işler gerçekleştirilmektedir. Teknoloji ve mekanizasyon kullanımının yaygınlaşması mümkün olsa dahi bu gelişmelere erişim için yüksek sermayelere ihtiyaç vardır. Özellikle küçük ve aile işletmeciliği yapan yerler daha çok fiziksel güce dayalı işgücünden yararlanır.

Düşük eğitimli tarım işçileri: Bu grubun varlığı sektör içinde bazı zorlukları da beraberinde getirir. Genellikle aile geleneğinden aldığı bilgi ve deneyimlerden yola çıkarak, öğrene geldiği yöntemlerle tarımsal faaliyet gerçekleştirirler. Dolayısıyla sektörün ihtiyaç duyduğu modern ve teknolojik üretim faaliyetlerine uyum sağlamak ve nitelik geliştirmek zorunda kalabilirler.

5. Tarım İstihdamında Öngörülen Değişimler

Tarım istihdamını etkileyen farklı yapısal dinamikler bulunsun da diğer sektörler gibi tarım işgücü de yenilenmeye ve değişime ihtiyaç duymaktadır. Bu hususta teknolojik, ekonomik ve sosyolojik gelişmeler etkilidir.

Başta mekanizasyon ve teknolojinin yaygınlaşması ile sektör içinde yeni ekipmanların kullanılması yer alıyor. Üretim alanlarını izlemek ve bitki/ hayvan güvenliğini sağlamak için kullanılan dronlar, hassas tarım uygulamaları için GPS ve otomasyon sistemleri, akıllı sulama sistemleri, ürün verimliliğini arttırmak için yapay zekâ veri analiz programlarının kullanımı bu yönde yararlanılan teknolojilerden bazılarıdır. Söz konusu teknolojiler üretim verimliliğini artırırken işgücüne olan ihtiyacı azaltmakta ya da yeni işgücü niteliklerine ihtiyaç oluşturmaktadır. Bu nedenle yeni tarım teknolojilerini kullanabiliyor olmak aranan nitelikler arasında olacaktır.

Tarım dışındaki istihdam olanaklarının çeşitlenmesi; başta sanayi ve hizmetler sektöründe yaşanan büyüme, tarım istihdam oranlarının azalmasına yol açmıştır. Bu durumda tarım sektörü; verimlilik ve karlılığını arttırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla yeni mesleklere yönelecektir. Dron operatörleri, agroekologlar, tarımsal inovasyon uzmanları, tarım danışmanları, dijital tarım uzmanları ve tarım teknolojisi uzmanları bu sektöre ait bazı yeni mesleklerdendir. Bu durum, özellikle gençlerin tarımda istihdamını sağlayan alternatif iş olanaklarının oluşmasını sağlayacaktır.

Son dönemlerin en önemli sorunları arasında yer alan iklim değişikliği ve doğal kaynakların azalması, tarım ürünlerine ve gıdaya erişimi daha önemli hale

getirmiştir. Bu durum tarıma yeniden ilgi uyandırmıştır. Suyun ve toprağın israf edilmeden, korunarak kullanıldığı ve ürün çeşitliliğinin sağlandığı; verimli üretimin gerçekleştirildiği daha sürdürülebilir tarım gündem olmuştur. Sürdürülebilir tarım faaliyetlerinin bu yöndeki değişimi alternatif tarım işlerine ihtiyaç oluşturacaktır. Yeni bilgi ve beceriler gerekli olup; dijital tarım uygulamaları, teknoloji kullanımını, tarımda sürdürülebilir uygulamaları ve organik tarım gibi çeşitli iş alanları yaratacaktır.

6. SONUÇ

Türkiye'de tarım işleri, gıda üretiminin temelini oluştururken, aynı zamanda kendine özgü dinamikleri ve zorluklarıyla öne çıkan bir istihdam alanıdır. Tarımsal üretimin mevsimsel döngüsü, doğal koşullarına bağlılık ve ürün çeşitliliğinin yarattığı işgücü talebindeki dalgalanmalar, tarım işlerinin esnek ve genellikle güvencesiz yapısını belirlemektedir. Bu durum, tarım işgücünün önemli bir kısmının kayıt dışı ve sosyal güvensiz çalıştırılmasına yol açmakta, özellikle kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere bu kesimin iş güvenliği ve sosyal haklardan mahrum kalmasına neden olmaktadır. Tarım işçileri için temel yaşam koşulları ve uygun çalışma ortamları, insana yaraşır standartların gerisinde kalabilmekte, bu da sektördeki işgücü kalitesini ve verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki tarım istihdamı farklı açılardan ele alınarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Öncelikle tarım sektöründeki işler ve faaliyetlerin kapsamı ele alınmıştır. Daha sonra bu işlerde çalışan işgücünün özellikleri ve gelecek seyri değerlendirilmiştir. Tarım işgücü; coğrafi konuma, içinde bulunduğu kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olmakla beraber;

- Mevsime bağlı faaliyetlerde çalışan,
- Fiziksel güce sahip işleri yapabilen,
- Uzun çalışma saatleri ile açık hava koşullarında çalışmaya dayanabilen,
- Düşük ve düzensiz gelir seviyesine sahip,
- Çoğunlukla göçmen işçilerden oluşan,
- Yaygın olarak düşük eğitimli çalışanların nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştığı,
- Nitelikli tarım işgücünün ise mevcut teknolojileri kullanabilecek yeni meslek ya da iş olanaklarına uyum sağlamanın beklendiği koşullara sahiptir.

Son on yıllık TÜİK verileri ile Türkiye'deki tarım istihdamında önemli değişimlere vurgu yapılmıştır. Genel bir düşüş eğilimi gözlenmekle birlikte, bu düşüşün nedenleri ve sonuçları detaylıca incelenmiştir. Tarım sektöründeki mekanizasyonun artması ve teknolojinin yaygın kullanımı, kırsal alandan kentlere göç ve genç nüfusun tarıma ilgisinin azalması gibi faktörler, tarım istihdamının yapısını dönüştürmektedir. Özellikle genç ve eğitimli işgücünün sektöre çekilememesi, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve işgücünün yaşlanması açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Kadınların tarım sektöründeki görünmez emeği ve çocuk işçiliği gibi

sorunlar ise istatistiklerin ötesinde, toplumsal bir sorun olmaya devam etmektedir.

Mevcut bu özellikleri ile tarım işgücünü diğer sektörlerle ait işgücü ile kıyasladığımız zaman; istihdam oranları, çalışma koşulları, ücret düzeyleri ve iş güvenliği bakımından olumsuz koşullara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İstihdam oranları: Tarımın istihdam içindeki oransal payı gün geçtikçe azalma göstermiştir. TÜİK verilerine göre 2013 yılında % 21,6 istihdam oranına sahip olan sektör, 2024 yılına gelindiği zaman %14,6 istihdam oranına gerilemiştir. Aynı süreçte hizmetler ve sanayi sektörünün toplam istihdam oranları içindeki payı giderek artış göstermiştir. Dolayısıyla tarım çalışanları, farklı nedenler ile diğer sektörlerle geçiş gerçekleştirmiştir.

Çalışma koşulları: Diğer sektörlerle göre tarım, mevsimin uygun olduğu zaman ve açık hava koşullarında faaliyet göstermektedir. Kapalı mekânlarda çalışanlara göre sıcak, soğuk hava ile güneş etkisinde ve gerektiğinde gürültülü makineler kullanarak çalışmak durumunda kalmaktadır. Aynı zamanda tarım işlerinin birçoğu da fiziksel güç gerektirdiğinden yorucu ve uzun saatler sürebilmektedir.

İş Güvenliği: Zor çalışma koşulları altındaki tarım çalışanlarının iş kazası riski ve meslek hastalığına yakalanma ihtimali de yüksektir. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 5510 Sayılı Kanunun 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Sigortalılardan İş Kazası Geçiren Sigortalı Sayılarının Ekonomik Faaliyeti ve Cinsiyete Göre Dağılımı ile 4-1/a Kapsamında Geçici İş Göremezlik Ödeneğine Neden Olan Hastalık Olayları ve Oranlarının Ekonomik Faaliyet Sınıflaması ve Cinsiyet Dağılımı incelendiğinde; tarımda iş kazası ve hastalık olaylarının yaygın olduğu görülmektedir. Ancak kayıt dışı çalışmanın tarımda yaygın olması nedeni ile bu rakamların içinde kayıt dışı çalışanlara ait iş kazası ve meslek hastalıkları verileri yer almamaktadır.

Ücret düzeyleri: Tarım sektöründe işler genellikle mevsimlik olduğundan çalışanların ücretleri düşük ve düzensizdir. Dolayısıyla tarım çalışanlarının sağlıklı yaşam standardına erişimleri de sınırlıdır.

Sonuç itibari ile tarım işleri ve kapsamı, Türkiye'deki mevcut durumu, tarım işgücünün özellikleri ve tarım istihdamında yaşanan değişimler farklı açılardan ele alınmıştır. Tarımda işgücünün korunması ve sürdürülebilir tarım istihdamının sağlanabilmesi için bahsi geçen tüm bu hususların giderilmesi önemlidir.

Türkiye tarımının geleceği, bu sorunların çözümüne yönelik kapsamlı ve sürdürülebilir istihdam politikaların geliştirilmesine bağlıdır. Tarım işçilerinin sosyal güvencesinin sağlanması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kayıt dışı istihdamın önüne geçilmesi öncelikli adımlar olmalıdır.

Ayrıca, genç nüfusu tarıma yönlendirecek, modern tarım teknikleri konusunda eğitim verecek ve teknolojiye erişimi kolaylaştıracak uygulamalar hayata geçirilmelidir. Kısacası, Türkiye'nin tarım işgücünün refahını ve çalışma koşullarını iyileştirecek bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Dedeoğlu, S. ve Bayraktar, S. (2019). Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması. Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı.
- FAO. (2024). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım örgütü Genel Bilgi Formu. (09.08.2024) <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/FAO%20TR.pdf>
- ILO. (2025). ILO Sözleşmeleri. (02.02.2025) https://www.ilo.org/search?search_api_fulltext=agriculture+agreement+turkey&sort_by=search_api_relevance&f%5B0%5D=language%3Aen&f%5B0%5D=language%3Aen
- Kalkınma Atölyesi. (2016). Yabancı Göçmen İşçiler Alan Araştırması. Elde edilme tarihi: 12 Ağustos 2024, <https://www.ka.org.tr/publications>
- Meçik, O ve Afşar, M. (2014). Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümler ve işgücü piyasasındaki gelişmeler. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(2).
- Sosyal Güvenlik Kurumu.(2022). İstatistik Bilgileri. (26.07.2024) <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>
- Türkiye İstatistik Kurumu.(2012-2023). Yıllık İşgücü İstatistikleri. Elde edilme tarihi: 23 Temmuz 2024, <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu.(2019-2023). İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlılık Durumu. Elde edilme tarihi: 12 Temmuz 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Temmuz-2020-33791>
- Türkiye İstatistik Kurumu.(2016). Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, Elde edilme tarihi: 25 Temmuz 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>
- Türkiye İstatistik Kurumu.(2022). Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, Elde edilme tarihi: 2 Temmuz 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755>
- Türkiye İstatistik Kurumu.(2013-2023). İstatistik Konuları. Elde edilme tarihi: 7 Ağustos 2024, <https://data.tuik.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020-2023). İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlılık Durumu. Elde edilme tarihi:2 Eylül 2024,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Temmuz-2020-33791>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019- 2023). Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı. Elde edilme tarihi:8 Eylül 2024,<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarimsal-Isletme-Isgucu-UcretYapisi202249687%20%20#:~:text=Mevsimlik%20erkek%20i%C5%9F%C3%A7i%20%C3%BCcretleri%20%82,artarak%20%20393%20TL%20oldu>
- 5488 Sayılı Tarım Kanunu, Kanun No: 26149. (2006, 25 Nisan). Mevzuat Bilgi Sistemi'nden alındı:<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5488&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Kanun No: 26200. (2006, 16 Haziran). Mevzuat Bilgi Sistemi'nden alındı: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5510.pdf>
- 4857 Sayılı İş Kanunu, Kanun No: 25134. (2003, 22 Mayıs). Mevzuat Bilgi Sistemi'nden alındı:<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Tarım Hukuku Derneği. (2024). Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri, (11.08.2024) <https://www.tarimhukuku.org/turkiyede-mevsimlik-tarim-iscileri/>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2015). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, (11.08.2024) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss.7>

yenifikirSAM

Yeni Fikir Stratejik Araştırmaları Merkezi

Aydın'ın İlk Stratejik Araştırma Merkezi

Ramazan Pařa Mh. 23. Sk. No:12 Kat:2 Efeler / AYDIN

www.yfsam.com

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ

International Journal of Academic Research and Ideas

<http://www.yenifikirdergisi.com/>